

ESTÉTŐL REGGELIG.

AZ ÉJSZAKA BEÁLLT — holdtalan, csillagos éjszaka, melyre lassan szállt le a csend a sötétséggel együtt. Ez a végtelenség vett mindent körül és az ember nem jutott el benne a legközelebb határig sem. Lassan, fáradtan vitte előre a testét, mióta alig látta az utat a lába alatt, csak valami derengést sejtett maga előtt, mely két oldalt szétfolyt a sötétbe. Most már mintha csak híg, fekete ködfalakön lépdelt volna át, melyek a lépése előtt engedtek, de előtte és mögötte elzártak mindent — világtalan börtön . . .

Megállt, levette a kalapját; izzadt homloka pillanatig fagyosnak érezte a levegőt. Újra megindult — vállával beleütöközött valamibe. Visszalépett, kinyújtotta a kezét. Egy fa . . . aha — mindenütt fa . . . erdő . . . — motyogta fáradtan, álmosan. Legjobb lesz itt mindjárt lefeküdni. Tapogatózva állt meg, letette a táskát kezéből, kabátját ledobta és ráült. Fejét a fához támasztotta, keze végigsimított a puha fűvön maga mellett. Fentről alig látszott egy-egy apró szikra a nagy feketeségen át . . . csillagok . . . csend. Jó lesz a csendben aludni.

Csend . . . Csak a feje zúgott kissé, talán még mindig a vonat-zakatolás kínozza. A sok izgalom fáradtsága kezdte lefogni szemét, az a zúgás is halkult — halkult — csend . . . csend . . . Nem, mégis . . . ez nem csend. Hangok . . . nem is hang, csak valami pihegő nesz. Lélek-zés . . . Mintha nem is fülével hallaná, csak érezné. Valaki lélezkzik mellette . . . valaki les . . .

Egészen felébredt, megfordult, két karját oldalra kicsapta . . . Semmi. A levegő végigsuhant két kezén, a fű simogató surlódása, amint ráejtette, semmi más. Csend . . . és újra . . . a lélekezés nesze. A fa lélekkzik mögötte . . . a fa . . .

Elfojtotta saját leheletét is és most tisztán hallotta. Olyan közelről hallotta — csak a fa lehetett . . . Most már a fű is suttog a lábánál, a levelek hangosan rebegnek, csapdosnak, beszélnek, a mozdulatlan levegőben. A nyugtalanság szinte felforr, körülötte minden lélekkzik, susog, sóhajt, nevet, sír, jajgat . . . minden él — minden őt fenyegeti.

— Van itt valaki? — kiáltotta el magát az ember. Egyszerre csend lett, minden hang meghalt az ember szavára. Egy ideig leselkedve hallgatózott, majd visszadől a fához és megkönnyebbülten húnnya le a szemét.

... A fa kezdte újra ; megint lélezett. Most már érezte is a kéreg egyforma parányi ritmikus mozgását, le-fel, le-fel... Azután a fű lihegett felé töredezett apró szisszenésekkel. Egy nagy sóhajtásba belefecsegték a levelek, zaklató susogás egész körül... és minden hang mögött egy állandó, finom leheletszerű zsongás permetezett a magasból, szinte a csillagok közül.

Az ember kicsire húzódott össze, nem az az ember volt többé, aki az elébb leült, aki hangot, mozgást, tevékenységet magának akart lefoglalni a természet csendjéből. A föld felébredt, az ég uralkodott, ő maga kicsi senki, a természet észre sem vett, elnyomott hangja... a leselkedő természetben idegen, gyanús szökevény.

Félni kezdett. Nem úgy, mint menekülése első perceiben, mikor az emberektől félt, mikor mindent ki kellett számítani, csellel kijátszani, elrejtőzni, hazudni, egyszerre bátornak és közönyösnek lenni ; ez hatalmasabb, mint az emberek, ez a... nem tudta mi. Félt lélekezni is, mert a sötétség lélekezése, melyet érzett, más ritmusú volt, mint az emberi... Kábán hallgatta tovább, amint mindig jobban egybefolyt, míg nem volt többé sokhúrú hang, csak ismétlődő nagy sóhajtások sora. Önfelelt vággyal sóhajtott fel ő is, egyszer... többször... míg saját lélekezése felvette a fa, föld, mindenség lélekezetének ritmusát. Nem félt többé... nem ember volt, csak a föld, az ég egy paránya, aki velük együtt lélekezik a természet halk éjszakai muzsikáját.

... Arra ébredt, hogy asszonyi alakok foszlottak szét egy vakítóan fényes teremben, ő maga valami nagyszerű palota hatalmas, meredek lépcsőjén csúszott le... zuhant lefelé... Egy napsugár éppen lehúnyt szemhéjára tűzött a lombokon át. Az éjszakai megborzongás újra végigfutott rajta, mintha még mindig hallaná az éjjel pihegését... Nem — egy rigó kiált fölötte... és minden nappali valósággá válik.

— Jó volna egy kis víz, megmosdani — gondolta és elmosolyodott a madarak harsány reggeli nótázására ; felnézett a levelek közé, de nem látta őket, csak az a rigó röppent át egyik fáról a másikra.

— Vajjon hol lehetek? A határon innen, vagy túl? — Egy rendes, sőt elegáns táská volt mellette. Felnyitotta, kenyeret, sonkát vett ki, megreggelizett, egy üvegből ivott. Mikor mindent rendbe rakott, még mindig nem tudta bizonyosan, merre induljon tovább. A fák alatt mindenesetre biztosabban haladhat, mint az országúton. Még korán is van, nem igen járnak, messzire eljuthat...

Felvette a táskát — leejtette, elképedten bámult rá. Hogyan indulhatott útnak kopott ruhájában ezzel a táskával? Jár ilyennel egy országúton kóborló ember, ilyen csavargóféle?... Valahol el kell hagyni... Mélyebben bement a fák közé, kerülgetve, nézelődve. Hirtelen megtorpant. Ott a fűben feküdt valaki — lehet olyan kóbor ember mint ő, de lehet veszedelem is... Lassan, kerülgetve ment tovább — egy száraz gally nagyot reccsent a lába alatt. Megállt és várt, de az ember nem mozdult. Kihajolt a fa mellett, egy lépést tett előre,

még egyet, most már látta, hogy a fekvőnek nyitva a szeme. Az egyik karja mereven nyúlt ki... Az ember várt, míg teljes bizonyossággá nem kövült benne a sejtés: — Halott! — Félénk tapogatással nyúlt felé; hideg volt a kinyújtott karon a kéz, melyet megérintett. Feléje hajolt és megnézte. Körülbelül az ő korában levő ember lehetett, még fiatal, de milyen kiaszott az arca, mintha viaszból volna. Mi történt vele? Seb nincs rajta... milyen csendes... Csendesebb, mint az éjszaka. Ez nem les, nem gyanakszik, ettől már nem félhet. Miért borzong tőle? Ha ő maga feküdnék így valahol, — ő maga, ilyen csendesen, csendesebben, mint az éjszaka...

Már újra elindult, mikor eszébe jutott valami. Visszament, letérdelt, a táskából mindent kiszedett, belekötötte egy nagy zsebkendőbe, a táskát letette a halott mellé.

— Meglehet, hogy egy időre eltereli az élő menekülőről a figyelmet, miért ne hinnék, hogy az a halott — ő maga. Jónak találta ezt a gondolatot, de mégis elűzte, míg tovább ment. Most az életre kell gondolni, csak nyugatra tartani, ha ugyan már is túl nem jutott a határon.

Ment, kanyargott a fák között, ha mozgást vélt hallani megállt. Most is... előre hajolt és figyelt. Nem messze az ösvényen valami vagy valaki mozog... vagy csak a szél visz valami rongyot? Semmi, csak egy gyermek, egy kis leány... de egyedül — ilyen korán?

El akarta kerülni; minden akadály lehetett, de a gyermek meghallotta mozdulatát, visszafordult és futva, kiabálva közeledett felé: — Apa, apa!

Az ember visszatorpant, de várt. Mikor a kis leány odaért hozzá, megállt, dermedten rábámult, egy pillanatig küzdött kapkodó, elakadó lélekzetével, azután hangos sírásra fakadt.

Az ember lehajolt: — Na mi bajod? eltévedtél? — kérdezte türelmetlenül.

— Apa, apa! — tördelte a kis leány.

Az ember elkáromkodta magát. Mit csináljon vele? Az erdő széléig elvihetné ugyan, ott majd eltalál valahová magában is. — Na gyere velem — mondta és megfogta a gyermek kezét. De mikor tovább akart menni vele, elrántotta magát és visszamatatott: — Apához! Olyan soká alszik... — és már futott is visszafelé.

Az ember lassan követte. Hát ahhoz tartozik. Ezzel a gyerekekkel indult útnak? Betegen, éhesen, lezüllötten? Szökve, vagy csak valami jobbat keresve? Miféle szörnyű sors kergethette? Újra látta messziről azt a lesóványodott viaszarcot, újra érezte a hangtalan elmúlás ünnepelességét, mely hangtalan maradt az éjszaka hangjai közt is, anyagabb a természetnél... És ez a gyermek...

— Na menjünk kis leányom, gyere most velem, — mondta és megfogta a kezét. — Apa majd utánunk jön.

A gyermek a biztató hangra megadta magát. Keze belesimult

az emberébe. Milyen parányi, puha kis kéz, mint egy pihegő kis madár . . . pihegő kis kéz . . . Újra lehajolt a gyermekhez : — Hogy hívnak? — kérdezte, lépéseit a kicsiéhez aprózva el. De nem értette meg, mit mond a kis leány gagyogása, hangja sírós volt és már ki is tört. — Ölébe ! a bácsi ölébe ! Elfáradtam.

Az ember keservesen elnevette magát, de felvette. Még csak ez hiányzott. Már most mit csináljon vele? Csak legalább azt tudná, messze van-e még a határ? Mióta a vonatról leszállott, már régen túl kellene rajta lenni, ha jó irányban ment. Mindent pontosan kiszámított, ha eltévedt, akkor — az éjszaka csalta meg. Itt meg annyi az ösvény mindenfelé . . .

Találomra fordult be az egyiken. A gyermek az ember vállára ejtette fejét, meleg kis keze a nyakához ért, halk lélekezése az arcát érintette. Olyan halk, finom hang, mint a fák, füvek lélekezése volt. Egy csepp abból a tudattalan természetből — mely talán már akkor félrevezette és most újabb bajba viheti . . .

Mindig nyugtalanabb lett. Egyforma fák, most a nap is elbujt — csak nyugat felé egyenesen . . . De ez a gyermek . . . Alszik a vállán és kezd nehéz lenni. Nem a súlya, de a gondolat . . . mit tegyen vele? A halottra legyen dühös, aki itt hagyta?

Egy negyed óra múlva ritkulni kezdtek a fák, az ösvény széleseedett. Mindig jobban vigyázott, minden fa mögött megállt, de semmi sem mozdult a közelben, csak a gyermek mozgolódott a karján, a kis kéz végigsimította a nyakát. Kendőcskéje hátracsúszott és az ember a pihés szőke hajra szorította a száját. Csöpp kis senki ebben a nagy világban. Mit csináljon vele? Végre sem viheti magával. Milyen különös érzés . . . ha neki volna egy ilyen csöpp kis élet gyereke . . .

Tempломtorony látszott. Falu.

Nincs mit tenni, a falu szélén ott hagyja, valaki majd csak pártfogásába veszi. Talán fel sem ébred. Leteszi közel az emberekhez, hacsak egy árokszálen is.

De mégsem tette le az árokszálen. Vigyázva ment a falu felé és az első ház mellett megállt. Nem láthatott be a kerítésen, melyen belül sűrű bokorsövény nőtt, de amennyit a házból látott, biztató volt. Leemelte a gyermeket a válláról. Kissé felsírt, de mindjárt megnyugodott, mikor lefektette a kerítés mellé a füre. Egy percig még nézte . . . olyan szép kis leány volt, szinte fájt, hogy ott kell hagynia. Megfordult és halkan, lábujjhegyen tett néhány lépést.

— Mi az? Csak nem akarja ott hagyni azt a gyereket? — hallatszott a liceumsövény mögül és egy asszony nyitotta ki az ajtót.

Az emberben nagyot dobbant a szív, lejjebb rántotta kalapját a szemére . . . Nem szabadna szóba állani senkivel, minden szó akadály lehet. — Nem az enyém — mondta halkan. — Az erdőben találtam, bizonyosan eltévedt. Idevaló lesz a faluba.

Az asszony lehajolt a gyermekhez, aki most csodálkozva nyitotta

fel a szemét. — Ez nem idevaló. Ismerek minden gyereket a faluban Nem sajnálná ezt a kis ártatlant így kidobni a világba?

— Nem az enyém, — morogta az ember. Csak már tovább mehetne! Égett a türelmetlenségtől és aggodalomtól. És mégis... mintha igazat kellene adnia az asszonynak, valami fájón nyugtalanította.

Az asszony felvette a gyermeket és ajnározni kezdte: — Ó te kis ártatlan! Ugyan honnan tévedtél volna már magadban az erdőbe, korán reggel!

— Én ott találtam — ismételte az ember komoran, elkeseredetten. Valami fenyegetőt érzett közeledni a szavakkal, de nem akart, nem tudott a halotról beszélni. Csak semmi komplikáció... Még vissza kellene menni oda, emberek, kérdések... Csak tovább jutni, minél hamarabb. — Én csak azt mondhatom, ami igaz, hogy az erdőben jött elébem, sirt, felvettem. Már indult is.

— Merre volt az? Hátha ott van, aki hozzája tartozik. Csak ne siessen olyan nagyon, — akadékoskodott az asszony. — Hej, Bíróné lelkem, — kiáltott az ember lehajtott fején keresztül. — Jöjjön csak! Nézze már ezt az árvát! Ez az ember itt akarja hagyni az út szélén. Isten ellen való vétek.

— Csúf boszorkány! — gondolta az ember, mikor felnézett és utálkozva látta a nyitott szájban a rossz fogakat.

— Mondtam már, hogy én is találtam, — kiáltott vissza most már dühösen magára is. Hogy is tehetett ilyen bolondot! Ott kellett volna hagyni... micsoda ostoba érzélgősség volt, hogy felszedte.

Mikor megfordult, még két asszonyt látott lihegve futni maga felé. Indulni akart, de arról is jöttek, mintha a falu valamennyi asszonya sietne harcra kelni a gyermek szóra.

— Azt mondja, csak úgy találta? Egy gyereket?

— Nem a magáé? Könnyű azt mondani, ha szabadulni akar tőle.

— El kell vinni a községházára!

— Hát csak vigyék! — Az ember megint indult.

— Vigye csak, ha maga találta!

— Vigye be a községházára!

Összevissza kiabáltak és mind ott álltak körülötte. A gyermek félenken bujt az első asszonyhoz.

— Még csak az hiányoznék... a községháza! — gondolta az ember keservesen és hátgerincén a hideg futkosott. — Vigyék be maguk, nekem semmi közöm hozzá, sietős az utam, — mondta vállat vonva és most már elhatározottan indult neki az asszonyoknak, hogy keresztül menjen közöttük.

— Nem addig van a!

— Ha igazat beszél, akkor mitől fél?

— Nem félek én, csak sietek. — Az ember felvetette a fejét. Hát már meglátszik rajta, hogy fél — még csak egy ügyetlen szó vagy tekintet és már tudni fogják, hogy menekül... Különben... eh mit,

az ördög vigye az egészet. Mi bajom történhetnék, semmit sem tudhatnak... semmi az egész...

— Na azzal a pár perccel nem éri el későbbben a szerencséjét, — mondta hátulról egy férfi hang.

Az ember megfordult. Komoly parasztember közeledett feléje, tempósan az asszonyok mögül. — Ha tudnád, mennyire csak pár percen múlik a szerencsém — gondolta keservesen. Egy pillanatig még habozott. Vele menjen? Vagy keresztül törje magát az asszony gyűrűn...? Mégis legokosabb, ha enged, Simán még legkönnyebb lesz megúszni. Csak egy kis vigyázat... mit tudhatnak ezek...?

Ment szótlánul a paraszttal együtt, az asszonyok követték. A község házában még senki sem volt, minden zárva. A többiek is vártak, fecsegték az udvaron, de most már eltávolodtak az embertől és úgy méregették gyanakvón.

— Micsoda sivár, unalmas hely az örökös poros akácokkal — gondolta. A homloka izzadt, de nem vette le a kalapját, mintha az rejtené legjobban. — Várni, várni... minden perc egy végtelenség... hol lehet a kis leány?

— Hol a kis leány? — kérdezte hangosan.

Az egyik asszony előre tolt a maguk közül. A gyermek sírásra fordult szájjal, rémülten nézett rá, két kis karját felényujtotta, a legismerősebb felé ebben az ijesztő, mormoló tömegben. És az ember újra felvette, magához szoritotta, leült vele a padra az egyik akác alatt.

— Apa, apa, — gagyogta a kicsi. — Apa alszik.

— És még meg akarja tagadni ezt a kis ártatlant! — fakadt ki az egyik asszony. Fenyegető tekintetekből összeszorított öklök meredtek felé.

A kapun két csendőr fordult be, a paraszt vezette őket és rámutatott az emberre.

— Na mi baj? Mit kerestek itt?

— Ezt a kis ártatlant... az út szélén... apjának mondja... ki tudja mit akar vele... hátha lopta... zümmögött, morgott, sivített körülötte a vád.

— Nacsak hazafelé asszonyok. Ez már a mi dolgunk. — A csendőrök közeledtek. Az ember felállt a gyermekkel az ölében. Szívverése kimaradt, csak gyűlöletet érzett az asszonyok, a csendőrök, a paraszt, a gyermek, az egész világ iránt. Ez a gyermek... pusztult volna az apjával együtt ott az erdőben, maradt volna halva ez is — ő már túl volna azóta a határon.

A kis leány erősen kapaszkodott a nyakába. És — újra érezte a puha, tehetetlen kis kéz fogását a nyakán... foga megcsikordult, szeme égni kezdett, a férfi sírás nehézsége kínozza...

A csendőrök terelték az asszonyokat, de az emberhez nem szóltak. Az meg járkálni kezdett a türelmetlenségtől, leült, újra felállt, minden izmában zsibongott a menekülésvágy. Pedig csak nyugalom,

hidegvér . . . Magához szorította a gyermeket, az meg bizalmasan az álla alá furta fejét. Még borotvátlanul is megérezte a puha, csiklandós hajszálakat a bőrén, mint a friss fű az erdőben az éjjel . . . tovább kellett volna menni a sötétben is, ha fától fáig botorkálva is . . . Milyen szép kék az ég. Milyen meleg van . . . szép nyári nap lesz, szép szünidei napsütős idő, mint a Tisza mellett . . . fürdés, homokvár, nagy verekedések, jó fáradtságok . . . ilyenkor szép az élet . . .

A gyermek halkan pihegett a karjában . . . letette.

A jegyző jött. Hüvös folyosón mentek át egy szobába, le kellett vetnie a kalapját. Homloka, szeme meztelenül állt a másik ember előtt. Nem mert felnézni. Azután egy nevet mondott, egy várost, mindenféle adatot folyékonyan, mint ahogy elkészült rá. Szabó, munkát keres. Futólag ránézett a kezére, mert fehér keze miatt választotta a szabóságot. Ócska munkakönyvet mutatott.

A jegyző elvette, ásított, csak azután beszélt tovább. — Tíz percnyire a határtól keres munkát? — Most meg a fogát kezdte piszkálni. Az ember türelmetlensége dühös ellenszenvvé változott.

— Tudtam is én hány percnyire . . .

— És a gyermek?

— A gyermeket az erdőben találtam. Azt gondoltam innen tévedt oda, behoztam a faluba. — Még hozzá akarta tenni, hogy «ez csak nem bűn», de megijedt ettől a szótól, nem merte kimondani. — Ennyi az egész — tette hozzá, mikor látta, hogy a jegyző még várja a szavát.

— Na majd meglátjuk. Nem látott senkit az erdőben, aki a gyermeket elveszthette volna?

A halott . . . ha beszél róla, még tovább tartóztatják, ha nem említi, még rosszabb lehet . . . Micsoda ostoba hálóba keveredett bele!

Habozó hallgatása gyanússá lett. — Na, min gondolkozik? — firtatta a jegyző.

— Hacsak nem az az ember, aki ott fekszik az erdőben.

— Miért nem kérdezte meg tőle?

Az ember érezte, fizikailag érezte, hogyan húzódik a háló szorosabbra körülötte. Legokosabb természetesnek lenni . . . mit mondana, ha . . . Már határozott. — Az az ember nem felelt volna, mert halott volt.

A jegyző felkapta a fejét, az egyik csendőr, aki az ajtónál támaszkodott, úgy kiegyenesedett erre a szóra, mintha rúgó lett volna benne.

— Halott? Hol látta?

— Úgy, egy negyed órányira az erdőben, — felelt az ember közönyösen. Egyszerre nem bánt semmit, fáradt volt . . . Vajjon mit csinál a kis leány odakint?

A jegyző felállt, odament az ember elé és rákiáltott: — Maga ölte meg azt az embert!

Az ember elmosolyodott, milyen könnyű vád! — Nem ölte azt meg senki, magától halt meg.

— Annál jobb magára nézve. Addig itt fog maradni, míg visszajövünk.

A csendőr kifordult a szobából, az ember hallotta fegyvere zörre-sésén, léptein, milyen gyanúval van tele. A jegyző is ment, ugyanolyan gyanakvó léptekkel és ezt a gyanakvást ott hagyták maguk mögött a szobában is. A kilincs zörgött és utána kulcs fordult a zárban.

Az ember elkezdett járkálni. Fel-alá, körbe, összevissza járt a szobában. — Tulajdonképpen nincs miért, — nyugtatta közben magát. — Ez semmi. Hiszen nem vagyok bűnös. A másíkról nem tudhatnak, különben mindjárt azzal állottak volna elő. De azért mégis be vagyok zárva.

Ha ki lehetne jutni . . . Az ablak az udvarra nyílt. Két asszony még mindig ott beszélgetett, a másik csendőr a kapuban állt. Egy harmadik asszony is jött, csuporban hozott valamit a kis leánynak — bizonyosan tejet, mert a gyermek el sem vette a szájától a csuprot, míg ki nem itta. Az ember figyelmesen nézte, hogyan hajtja lassan hátra a fejét ivás közben. A nagy csupor nyílása csaknem az egész arcát eltakarta, de szőke haja messziről fénylett. — A kis háládatlan erre sem néz! — gondolta az ember.

Elfordult, előrelendült és lábujjhegyen ment az ajtóhoz; lassan lenyomta a kilincset, megnézte a zárat. — Közönséges ajtózár, késsel is ki lehetne feszíteni . . . Mikor bejöttek a folyosón jobbra is látott egy ajtót, az a szoba bizonyosan az utcára néz, ott ki lehetne ugrani az ablakon . . . Tíz percnyre a határtól . . .! Mintha csak most jutott volna eszébe tudatosan, mint egy fejbeverés, amit a jegyző mondott. Öklével ütötte a halantékát. — Örült volt, hogy bejött a faluba! Miért is ne vihette volna magával a gyermeket . . . Miért ne? — rémült fel benne. Még jobb lett volna, senkinek sem jut eszébe olyan képtelenség, hogy valaki egy gyerekkel a nyakán meneküljön. Az útlefél . . .? mintha nem hazudhatott volna akkor már sokkal bátrabban. A legjobb biztosíték lett volna és . . . örült, idejött az emberek közé tíz percnyre a határtól! Ellökte a sors kezét, minden későn jut eszébe, mint az elegáns táská . . . nem arra való, amire vállalkozott.

Iszonyú izgalommal szaladgált fel-alá. Egy félóra, míg a csendőr visszajön . . . kint meg gyermekek lármáznak az udvaron. Nem, csak két gyermek — az övé, meg egy kis paraszt leány. Játszottak, fecsegték nevetgéltek. A másik csendőr ott áll a kapunál . . . Különben nemsokára, vissza fog jön az aki idebent volt, kiderül, hogy azt az embert senki sem ölte meg, beteg volt, meghalt, egyszerűen meghalt, mint más beteg és ő megszabadul. Miért is tartanak továbbra itt? Nincs semmi gyanús rajta . . .

Megtapogatta az oldalát. Ha nincs gyanú ellene, ahhoz sincs joguk, hogy megmotozzák. Még a gyermeket is ide kell, hogy adják, ő találta meg, mit is csinálnának itt vele? Ha ő találta, az övé, ki vehetné el tőle? Egy nap alatt már messze lehet . . . ilyen vagyonnal Délamerikában,

vagy Ausztriáliában . . . nem, nem lesz olyan ügyetlen, hogy odakint fogassa el magát, mint a többiek. És a kis leányt is egész életére boldoggá teheti . . . előkelően nevelteti fel, azt fogja hinni, hogy ő az apja, miért ne . . . ?

Meredten nézte a nagy barna festett szekrényt. Milyen ronda. És ez az egész falusi hivatal . . . Végigsimította a zöld posztót az asztalon — por szállt fel belőle. Azon a padon ülnek a parasztok és rettegnek a jegyzőtől, nekik nagy úr . . . de ő felül a határon túl az első vonatra mindegy merre viszi, csak minél messzebbre. Persze most még csak harmadik osztályon, mint a ruhájához illik. Ha még két napig nem borotválik, senki sem ismer rá, még ha ismerős volna sem . . . a gyerek meg minden gyanút elterel, senki sem bolond, hogy gyerekekkel szöjkék . . .

Megnyugodva ült le a zöld posztós asztalhoz.

— Milyen furcsán pattog az a csúf szekrény . . . mikor az anyag beszélni kezd, az ember nem érti meg, éppen úgy, mint kint az erdőben. Az legalább élő volt, de mit akar ez a pár szál rongyos fenyődeszka? Hogy figyel . . . a két ajtószárny között keskeny nyílás, mintha összeszorított szájjal susogna valami érthetlent. A gyomra tele van papirossal, meg lehetne gyújtani és a tűzlármában kiszökni, a gyermeket felkapni . . . meg lehetne . . .

Az íróasztalra támasztott karja lassan lebillent a fejével együtt és elaludt . . . A zár zajára ébredt, felugrott és visszament régi helyére. A jegyző lépett be a két csendőrrel. Végre . . . ! Mintha el sem aludt volna, folytatta a gondolatait: — Most már mehet mindjárt . . . tíz percnyire a határtól . . .

A jegyző leült az asztalhoz, a két csendőr az ember mellé állt.

— Megtalálták? — kérdezte az ember habozva, nyugtalanul. A jegyző meredten néz rá, úgy néz rá, mintha ő ölte volna meg . . . és a két csendőr mellette . . . és hallgatnak . . . Rémület fogta meg, szédítő kétség, talán mégis megölték azt az embert . . . talán csakugyan ő ölte meg . . . Oldalt pillantott a csendőrré. Kemény arc volt, mintha fából faragták volna . . . valakihez hasonlított. Kínlódva kereste a képzelt emléket, hogy szabaduljon ettől a szörnyű hallgatástól, ettől a csendtől, melynek nincs titkos hangja sem . . . nem lélezkzik semmi benne, még a szekrény sem reccsen . . . csend.

Nem telt el két másodperc, míg a jegyző megszólalt. És az ember egy nevet hall, azt a nevet, melyről azt hitte, hogy sohasem fogja többé hallani . . . a saját nevét. Úgy dobja az arcába az az ember, mint egy követ, melyet ő hajított el régen.

— Ismeri ezt a nevet?

— Nem . . . nem ismerem — mormolja dermedt arccal, melyen a bőr megfeszül és nem engedi a száját kinyíltni. Nem, ezt a nevet már nem ismeri, sem azt az embert, aki viselte.

— Ez a maga neve. Letartóztatom kétszázezer pengő elsikkasztása miatt.

A csendörök már fogják a karját.

— A táská . . . a táská árult el — gondolja még hirtelen, mielőtt megrántja magát, hogy lerázza a nagy kezeket. A másik pillanatban elernyed, elengedi magát.

— Hová tette a pénzt? Adja elő, ha nála van. Különben megmotoztatom.

Ez az ostoba ember milyen egyszerűen beszél. Egyszerű bővített mondatok . . . és mit állt ő ki! Mennyit gondolkozott, tervelt, kínlódott, míg . . . olyan stílust érdemelne, mint egy szónoké, mint egy költőé és ez . . . ez a buta . . . Van ennek fogalma arról, milyen vad, képtelen, erőszakos, ügyes, brutális, finom, összetett gondolatok és tervek rezzentek fel, éltek, szövődtek benne, míg egy ilyen odajuthatott, hogy egyszerű bővített mondatait elmondja.

Mereven nézett a jegyzővel szembe, míg gondolatai rémült dühvel rohantak át agyán. A másik pillanatban furcsa görbe szájjal elnevette magát: — Itt van a kabátom bélésebe bevarrva. — Nem mutathatott oda a kezével, le volt fogva a karja, csak könyökével ütötte meg az oldalát. — Vége! — gondolta, — de azért nem cserélnék veled, te buta aktagép! — És arca megvető gúnnyal fordult az ablak felé. Abban a pillanatban fel is kiáltott és előrehajolt: — És a gyerek? Mit csinálnak vele?

A jegyző csodálkozva, szinte megbotránkozva nézett rá: — Mi köze hozzá, ha nem a magáé?

— Én találtam, én . . . ki fogja felnevelni ha én . . .

A jegyző elképedve hallgatta. Bolond ez? Egy idegen gyerekre gondol, mikor . . .

Az ember tovább pattogott: — Én találtam! Az én életem megy tönkre bele, hogy ott nem hagytam, ahol volt. Megváltottam a jogot hozzá, hogy tudjam, mit akarnak vele.

— Van elég árvaház az országban, — mondta a jegyző halkán, tétovázva és felállt.

Mikor az embert átkísérték az udvaron, már össze volt kötve a keze. A kis leány a porban játszott a másik gyerekekkel.

— Szeretném . . . — kezdte az ember és a gyermek felé lendítette könyökben a karját. A kis leány megfordult, rábámult és újra lehajolt a játékhoz. Az ember összecsikordította a fogát, nem tudott két dühös, keserves könnycseppet letörölni, amint végigfutott az arcán.

A nap erősen sütött az utcán, a por felverődött nehézkes lépteik alatt.

Ritók Emma.

IRODALMISÁG A MŰVÉSZETBEN.

I. Ut pictura poesis?

A FRANCIA romantika történetírói, «Hernani csatájának» harctéri tudósítói rámutattak arra, hogy milyen meleg testvériségben éltek a harmincas évek költői és képzőművészei. A festőnövendékek a pihenőszünetben Victor Hugo legfrissebb verseit falták, a «Muse Française» ifjú munkatársai a romantikus festőktől szívesen kértek új lángokat. Az eredetiség, emberfölötti erő kifejtés vágyától hajszolt nemzedék nem ért rá külön csoportokba tömörülni. Árvíz, földrengés idején egymás mellett rohan az antilop és a tigris, a farkas és a bárán. A romantikus dráma győzelmét a «rapin»-ek segítettek kivívni s egy festőnövendék állítólag vörös mellénye volt az irodalmi csata zászlaja. A vörösmellényes Théophile Gautier fölcserélte az ecsetet a tollal, de nem szakított vele fenntartás nélkül. Amikor később úgy határozza meg a költőt, hogy ő «az az ember, aki számára (csak) a külső világ létezik»,¹ a hűtlenül elhagyott festészet bosszulta meg magát.

A d'art pour l'art-elmélet,² amelyben Th. Gautier ősi tendenciának adott végletes kifejezést, a laikusok tudomása szerint a művészet függetlenségi nyilatkozata a morállal szemben. Pedig ez Th. Gautier tanának nem olyan szerkezeti pillére, mint a különböző művészetek homogén jellegének kidomborítása a «forma» s a «mesterség» központi jelentősége révén. A XVIII. század közepén Lessing szívós dialektikája kiharcolta az első győzelmet az «Ut pictura poesis» szállóige fölött. Új korszak kezdődött a művészetelméletben: a határ-
mesgyék kora. Maga Lessing az irodalmat operálja szét a festészettől,³ Diderot és Herder a festészetet a szobrászattól.⁴ Az új mindebben nem is annyira a szétválasztás ténye, mint inkább annak elvi megalapozása. Régebben is megkülönböztették egymástól a művészeteket, de rendszeren csak úgy, hogy egymás mellé állították azok leíró jellemzését. Lessing az irodalom és a festészet különbségét a beszéd és a látás különbségéből vezeti le; két utóda a végletekig viszi ugyanezt az elvet és a festészetet a látás, a szobrászatot a tapintás körébe utalja. Ennek a megkülönböztetésnek már nemcsak muló, pedagógiai jelentősége van: ez a természeti törvények anyagából építi maradandó kínai falát.

¹ «pour qui le monde extérieur existe».

² *Mademoiselle de Maupin* (1835—36) előszava. *Émaux et Camées*. (1852.)

³ Laokoon (1766.)

⁴ A szobor igazi élvezői e szerint — a vakok. L. *Diderot und Herder* c. tanulmányunkat. Herrig's Archiv, — évf. Legkevésbé kidolgozott a zene és az irodalom viszonyának problematikája, pedig pl. az opera története, a programzene körül folyó viták nagyon értékes anyagot halmoztak föl. Wagner «Gesamtkunstwerk»-je elméletben nem mond ellen a lessingi mesgyének, de gyakorlatban, különösen az utánzók gyakorlatában Gautier művészetkeverésének malmára hajtja a vizet.

Théophile Gautier az emelkedő kínai falról tudni sem akart. Ahol beleütközött, ott rést rombolt rajta, akkorát, hogy legalább ő maga átférjen rajta cizelláló művészetének apró csecsebecséivel. (Azt hitte, ez elég s a fal mindenütt leomlik.) A XVIII. század költői, akiket Lessing olyan követelően rendelt vissza az igazán irodalmi kaptafához, csak annyit vétkeztek, hogy évszakokat, tájképeket írtak le; Gautier határozottan kívánja, hogy a költő a különböző művészetek hatásait összekeverje s megírja a «Szimfoniát fehér durban», melynek egyetlen célja kemény és hideg (tapintási érzék), durhangnemű (hallás) fehérség (látás) benyomását kelteni. A bonyolultabb gondolatot, az érzelmi hangulatot épügy kizárja a költészetből, mint az erkölcsi meggondolást, nem azért, hogy erkölcstelen legyen, hanem azért, hogy minden veszedelmes konkurrenstól megszabadítsa kedvencét: a képzőművészeti hangulatot. Monopóliumot akart adni neki s ezért nem is annyira az — irodalomtól túlságosan átítatott — festészet felé fordult figyelme, hanem a fáradságos kisplasztika, az émail, a miniatúr, az iparművészet felé. Ez az író az irodalmat egészen ki akarta szolgáltatni régi szerelmének, a képzőművészetnek. Senkinél sem járt az irodalom olyan közel a megaláztatáshoz, a babiloni fogsághoz, mint a «Zománcok és kámeák» művésznél.

Éppen ezért döntő e hódítási kísérlet csöndes csődje. Th. Gautier a két rivális számára olyan harcot keresett ki, amely a lehető legkedvezőbb volt a képzőművészeteknek. De minden elfogultság kárbaveszett.

A leg-«képzőművészibb» versek végén is ki-kibuggyan az irodalmi nedv, mely egyedül éltette őket.¹ A porcellánvázáról hasztalan mond el Gautier akár mennyi finomságot, a csattanót mégis akár az érzelmes filozófus, Sully-Prudhomme elvállalhatná: a vázát szétvetik az erős gyökerek, mint a szívet a szerelem... A «kéztanulmányok»² csattanója is «irodalmi» borzongás: a kurtizán keze és a gyilkos keze volt, amit tanulmányoztunk. A «Poszthúmus kacérkodás»³ sok tárgyi részlete semmit sem hatna a halál költészete nélkül, ami körüllegi ezt a Baudelaire-i tréfát.

¹ Az «érzelem» mindig szélesen terjengő, önmagáról sokat mondó, általánoságokra szoruló. A szerelem, a harag, a lelkesedés, a hazaszeretet stb. egy csomó hangulatát mindenki ismeri az irodalomból és saját tapasztalásból. Az «érzelmi hangulat» így mindig határozottabb körvonalú, mondatokban kifejezhető. A festmény vagy pláne a szobor, épület, kámea (képzőművészeti) hangulathatása sokkal határozatlanabb és bonyolultabb.

² *Études de mains.*

³ *Coquetterie posthume.*

Aztán meg: éppen a «Zománcok és kámeák» kisterjedelmű remekművei bizonyítanak legkevesebbet az irodalom gondolati tartalma ellen. A részletes gondolat sorok más költőknél sem keresik a kis formát. Viszont Gautier regényeinek annyi közül van az elméletéhez, hogy nem törekszenek társadalmi rajzra, hanem régi, stílusos műfajokat utánoznak (*Capitaine Fracasse*: Scarron *Roman comique*-ja, *Mlle de Maupin*: shakespeare-i vígjáték stb.) s sok szó esik a dekoráció művészi elemeiről. A való élet szabad levegőjétől tartózkodnak, ennyi az egész. A «Zománcok és kámeák» rendszerint rövidlélezetű kis remekművei siker esetén is aligha bizonyíthatnak volna valamit; a regény meg ugyancsak távolmaradt még ettől az eredménytől is. — Dragomirescu még tovább megy egy lépéssel: az irodalomkutatásba akarja beleerőszakolni a «l'art pour l'art»-hoz hasonló elméletét s csak a remekművek vizsgálatát engedélyezi. Hasonló nyomo-

De különösen a tárgyi művészet problémátlansága, *közvetlensége* hiányzik ezekből a versekből. Th. Gautier nem vette észre, hogy legtöbb verse milyen fejtörés, mennyi — igazán «irodalmi» — spekuláció nyomát viseli magán. A «Symphonie en blanc majeur»-nél nehéz valami raffináltabbat elképzelni s ha meg lehetne festeni, ez volna a legirodalmibb kép a világon.

Lessing demarkációja látszólag az irodalom országát csonkítja meg, amikor azt pontosabb, szűkebb határok közé szorítja. De az irodalom térsztesége sok pontosan megtérül öntudatának fokozódásával. A szabályozott folyam árterülete kisebb, de a folyam azért büszkébb és mélyebb lesz. Az irodalom keveset veszít a «leírás» amúgyis mulandó holtvizeivel. Ezzel szemben ott van a nagyszerű új meder, az élesebben meghatározott idő, amely a beszéléssel, az irodalom eszközével egyben az irodalmat is jellemzi s neki nemcsak határt, hanem irányt is szab. Lessing még inkább negatív következtetéseit vonta le fölfedezésének. Mennyivel nagyszerűbbek a könnyen megállapítható pozitív következmények! A nyelv, a beszéd nemcsak az irodalomnak eszköze, hanem egyúttal a (racionális) gondolkozásnak is formája s a lelki élet túlnyomó részéé is. Ezzel az irodalom akarva-akaratlan döntő befolyást nyer az ember lelki életére; végeláthatatlan területek nyílnak meg előtte a mélység, a magasság sőt a szélesség dimenziójában is. A leíráshoz való jogát kétségbevonták, de ugyanakkor bő kárpótláshoz juttatták. Azért a gyümölcs-csendéletért, amit az írónak nem volt szabad közvetlenül átvennie az irodalomba, hanem ravasz kerülgetéssel, a szüret vagy a gyümölcszedés egymásutánjának elbeszélésével vehetett birtokába, a szellemi élet dús lakomái (ideológia) kártalanították. Ma már Lessing tilalomfái kissé korhadtak, a naturalizmus s az exotizmus korának jólnevelt, türelmes olvasói megint el tudnak merülni hosszú leírások élvezetében. De pozitív eredményei megmaradtak s mindenki érzi, hogy az irodalomnak mennyivel tágasabb a birodalma, mennyivel több idegen ajtón surranhat be, az ember magán- és közéletét mennyivel könnyebben hajthatja uralma alá, mint a képzőművészetek vagy a zene. Emezek ritkábban jutnak át a nekik kijelölt demarkáción: az irodalmat velük szemben éppen az jellemzi, hogy nincsenek határai. «Légnemű», minden térfogathoz alkalmazkodó a cseppfolyó zene s a drágakőszerűen kemény képzőművészetekkel szemben. Az építészetre mondhatták, hogy az megfagyott zene, az irodalomra nehéz volna plasztikus hasonlatot találni, annyira nem kelt bennünk szilárd, merev struktúra érzését.

Lessing nem mondta el mindezt, mert racionalista volt, a világos körvonalak, a leegyszerűsítés, a stilizálás embere. Jobban értett a Laokoon-csoporthoz, mint Homeroshoz, a festészet és a leírás javára vél hódítani az irodalomtól és nem megfordítva.

A népvándorlás koráról szólván beszélnek «tömlőnépekről», amelyek gyöngébb népeket foglalnak össze s keretet és karaktert adnak nekik. Lessing még nem érezte át teljesen, hogy az irodalom ilyen «tömlőművészet» s ha éles elmével különválasztotta a festészetet, azt igazában nem az irodalomtól választotta el, hanem bizonyos mértékben az irodalomból választotta ki. Jobban mondva: a lényeges, a jellegzetes, a csak-irodalomtól választotta el azt, ami mellékesen, kevésbé jellemzően irodalom.

kon jár az irodalomtörténeti nihilizmus néhány orosz képviselője, akik csak a formai nézőpontot tartják értékesnek.

II. Ut pictura poesis.

Lessing az «Ut pictura poesis» szállóigét elemezte halálra. Th. Gautier összeomlott ellentámadása s a lessingi mesgye-irányzat diadala után valószínű, hogy előbb-utóbb az «Ut poesis pictura» elharapózása ellen kell vétőt mondani. De előrelátható, hogy az irodalmat nehezebb lesz kiküszöbölni a festők életéből, mint a festőiséget az írók célkitűzései közül.

A modern festők ellen intézett támadások mögött a laikus közönség nem igen lát mást, mint a valóságosság és a klasszikus szépség védekezését az eredetiség és bizarság ellen. Azok, akiket az elszigetelt jelenségek nem érdekelnek, gyanakodva nézik ezeket a támadásokat, mert jól tudják, hogy minden érett korszak «laudator temporis acti». De egyik csoport sem igen vesz tudomást arról, hogy a valósághoz, a «puszta szemhez» való ragaszkodás bajnokai, az impresszionisták az őket felváltó újabb nemzedéket most már igen gyakran azért ítélik el, mert nézőpontjaik nem festőiek, hanem — irodalmiak vagy — ami ebben az esetben körülbelül egyre megy — intellektuálisak.

Sokszor úgy érezzük, hogy e kritikának igaza van, mert számos nagyhírű festő sem színben, sem rajzban nem ad olyasmit, ami a festő mesterségbeli tehetségével szükségszerű összefüggésben állana. Ami a kézügyességet, a festői látást illeti, képeikhez hasonlókat, náluk jobbakat is tudnánk festeni. És mégis, mégis érezzük, hogy egyik-másik képben van valami megragadó, megdöbbentő vagy izgató, amit már nem biztos, hogy meg tudnánk csinálni mi is.

Az az érzésünk, hogy modern festőnk a rajz, színezés, a valóságosság és szépítés terén nem ambicionálja, hogy túlszárnyalja, vagy akár csak meg is közelítse nagy elődeit. Talán rájött arra, hogy e téren (egyelőre vagy talán végleg?) el vannak érve s el is vannak foglalva a csúcok. Mást kell tehát keresnie s az eredetiség keresgélése mindig irodalmi jellegű tevékenység. Amikor mértani sémák érvényesülnek, ez olyan, mint a szimbolizmus vagy a klasszicizmus: a gondolat, a doktrina elnyomja a látás egyszerű eredményét. A mai festészetnek i. eljöhetha e Gautier-ja, hogy megtisztítsa (ha ezt lehetne!) attól, ami benne gondolati elem. A gyomlálás után most ugyancsak kopár maradna a kert!

De szükséges-e, sőt lehetséges-e ilyen gyomlálás? Nem volna egyszerűbb elismerni, hogy a képzőművészeti kritika délibábot űz, amikor kizárólag festői, szobrászi, építési szempontból akar közeledni a műalkotáshoz? Amikor Diderot az első tárlati kritikákat írta, Greuze-ért rajongott, akinek képei mindig valami megható történet egy-egy jellemző pontját merevítették meg, rendezték tablóba a szereplőket. S a kritikus, aki annyira túltett korán a képzőművészet megértésében, bizony még alig tudta elválasztani a kép «tárgyát» vagy (érzelmi, irodalmi) «hangulatát» a megfestés módjától, amire az újabb kritikus — úgy véli — egyedül van tekintettel. Amikor a szentkép hátterében lopva kibontakozik a tájkép, előterében a porté, a csendélet, az intérier, a festői megfigyelés küszködik az irodalmi témával, mint Jákob az angyallal. A küzdelemnek nincs vége. A közönség egyszersmindenkorra jobb szereti az irodalmi szükségleteit is kielégítő történelmi, mesés, allegorikus tárgyat, mint a csak festői képet. A velencei csatornarészletet jobban szereti az amsterdaminál s emezt az ismeretlen város ideiglenesen elárasztott utcájánál, mert Velencéhez több «költői» hangulat tapad ingyen, mint Amsterdamhoz

s emehez több, mint az ismeretlen városhoz.¹ S ez nemcsak a laikusok «tévedése»: ez az ember megtagadhatatlan ösztöne, amellyel a többélvezet felé fordul a szelektáltan jellemző élvezet helyett s amellyel az irodalmiság «ubiquitásának» hódol.

Hozzátegyük-e mindehhez, hogy írók fedezték föl és elemezték érthetővé² a tájak szépségeit? Minden festő és minden műélvező irodalmi hangulatokkal megrakodva lép a valódi tó s a képefestett tó elé; az irodalom megajándékozza a festőt mindazzal, ami képe hatását sokszorosára fokozhatja. Rousseau-nak kellett igazán fölfedeznie az alpokat, Petőfinek a pusztát, a lakistáknak a tavakat, hogy a festők áhitattal és izgalommal nézhessék a hegyet, a délibábot, a tengerszemet s hogy költői ihletüktől híd épüljön a közönséghez.³

Maga a festőiség is rászorult az irodalom segítségére. A festői látás is, a festőiség világos érzése is ritka ajándék: sok festő ugyancsak keveset kapott belőle. Különleges formanyelv, amit a nem-festő sohasem értene meg a közönséges formanyelv, a beszédre támaszkodó irodalom nélkül. Nem gondolunk itt a festménykritikákra s általában arra, hogy a képzőművészetet is meg kell magyarázni, mint a kissé komplikáltabb zenét. Hanem arra, hogy a hangulatnak, az elemzésnek, a differenciálásnak olyan gyakorlatát fejlesztette ki az irodalom, hogy pótolja a festői érzék hiányát és fokozza a meglévőt.⁴

* * *

Vidéki tárlaton láttam egy képet: terhes ég vörös felhőfoltokkal, kietlen táj, messzenyúló országút s az előtérben jobbra magasranyúló, toronyszerű ólban kétségbeesett, életéért visító disznó. Ami megkapó volt a komikus ízű képen, semmi esetre sem a festés, hanem a különleges hangulat, amit irodalmi előzmények, analógiák termeltek. Groteszk, grand-guignolos hangulat, amilyet

¹ Amint az irodalomban is a maga életének tágitását, javítását keresi az olvasó, a képkritikában is a néző ilyen ösztöne érvényesül. A szobrokat kivéve mindenki szívesebben tesz szobájába olyan képet, amely neki kedves tájat ábrázol, olyat, ahol ő is szeretne élni.

² Olyan feladat ez, amelyre az egyre szintetikusabbá váló festészet nem is vállalkozhatik.

³ Nem tagadjuk természetesen a «szabad természet» fiziológiai hatásának hangulati eredményeit sem. A friss levegő, a mély lélekezés, az elevenebb vérkeringés irodalom nélkül is jóérzést okoz, de ez csak szerény alapja annak a már oly gazdag és bonyolult érzésnek, amit az irodalom fejezett ki, fokozott a végéig s tett kötelezővé a legfásultabb ember számára is. Ugyanígy van a természetélvezés ú. n. «atavisztikus» forrásával: a valamikor az őstermészet ölnéi élt emberben honvágy ébred a rég otthagytott környezet után. De ezt a nosztalgiait is ki kellett fejezni, hogy erőre kapjon, s ezt megint a szépirodalom végezte el.

⁴ Eredetiség, dinamizmus is inkább irodalmi fogalmak. Az eredeti alapötlet nem festői ideál, A «tisza» festői célélérés ez volna: a legbanálisabb tárgy, ami önmagában senkit sem érdekel, a legértékesebb tehetséggel megfestve. Ha azt mondják, a kép «erőtéljes», nem mindig a vonalak vagy színek brutális hatására, egyszerűségére kell gondolnunk. Sokszor a festő «világnézete» nyilvánul meg ilyen szándékolt erőben s ezzel már az irodalomban kiképzett célkitűzések és fogalmi kritika segítségére szorult.

huszonöt évvel ezelőtt némely, akkor szokatlan Ady-vers terjesztett : a Disznó-fejű Nagyúr például vagy a magyar ugar egyik- másik feddőéneke.

Befejezésül álljon itt Jules Romains néhány sora a legnagyobb modern szobrászról : «Ismerjük el, hogy Rodin néha festői vagy — helyesebben — *költői* látomásban komponál». («A századok fala jelent meg előttem.») «Rodin inkább Dantéről vagy Wagnerről beszélt . . . Ha még egy kicsit élt volna, egészen abba-hagyta volna ujjainak bepiszkolását.»¹

III. Programzene és zenei programm.

Ez a fejezet címével is eleget mond. Irjunk még ide egy-két vezérszót : Wagner szintézise ; — Mallarmé és Debussy vagy Maeterlinck és Debussy ; — szimfonia és szimfonikus «költemény» ; — nyitány opera nélkül . . .

Hankiss János.

AZ EGYSZÍVŰ HAJÓ.

V ALAHOL arra bent Saint Agnanban vagy Périgueurben búcsút tartottak. Kerékpárosok jöttek onnan sűrű egymásutánban a hajóhoz, nyakukban nagy normandiai perecek lógtak és nevető arcukon az almabor jókedve játszott.

Tele volt nagyon a hajó, de azért várt még. Egy nagyobb utas-csoportot jeleztek, melyről senkisem tudta, hova fog már férni ; a hajó-ügynök azonban mégsem akarta elszalasztani az alkalmat : keresni kell, ezt mondogatta szaporán és a kapitány rábólintott : azért vagyunk a vizen, hogy keressünk.

Érdekes közelségbe kerültek az utasok. Egymás arcát vizsgálgatták először ; fiúk a leányok hajpíhéit és asszonyok a férfiszem szarkalábait. Elöl, a hajó orrában valaki rákezdté az «Ó Paris, ó, Paris» című dalt, mely járványként terjedt el az unatkozó szájakon. Énekelt az egész hajó és nevetve ömlött rá végre oldalt lógó emberfürtnek a várvavárt csoport ; indulhattunk.

A nap lentjárt már az ég legalján. Feketésarany lett tőle a tenger vize. Tréfák röpködtek, a fiúk átkarolták a leányokat és súgták nekik legszebb és legbátortalanabb gondolataikat. A hajó kedvesen dohogott felettük.

¹ . . . «reconnaissons que Rodin pratique parfois une composition «visionnaire» de peintre ou mieux encore de poète. («Le mur des siècles m'apparut.») «La substance de l'oeuvre participe moins qu'elle n'y est soumise . . .» «Rodin parlait plutôt de Dante ou de Wagner. Il travaillait volontiers par personne interposée. S'il eût vécu encore un peu, il eût tout à fait cessé de se salir les doigts.» *Les problèmes de la sculpture chez Rodin et chez Maillol* (1930), hozzáférhetőbb: J. Romains : *Problèmes d'aujourd'hui*. (A «Regards» c. sorozatban, Páris. Kra, 1931.)

Már eltűnt a part és túlhan a másik még nem látszott. A deltát szeltük itt át, a folyó tengerré tátotta a torkát. Csak két órányi út az egész. A jól eltöltött vasárnap két órája, azután még csak négy óra a vonaton, éjjél után Párisban leszünk, egy órakor már a Metro Sentier-megállójánál szaladunk fel a lépcsőn, így mondta egy fiatalasszony mögöttem az urának.

Ó, Paris, ó, Paris, énekelte egy gyík szemű kisleány az arcomba és a mosolygós fiatal munkás, aki a hajó korlátján kívül lógott, mindenáron vezényelni akart neki. Mind a két karjával persze. A leány fel-síkitott és átkapta a merész legény derekát, nehogy beleessen a tengerbe.

Mindnyájan megborzongtunk pár pillanat mulva. Valami hideg érintett bennünket, szellő vagy mi, magunk sem tudtuk, azután már nem láttuk egymást.

— Köd! . . . Ködbe kerültünk! — kiabálták az első ijedt percek után mindenünnen.

Hajónk lassított, megállt. Lámpái nem tudták átverni a homályosságot. Sziget voltunk a ködben. Különös hirtelenség a búcsú hangulatában.

Kacagott mindenki. Még azok is, akik a korlátokon kívül lógtak. A kapitány túlköltetett.

A köd mind sűrűbbre vált.

Vigadó tiltakozások hallatszottak a nők ajkáról. Nagy nevetések, fenyegető fogadkozások estek a tengerbelökésről. Ismét énekelni kezdtek itt-ott.

A hideg nőtt. Egyelőre még a jókedv is. Az ilyen hirtelen támadt nyáreleji köd ritka jelenség, nem tarthat sokáig. Félóra mulva nyoma sincs!

Egyszer csak megbillentünk. Azután vágatni kezdett a hajónk; jól éreztük sebes menését mindannyian. A gépek azonban álltak.

— Mi az, kapitány? — kiáltott egy hang.

— Nem tudom. Valami egészen különös történik velünk . . .

— De merre megyünk?

— Nyugatra!

— Ki az óceánra?

— Úgy látszik, arrafelé.

— Semmi az egész, majd hazapöfögünk! — vélekedett egy vékonyhangú férfi. — Itt a turistarádióm, hallgassák csak, mit mond Radio-Fécamp?

Kisvártatva angolnyelvű, reklámmal kevert grammofónszót hallottunk. Egy divatos dal harsogott, a közepén azonban félbeszakadt nagy csattanással.

A vékonyhangú méltatlankodott:

— Nem jön többé Fécamp! . . . És nem jön más állomás sem!

Fáztunk a vágatásban. A köd kezdett átjárni bennünket. A korlá-

ton kívül lógók követelték, hogy vegyük be őket, ha másképp nem, egymás feje fölött segítsük a korlát környékén nem férőket beljebb. Így tettünk. Valaki a vízbe esett, nem segíthettünk, hajónk rohant. A jókedv elült.

A zsúfolt hajón egymás mellett állva száguldottunk a titokzatosságba. Mozdulnunk nem lehetett. Mint a gyufák a dobozban, úgy szorongtunk furcsa összekeveredésben. Az emberek remegni kezdtek. Egy kis izgalom mindig elkel, kivált a vasárnapi jókedvben, de ez már sok lesz lassanként.

A tömeg a kapitány felé fordult :

— Fordítsa meg a hajót ! Teljes gőzzel vissza ! Mit tehetetlenkedik ?

— Ha tudnánk megfordítani ? ! Azt hiszik, nem próbáltuk ? Tíz-szer is belefogtunk már, semmi hatás az ár ellen !

— De így mi lesz ?

— Mit tudom én ? Örüljenek, hogy nincs vihar, hogy ilyen simán mehetünk !

Valóban : a hajó nem imbolygott. A legnyugodtabb egyensúlyban siklott előre, mindig csak előre, bele az óceánba. A kis partihajó telised teli emberrel.

A nők imádkozni kezdtek. A férfiak hallgattak. Nem mozdult senki. Ha látunk, talán eszét veszíti a tömeg és hullámszani kezd ; a köd összekovácsolt, megmerevített. A sok ijedt szív közel, igen közel kalapált egymáshoz ; egyetlen szíve volt most az egész hajónak, sok kicsi szív láncából összefűződött remegő nagy szív : mi lesz ? Az óceánnak futunk ekkora tömegben. A végtelen gyilkoló hívogatásába. Mit tehet velünk a tenger, miért ölel magához ? Szüksége van ránk ?

Örülünk, hogy simán megyünk, vihar nélkül ! Így mondta a kapitány és igazat kellett neki adnunk. Simán, de meddig és hová ?

Ijedten hallgatott az egyszívű hajó. Nem vártunk egymástól semmit, nem közömbösködtünk és nem akartunk többé elkülönülni. Egyéni gondolatainkat és egyéni sorsunkat elvette a köd. Már csak a hajó élt, mi pusztán sejtek voltunk benne ; egy közös szív piciny kamrácskái. És élt körülöttünk titokzatos akaratóval a nyugodtnak látszó, mégis lázas tenger. Nem mertünk többé lázadók, sőt türelmetlenek sem lenni ellene. Testi szükségleteinket nem éreztük a félelemben. Nem szomjazott senki, ételt sem kívánt. A ködben való rohanás megszüntette érzékeléseinket ; már éjfél felé járhatott az idő, ám senki nem aludt. Itt-ott, nagyelvétve szólt valaki. Nem akart ez a beszéd sem gondolatcsere lenni. Inkább a beszélőszerv reflexmozgása volt ; felelet nem is követte. Elérhetetlenek lettünk önmagunknak, mint az óceán innenső partja, melytől elsodrótunk. Aki még figyelni tudott és gondolkodni mert, furcsákat állapított meg a hajón támadt különös kollektívizmusról. A sokféle ember mind dermedt hangyának tűnt fel neki, marék hangyának egy dinnyehéjban, melyet visz a kikutathatat-

lan ok és nem kérdez semmit. Nincs okosság többé, nincs tréfa, tudatlanság, fölény, komorság, unalom, jókedv ; az emberféle minden változottsága elszállt.

A hajó maga, mindnyájunk hordozója, újjáéledtnek érződött a sok egybeolvadt emberszívtől. Élvezte a futást, a gyorsaság édes lázát ; eddig teher volt neki a két part között való mindennapos átdohogás. Vízben élt mindig, nem félt az óceántól. Bizonyosan azt hihette, hajó marad ott is. Soha így nem száguldott még, soha nem volt ennyire szabad. Kapitány, kormány, gép nem parancsolt neki. Sóvároghatta a nagy vizeket, melyektől kicsisége eltiltotta örökre ; most teljesült a lehetetlen. Lázálmainkra kellett gondolnunk, nagy erőfeszítéseinkre, mikor sejtjeink reszketnek a kifáradástól és az elmúlás rettenetétől, mi magunk, az embernek nevezett egész pedig fiatalon, mohón futunk az ismeretlen elé. Kérdjük-e tiltakozó részeinket, kérdjük-e magunkat? Elkap az ár, víz.

Ó, Paris, ó, Paris, már nem emlegetett senki. Eltűntél az agyunkból, kisépert onnan a köd. A nagy normandiai perecek átnedvesedtek ; az almabor jókedvet teremtő ereje régen elmúlt. Megzsibbadtunk tehetlenségünkben.

Sem a köd, sem a rohanás nem akart szűnni.

A fáradtság erőt vett rajtunk. Leülnünk nem lehetett, az ülő ember nagyobb helyet foglal el a hajó felületéből az állónál, és még az állásra is alig volt tér. Egymásnak dültek, akik sohasem látták egymást azelőtt, fejek estek idegen vállakra és mellekre. Nem féltett senki semmit. Aludni, pihenni, nem tudni semmiről. Akárhogy, mind egy. Ez lesz az életünk úgyis, amíg ki nem üt az utolsó szörnyű harc köztünk valahol az óceán közepén. Gomolyag lettünk, egymáson nyugvó, egymás melegét kereső emberkeverék, mely nem mozdulhat és nem tiltakozhat. Néhol állt csak egy-egy férfi még szilárdan, bele nézve a ködbe.

Mit várhatunk?

Valahol, mélyen bent az óceánon talán még kisüt reánk a nap. Melegíteni fog bennünket és mi őrjögve vagy megadással nézzük majd besugarazott szegény magunkat. A tenger kékje ragyogni fog ebben a sugárzásban, dinnyehéjünk már meg is áll, de mi hangyák nem járjuk utainkat sem öntudatos bizonyossággal, sem tétován többé. Jobb a köd. Áldottabb. Bizonyoságosabb. A nap verekedtetne még itt is, a köd csendesen tart.

Nem néztük már az órát. Leszámoltunk.

Ha szólt valaki, kíváncsinak érződött inkább, nem kétségbeesettnek : a vége? mégis, a vége mi lesz?

Csak harc ne legyen. Az egyszívű hajó véletlen összeválogatta népe múltjon el csendben ; a hangyák ne öljék egymást. Minek is ölnék ?

Az ár nem törődött félelmeinkkel. Siklatott bennünket ; urunk

volt. Közömbös, semmibevevő urunk. Nem vette észre nagy változásunkat, az egyszívűségünket. Neki mindegy a szív, semmi a remegés; meggy csak céltalanul. Úr is, szolga is egyszerre.

Éhségünk kínozott? Szomjúságunk gyötört? A köd és az ember-szövevény nem engedte, hogy ételt-italt keressünk. Tudtuk amúgy is, egyik sincs a hajón. A végtelen utasai voltunk, a céltalan nagyság összedobált törpéi; közös szívcsenddel és mindnyájunk tehetetlenségével.

Béke élt bennünk. Az életet más szándékozott elvenni tőlünk; javaink nem voltak. Egymás húsát, egyetlen megmaradt értékünket nem kezdhettük ki: tömegszáj nem falja fel önmagát.

* * *

Mult vagy állott az idő? Nem mértük. Ködvilágunk beburkolt és elvette ilyen fogalmainkat; egységeink szertefoszlottak a látástalan és határtalan iramban. Olykor megfogtuk egymás kezét, talán szorítottuk is. Nem akadt köztünk vezér, nem vezetett; nem kellett törvény, nem vigasztalás, védelem. A nagy mesgyn túl vitt az ár.

Aludtunk mind. És egyszer csak meleget éreztünk; felébredtünk rá. A köd elmúlt és vele az ár is, mely úgy eltépett bennünket a parttól.

Rossz volt egymás arcába néznünk.

Álomnak láttuk azt az óceánjárót, mely nagy csodálkozással vontatókötélre vett bennünket, ételt és italt adott.

Dermedtségünk a kikötőben engedett fel csak. Ott tudtuk meg, hogy szökőár pusztított el mindent azon a tájon, ahonnan elragadta hajónkat. Radio-Fécamp is azért hagyta abba hirtelen az adást.

Ha hazaér a hajó, elpusztultunk volna vele mi is a parton. A köd és az ár mentett meg.

Kacagás fogott el bennünket. Egyre növekedő, vad, nagy kacagás, mely a szívünket rázta és meghempergetett a földön.

Azután már idegenül, bár még szívesen néztünk egymásra. Az egyszívű hajó ismét csúnya, piszkos kis parti gőzöske lett.

Megjártuk a végtelent és visszakaptuk külön-külön szívünket. Kicsinyek lettünk vele és köznapiak. Ismét elkülönültünk, harc éledt bennünk dolgok és emberek ellen. Elértük megint önmagunkat és visszanyerve életünket, méltatlanokká váltunk a határtalanságra.

Kilián Zoltán.

Krisztus megkísértése.
Jaschik Álmos eredeti fametszete.

HÓDSÁGHY BÉLA VERSEI.

KI MONDJA MEG.

*Jaj, nem tudom, mi fáj nekem.
A felhő fáj a kék egen?
A messzi nap, ha részegen
Bolyong az égi réteken?
A nyár halála fáj talán?
A sárga lomb az almafán?
A köd, a köd, a szürkesség,
Vagy aminek nincs neve még?*

*Gondoltam, majd kikutatom,
Mi szövi-fonja bánatom?
A forrását megkeresem
Kíváncsin, szépen, könnyesen.
Meggérdek minden szenvedőt,
Letérdelek a jaj előtt,
Ahol egy sóhajt rejt az est,
Vagy egy kicsiny szív fájni kezd,*

*A sok-sok ajtón benyitok,
Besurranok, mint a titok,
Lábujjhegyen és feketén
És száz szívet kilesek én,
És száz szívet megkérdeszek,
A gyóntatójuk én leszek,
Meggérdek tőlük csendesen:
Te sem tudod, ó, mondd, te sem,*

*Ki ülsz itt, sírsz itt, vérezel,
A bánatot ki verte fel?
Ki szövi selymét? langy erét
Mi pókhálózza szertesét?
Hegyekből árad? Légből-é
A szegény, szegény szív fölét?
Vagy mint az őszi permeteg
A poharunkba csepereg,*

*S mi isszuk, isszuk csendben itt
A mákonyát, a mérgeit? . . .
S ha egy sem tudja közülök,
Majd más szívekhez röpülök,*

Csak szállok, szállok társtalan,
A szavaimnak szárnya van,
S megadón, szépen, könnyesen
Mindenkitől megkérdzem:

Ki mondja meg, mi fáj nekem?
A felhő fáj a kék egen?
A messzi nap, ha részegen
Bolyong az égi réteken?
A nyár halála fáj talán?
A sárga lomb az almafán?
Vagy ami bennem felsajog,
Csak én vagyok? Csak én vagyok?

MINT A TÜKÖR.

Nézd, a szelíd est langy vize mennyi ezüsttel özönlik.
Barnán bóbiskolnak a fák, teli fürttel akácunk
Bókol az ablak előtt s ott túl a topáz-sztnű gázláng
Szűri tenyérnyi körön beteges fényét a homályba.
Este van, Édes . . . az utca csitult mélyén vak irammal
Illan a szél . . . a fehérfalú szerb templom körül ingó
Cserje kísért s a torony karcsún, magasokba feszített
Fejjel nő fölibénk s az eget felsebzi keresztje.
Este van, ah . . . csupa árny, csupa fény . . . szárnyas sugarával
Leng a mosolygó hold, megvillan a ház fedelén és
Reng a csukott-szemű utcasoron . . . halovány örökéző.
Ülj, ide hát, ide, Kedves, az ablak barna nyíllásán
Fürge tekintetedet simogatni sietve bocsásd el,
Magsimogatni a bársonyos éjt, a fűszált, a levélkét
Isten kertjében s a nyugalmat, mely meleg ízrel
Édesedik pihenő testvéreikéin puha álmán.
Hallod az éji bogár monoton zümjét? Kitértett
Szárnya neszelve suhan a kiserdült lomb sűrűjén át.
Züm . . . züm . . . zengi tovább a sötét . . . züm . . . zsongja köröttünk
Halkan a megmozdult porszem s odafent a vak úrben
A lobogó csillag . . . Jaj, hány arcú ez a kórus?
Hány lélek zakatol tehetetlen erői mögött? Tán
Más és más mindig, mit fájni a kérge alá rejt
Itt ez a karcsú akác, mélyült kocsinnyommal az úton
A nagyvállú bazalt, vagy a tenger, a gyöngykicsi harmat?
Szólj hozzájuk egész halkan, csak a szónak az árnyát
Ejtsd fölibük, azt is könnyen, pihe módra lebegtesd.
Hátha beszélhiváló kedvük van? A messze sötétben
Tán elibénk vetköznek, egész közelünkbe simulnak
S mint a tükör, ragyogón mutogatnak a távoli, néma
Istenből valamit . . . Szólj, Kedves, a rengeteg éjhez . . .

AZ ÚJ MAGYAR TÖRTÉNET.

SIKERREL végrehajtott nagy fegyvertények után győzelmet ünnepelek az emberek és meggyújtják az öröm vidáman lobogó fáklyáját. Ilyen szimbólikus fáklyagyújtás legyen ez a pár sor: a lélekből kicsapó öröm betűkbe örökített tüze, mert nagy fegyvertényt értünk meg a magyar élet örök harcának szellemi frontján. A végtelen harc nem dőlt el ugyan ezzel, mert ez a harc örök küzdelem az igazság abszolútumának a mult ismeretén keresztül való megközelítése felé, de époly ígéret mégis, mint egy ellenségsemmisítő nyert csata; ígérete annak, hogy az igazság abszolútumáért folytatott harc egykor mégis csak célt fog érni. Ez a szellemi fronton véghezvitt dicsőséges fegyvertény a *Hóman* Bálint és *Szekfü* Gyula tollából napvilágot látó *Magyar Történet* megjelenése. A most megjelent hetedik kötettel még mindig nem teljes ugyan a mű, egy közbeeső kötet, a magyar mult egyik legérdekesebb és legkevésbé kikutatott fejezete még hiányzik, de azért már szinte úgy lehet tekinteni a művet, mintha befejezést nyert volna. Mert hiszen *Hóman* már eljutott a Hunyadiakig, *Szekfü* pedig átvette tőle a tollat Hunyadi Mátyástól kezdve. A teljes megjelenés tehát már a legrovidebb idő kérdése.

A történelem a legkorszerűbb tudomány. Már igen régi az a mondas, hogy a történelem az élet tanítómestere. Ha nem is szószerint értendő ez a közhelyig emlegetett mondas, egy igen helyes felismerés mindenesetre mégis van benne: felismerése annak, hogy a való étellel minden tudományok között a történelemnek van a legnagyobb szubjektív kapcsolata. A történet anyagát mindig a mult szolgáltatja, de azokat a szempontokat, amelyek alapján a multat, mint tárgyat vizsgáljuk, mindig a jelen adja meg. A történetírónak nemcsak kitűnően képzett szakembernek kell lennie, hanem minden idegszálával benne kell élnie a napi élet kérdéseiben is. Ha az utóbbi tehetség hiányzik benne, akkor lehet ugyan kitűnő részletkutató, de ne vállalkozzék összefoglaló előadásra, mert a korszerűtlen történelmi előadás éppoly groteszk jelenség, mint a korszerűtlen ember.

Nem azt jelenti ez, hogy a történelmi művek a maguk teljes egészében elavulnak a változó korokkal. Kétségtelen, hogy minden kornak a maga összefoglaló előadása, ha a kor színvonalán mozgott, örök értékeket hord magában. Viszont az is bizonyos, hogy mindezek ellenére elveszíti értékének azt a részét, amit neki korszerűsége biztosított: elveszíti *nemzetnevelő* hatását. Csak annak a történelmi előadásnak van

nemzetnevelő értéke, amely abszolút szempontjai és értékei mellett a korszerűséggel is rendelkezik. A maguk korában kétségtelenül igen nagy értéket jelentettek a nemzet történelmi tudatának formálása és gazdagítása szempontjából úgy Horváth Mihálynak, Szalay Lászlónak, mint Szilágyi Sándor és társainak, vagy akár Márkinak vagy Acsády-nak összefoglaló történelmi előadásai is. Értékükből mára azonban már csak az maradt meg, amennyivel a tényszerűségben hoztak új igazságismereteket. Azok a történet szemléletek, amelyek Horváth és utódai előadásainak alapjául szolgáltak, épügy elavultak, mint ahogy ma már teljesen korszerűtlen lenne akár a negyvenes, akár a hetvenes évek, de még a háborúelőtti politikai élet valamelyik irányának feltámasztási kísérlete is. Minden korról épp az igazolja legjobban, hogy az nemcsak átmeneti pillanat, hanem hosszabb fejlődési fokozat, hogy saját történetírása születik. A Hóman és Szekfü írta *Magyar Történet*-nek, túl a mű abszolút értékén, túl azon a nagy tárgyi gazdagodáson, amelyet az előző összefoglalásokkal szemben jelent, a mi szemünkben épp az a legnagyobb értéke, hogy teljesen és maradék nélkül a mienk. Lehet, sőt valószínű, hogy a minket túlhaladó kor épp ezért olyan dolgokat is fog benne látni, amit a mi korunk hibájának fog tartani; mint ahogy mi is megtaláljuk a letűnt korok történelmi összefoglalásaiban a letűnt korok erényei mellett azok hibáit is. A mű értékéből ez a mi szemünkben nem von le semmit! A mai pillanat még időszerűtlen és alkalmatlan annak megállapítására, hogy az új *Magyar Történet* korszerűségétől eltekintve, abszolút értékben mennyivel emelkedik a régebbi előadások fölé. Ez minket nem is érdekel. A mi szemünkben csak az lehet a fontos, hogy ez a grandiózus mű, amely közel ötezer családi otthonban fellelhető lévén, igen nagy publicitásra számíthat, végre megadja számunkra az alkalmat arra, hogy *történelmi tudatunkat korszerűvé* tegyünk. A *Királyi Egyetemi Nyomda* könyvelheti el azt a dicsőséget, hogy a *Magyar Történet*-nek a műhöz méltó megjelentetése révén nagy nemzeti kultúrmissziót végzett.

A forradalmakat követő belső társadalmi újjáébredés nálunk az idealizmus jegyében folyt le. Társadalmunk és az egész magyar nemzet részére nem maradt egyéb biztos alap, mint az igazságnak a materián való biztos győzelmébe vetett megingathatatlan hit. Ez megújulásunk és életerőnk alapja és ez korszerű nemzeti célkitűzésünk is. A magyar történetírás Hóman és Szekfü vezetése alatt szintén ennek jegyében indult új utakra. Természetes, hogy úgy a felnőttek társadalmának, mint az új generációknak nemzetnevelése szintén csak ezen jegy alatt lehet korszerű.

Ha pedig egy társadalmat meg akarunk kímélni attól, hogy tudatában szakadás, tudatbeli kettősség álljon be, nevelésében nem szabad felhasználnunk korszerűtlen elemeket! Ezért éreztük szellemi felfegyverzettségünket a Hóman—Szekfü megjelenéséig hiányosnak. Ez a mű most már határozott vezérfonál lesz történelmi köztudatunk korszerűvé

alakítása terén. *Barrès*, a modern francia nacionalizmus atyja, a nemzet alapját a közös nyelvben és a közös multban ismerte fel. A multtal szemben elfoglalt álláspont egyöntetősége tehát a nemzet öntudatának a nyelv egységével egyenlő értékű alkotó eleme. A Hóman—Szekfü megjelenése reményt nyujt arra, hogy a történelmi tudat egyöntetőségét nagymértékben elő fogja segíteni s az ezen a téren most mutatkozó zavarokban helyes iránymutató lesz. Kivételesen nagyjelentőségű tény jelent tehát ez *opus magnum* megjelenése az egységes nemzeti közszellem kiépítésének harcában. A hetedik kötet megjelenése olyan ünnepeles pillanat, mint egy zárókő-letétel. A két tudós nagy életmunkájának legjelentősebb eredménye előtt kalapot emelnek azok, akikért eddigi munkásságuk fáradozását áldozták.

Asztalos Miklós.

SZÓKE SÁNDOR VERSEI.

JÓ LENNE MOST AZ ORSZÁGÚTON MENNI

*Ha most az országúton mennék,
(egyedül, némán,
két fáradt láb,
két súlyos, szűrő szemhéj,
két báván lengő kar
az alvadt éji csendben,
otthonon túl
és minden célon innen,
egyformán messze
multtól és jövőtől,
üresen, akarat nélkül
és mégis valami fojtó kényszerrel:
embernek lenni !),
ha most az országúton mennék
s a sűrű sár-sötélet
villogó penge hasítná ketté
s halált sziszegne rám
az ismeretlen gyilkos:
megállanék . . .
a batyumat letenném . . .
föltápném mellemen az inget . . .
s a szálló tiszta csendben,
halál és élet összevillanásán,
míg tépelt ingem hörgése feloszlik,
csak ennyit szólnék:
töltsed be sorsom, testvér, aki jöttél !*

— — — — —
Jó lenne most az országúton menni.

MINT A KOLDUS, AKI ELREJTETTE KINCSET.

Valami furcsa végzet az arcába vágott.
 S most mállott ököllel, cafrangos ingben
 az utcasarkon áll.
 Hajában a nyomor bogánca tenyészik,
 villogó szemében,
 — mélyről szívárgó pocsoltyás tükörben, —
 magára ismer minden utcabánát
 Koldús lett belőle.
 Megroggyant ember.
 Még a szél sem barátja: megtépi rongyát.
 Keserves, vedlett nótát nyöszörget,
 kezét előrefúrja
 s mikor a dámák rettenő ujjal
 markába dobják hája bérét:
 kacag magában káros örömmel
 s miközben fejét földre görnyeszti
 — Isten fizesse ! —
 kincsére gondol, mit éji órán odvába rejtett.
 Sárga korongok cikáznak benne . . .
 aranyfelhőben villan egy keztyű . . .
 aprópénz hullik . . .
 — Isten fizesse ! . . . —
 s úgy hajol érte reszkető kézzel,
 mint mohó Cézár győztes harc estjén,
 mikor a trónról hóhérját inti
 s rámutat újabb foglya fejére:
 hulljon ez is még ! . . .
 Valami furcsa végzet az arcába vágott.
 S most mállott ököllel,
 cafrangos ingben
 az utcasarkon áll.

Igy állok én is az élet utcasarkán.
 Tépett hitemnél tépelt ing se rosszabb.
 Erőm se jobb már egy hullott ökölnél.
 Mégis:
 mikor a dámák ellebegnek,
 vagy olcsó részvét aprópénze koppan,
 gögösen mondom: Isten fizesse !
 Tüskés fejemet mélyen lehajtom,
 cserepes ajkam nótát terelget
 s kacagva mondom:
 Isten fizesse !
 Isten fizesse ! . . .
 S Rád gondolok, mint a koldus,
 aki elrejtette kincsét.

LISZT FERENC AZ IRÓ.

LISZT művészi eszményeiért folytatott küzdelmének egyik igen hathatós, nagyértékű fegyvere volt írói működése. Írásai egyéniségének olyan hű tükrői, hogy ha semmit sem tudnánk életéről, akkor is teljesen megismerhetnénk belőlük emberi és művészi sajátságait. Ragyogó univerzális szellem megnyilatkozásai, ahol az alkotó, a mély gondolkodó, a minden fenkölt és szép iránt fogékony rajongó művész, az érzékeny költő, a nemeslelkű ember, a bátor, megalkuvást nem ismerő úttörő, a jövő művészetét céltudatos propagandával előkészítő zenepolitikus egyformán érvényesült. Már kora ifjúságában megkezdett, széleskörű írói működését leginkább az utóbbinak köszönhetjük. Legfőbb missziójának tartotta az általa felismert, új művészi értékeket propagálni, magyarázni, minél szélesebb körben népszerűsíteni, az idetartozó problémákat megvitatni. Írásait eredetileg mind francia nyelven írta, melyek közül a kisebb cikkek párizsi, genfi, lipcei, bécsi folyóiratokban jelentek meg. Mind ezeket, mind a brosür- és könyvalakban megjelenteket L. Ramann, Liszt biográfusa gyűjtötte össze és hat kötetben «Gesammelte Schriften» cím alatt 1880—83-ban adta ki. Leveleit ebben a témakörben természetesen nem tárgyalhatjuk.

Liszt cikkei nem tudományos cikkek. Témái — egyedüli kivétel itt a cigányokról írt könyve — nem is követeltek tudományos feldolgozást. Valóságos aranybányái a finom, éles elméjű kritikái, történeti, esztétikai, pszichológiai észrevételeknek, a pozitív tudásnak és a gazdag intuíciónak, de mindez nélkülözi a didaktikus színezetet, a munka szürke öltönyét.

Lássuk most már egyenként, mik voltak Lisztnek, az írónak legfőbb eszméi, melyek mint valódi vezérmotívumok mindig újra és újra felmerülnek írásai során? A nagy anyagból itt természetesen csak a legfontosabb és főképp a ma is aktuális gondolatait ragadhatjuk ki.

Ifjúságának forrongó éveiben, párizsi korszakában kezdi el írói működését. Huszonnégyéves, mikor első jelentősebb cikke «*De la Situation des artistes et de leur condition dans la société*» címen a *Revue et Gazette Musicale*-ban megjelenik. (2. année no. 18, 19, 20, 30, 35, 41.) Már ezekben előttünk áll a széles látókörű, a jelen és jövő szükségleteit intuitíve felismerő zenepolitikus, aki a világ összes zeneiséit hívja fel szövetségre társadalmi helyzetük emelésének és a zeneművészet fejlesztésének érdekében. Rámutat az akkori párizsi zeneélet (1835) sok hiányára: kórusok, zenekarok felállítását, a muzsikások rendszeres kiképzését, értékes szerzemények olcsó kiadását, népiskolák zenetanítását stb. sürgeti. Különösen nagy hévvel támadja a nyilvános zenekritika gyengéit. Az a keserű hang, amivel a zenekritikusok ellen fordul, saját tapasztalatokra enged következtetni. «A kritikusok — írja a fiatal Liszt — mind a kézművesség emberei. Ezzel még igen jót mondtunk róluk, mert bármely kézművesség üzéséhez bizonyos tanulódó szükséges, míg ezek az urak ritkán mutathatnak fel

ilyesmit. Jó harmaduk még a kottákat, a kulcsokat sem ismeri. Nem szomorú egy értékes művet ilyen emberek ostoba unalmának vagy gúnyolódó észrevételének kitenni, hogy másnap tudatlanságukat és elfogultságukat írásban tárják a közönség elé!» (Ges. Schr. II. 46. f.) A *hugenottákról* írt tanulmányában a kritikusokat a művészek keresztjének, sáskahadnak nevezi, akik az egyiptomiak példájára mindent elsötétítenek. De ugyanekkor egy más helyen elismeri a komoly kritikus nehézhelyzetét. Ha egyúttal nem gyakorlati zenész is, rögtön kételkednek a szaktudásában; szigorát, kifogásait csak nevetik; hiszen az ilyen kritikus hogyan láthatna bele a művész titkos kohójába? Ha az illető maga is művész, még nehezebb a helyzete. Kifogásait kortársával szemben irigységnek és féltékenységnek, elismert mesterekkel szemben merészségnek és szerénytelenségnek, személyes ismerőseivel szemben hálátlanságnak bélyegzik. Midőn azt hiszi, hogy tisztán művészi kérdéseket vet fel, kisül, hogy százak személyes ügyeibe nyult bele és ugyanannyi ellenséget szerez magának, ahány pártfoglaltja vagy atyafia van az érdekelteknek. (Ges. Schr. II. 233. f.)

De Liszt mindezekkel nem sokat törődött, midőn kritikát gyakorolt. Bátran megírt mindent, amit igaznak tartott, akár használt ezzel magának, akár nem. Erre első jelentős alkalma akkor akadt, midőn virtuóz versenytársának, *Thalbergnek* műveiről megírja megsemmisítő kritikáját. (Ges. Schr. II. 67. ff.) Ezzel szemben Fétis, a híres, nagyműveltségű francia zenetudós és kritikus Thalberget tartotta a jövő igazi zenészeinek. Liszt felveszi vele a harcot a toll bátor, szellemes forgatásában. (U. o. 74—98.) Jogosnak érezte olyan dolgok felett ítélni, melyekhez ő értett jobban: már pedig a zongorázáshoz Liszt értett valamit. «Megingathatatlanul hiszek a művészetben — írja más helyen — hiszek a szeretet és remény minden erejével és azért, mert hiszek, azért beszélek és fogok is beszélni.» (U. o. 30.)

Ezt meg is tette mindig Liszt, ahol a művészet érdekében kellett felszólnia, de fegyvereit sohasem használta egyéni célokra. A gyanúsításokat, méltatlan rágalmakat egész életén át szó nélkül viselte. Irtózott attól, hogy ezek ellen még csak védekezzen is. Saját művészi elveit a művészet egységében, másokért vívott küzdelemben érvényesítette.

* * *

Liszt svájci tartózkodása idején sem hagyta abba írói működését. 1835—40. terjedő időszakban barátjaihoz intézett nyílt útlevelek formájában jelennek meg cikkei. (*Reisebriefe eines Bakkalaureus der Tonkunst.*) Igen érdekes ezek közül a *Georg Sandhoz*. írt levele, ahol mély bepillantást enged az alkotó művész belső világába és ezzel tulajdonképpen saját lelkét leplezi le előttünk. Minden igazi művész sorsában mély tragikum rejlik — írja Liszt. Nem ő választja sorsát, hanem a sors választja ki őt és úzi feltartóztatlanul előre az ideál megvalósítására. Ezért sohasem lehet boldog és elégedett: örök magányos, örök nyugtalan lélek. Lelkének minden kincsét odaadja a közönyös tömegnek, a nélkül, hogy kérdezné milyen talajba hull, megértik vagy gúnyolják-e? Isteni víziói támadnak; agyát, szívét ezer gondolat, ezer érzés gyötri, melyektől csak az alkotás menti meg. Egy megismerhetetlen démon, egy titkos hatalom kényszeríti arra, hogy a lelkében élő eszményt hangokkal, színekkel, szavakkal formába öntse. Sóvárgása, szomjúsága ennek az ideálnak birtoklása után olyan erős, olyan kielégítethetetlen, amilyent földi szenvedély nem ismer soha. Műve, még ha sikert is arat vele, csak félig elégíti ki, s talán elégedetlenségében meg is semmisítené, ha nyugtalan szelleme tovahaladásra,

új küzdelemre nem kényszerítené. A legnehezebb azonban a zenész sorsa, akinek művei interpretálására legtöbbször közvetítőkre van szüksége, akik gyakran közönyösségből vagy meg nem értésből inkább csak ártanak neki. De még akkor is, mikor a szerző maga az interpretáló, lelkesedésének micsoda lobogó fáklyája kell ahhoz, hogy hallgatóságának hideg, közönyös arcán ennek csak egy halvány visszfényét fel tudja kelteni.

Szorosan kapcsolódnak ezekhez a gondolatokhoz Lisztnek az igazi és a hamis virtuozitásról vallott nézetei, melyeket legelőször a *Paganiniról* írt kis tanulmányában fejt ki. A démoni erejű hegedűvirtuóz 1831-ben lépett először a párisi nagy operában a francia nyilvánosság elé. Liszt előtt egy csodálatos új világ tárult fel: új technikai lehetőségek a zongorán annak mintájára, ahogy ezeket Paganini a hegedűn megvalósította. De Liszt magasabbra tört: a technikai tökélyt csak a kifejezés szolgálatában tartotta értéknek. Midőn 1840-ben Paganini halálának alkalmából megemlékezik róla, fontos feladatot tűz az elé a művész elé, aki Paganini örökére vágyik. A művészetet nem szabad önző egyéni célokra, terméketlen ünnepeltetésekre, a dicsőség hajszolására kihasználni, hanem olyan hatalomnak kell tekinteni, amely az emberek szívében a jóval annyira rokon Szép iránt való lelkesedést felkelti és táplálja. Paganiniben az ember messze mögötte állt a művésszel: játékból hiányzott a mélység, a lélek. Már pedig a virtuozitás csak eszköz és nem cél. Paganini legyen az utolsó ragyogó képviselője a hiú, öncélú virtuozitásnak. A *noblesse oblige* mellett még nagyobb joggal mondhatjuk: *génie oblige!*

1847-ben Liszt lemondott a virtuóz pálya babéraitól, hogy teljesen alkotó tevékenységének élhessen. Weimarban átveszi az udvari opera vezetését és olyan színvonalra emeli a zenei szempontból eddig teljesen jelentéktelen városkát, hogy valóságos Mekkája, központja lesz a zeneművészetnek. Úttörő dirigensi munkájával kapcsolatban írói működése is itt, Weimarban bontakozik ki teljes vértetéiben. Ebből a korszakból származó írásaiban azonban ott állt már mellette hű munkatársa — mint ahogy ő mondta többször —, «delki iker-testvére», Sayn-Wittgenstein hercegné. Minden témát együtt vitattak meg, együtt beszéltek meg, sőt mi több, együtt írtak meg, úgyhogy ebből a korszakból Liszt neve alatt megjelent művek több fejezete kétségtelenül a hercegné tollából származik. Sajnos, ez az összműködés — dacára a hercegné rendkívüli szellemének és műveltségének — nem mindig szolgált Liszt javára. Pusztán stíluskritikai módszerrel is világosan felismerhetjük a különbséget a két szerző tolla és szelleme között. A hercegné stílusa érzelmi túlradásában, a szavakpuszta csengésében való elragadtatásában, szétfolyó dagályosságában sokszor túllő a célon. Hiányzik belőle a koncentráció, mindent, amit tud és érez, egyszerre akar elmondani s így messze elkalandozik a tárgytól és az olvasmányt magát nehézkessé teszi. Ezeket a tulajdonságokat azonban nem szabad egyedül a női szellem rovására írunk. A kiterjeszkedés, a mindent átfogás, a mindent kifejezés vágya a romantikus szellem legfőbb sajátása. Ebből a szempontból Liszt írói stílusa — számításba véve az ő sokoldalú műveltségét is — sem lehetett kivétel. Liszt azonban — mint ahogy ezt a leveleiből láthatjuk, — tömör, klasszikus francia nyelven ír, stílusa tehát sokkal koncentráltabb, a zenei vonatkozások kifejtésében tényekhez simuló, fantáziája sohasem veszíti el a talajt lába alól. Feltevéseinket Hohenlohe Mária hercegnének Zichy Géza grófhoz írt levele is igazolja. (Ak. Ért. 1932. XLII. köt. 287—292. l.) Mint Wittgenstein hercegné egyetlen gyermeke szemtanuja lehetett a weimari Altenburg kék szalonjában lefolyó irodalmi együttműködésnek. E szerint Liszt

a zenei vonatkozású részeket szó szerint diktálta a hercegnének, a többit csak nagy vonásokban jelezte, amit azután a hercegné maga dolgozott ki. A ceruzával írott íveket a tanítványok: Raff, P. Cornelius, Bülow másolták le, némelyeket rögtön le is fordították németre, így az eredeti kéziratok mind elvesztek. Ugyancsak e levélből tudjuk, hogy a «Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie» második kiadását (1881) a hercegné még félszer annyira kibővítette, nem törődve azzal, hogy ez a kibővítés nem egyezik mindenben Liszt elgondolásaival. Ezek miatt Lisztnek sok támadásban is volt része, anélkül azonban, hogy ezt valaha is szóvá tette volna a hercegné előtt.

* * *

Lisztnek *Chopinról* írt nagyobb lélegzetű tanulmánya már ezt a kettős szerzőséget mutatja, úgyhogy itt már igyekeznünk kell mellőzni azokat a részeket, amelyek kétségtelenül nem Liszt tollából származtak.

A Chopin alkotta új zenei formákkal kapcsolatban fejti ki itt Liszt nézeteit a művészet folytonos megújulásáról. Mintha csak a mai zenei átalakulásról írná e sorokat. Azok a szellemek — írja, — akik egy új életérzés hirdetői nemcsak hazájuknak, de még koruknak sem prófétái. Minden mester, aki elhagyja a régi utat és új eszményeket tűz ki maga elé, csak ellenszenvet kelt kortársaiban. Csak a jövő nemzedék fogja őt megérteni, a többinek egyetlen törekvése az élőt, a jelent a halottal, a multtal háttérbe szorítani. Ez az ellenségeskedés annál nagyobb, minél nagyobb alkotóval állanak szemben. A muzsikusnak itt is a legnehezebb, mert műve nem állhat mindenkor, mindenki szeme előtt, ellenségei gondoskodnak arról, hogy vagy ne kerülhessenek előadásra, vagy a sajtóban alaposan lekicsinyelhessék. Egyedüli vigasztalói a fiatalok, akik még nem rabjai egy megszokott régi ingernek, tehát lelkük nem zárkózik el az új érték befogadása elől.

Chopin zsenije új formákat, új érzésvilágot, teljesen eredeti harmóniákat ajándékozott a világnak. A zseni nagysága nem mérhető műveinek száma és terjedelme szerint. Chopin éppen azzal bizonyította be hivatottságát, hogy biztos intuícióval ismerte fel azt a keretet, azt a kifejezési formát, amelyben tökéleteset tudott alkotni. Chopin tudott volna zenekarra is nagy műveket írni, de sajátos érzésvilágának kifejezésére a zongora volt a legalkalmasabb kifejező eszköz, tehát emellett maradt egész életén keresztül.

A modern karakterológiai kutatások, amelyek az egyén külső megjelenését, mozgását a benső élet, a lelkiség külső megnyilvánulásainak fogják fel, példát meríthetnének Liszt pompás Chopin jellemzéséből. Egyetlen egy körülményt sem hagy figyelmen kívül, mellyel Chopin emberi és művészi egyéniségét jobban megvilágíthatja. Az életrajzi adatok a történeti, esztétikai, pszichológiai, etnográfiai szempontokkal szemben erősen háttérbe szorulnak.

Különösen érdekes Chopinnek, mint nemzeti zeneköltőnek méltatása. Faji szempontból Liszt idejében az összes zenészeket három csoportba lehetett osztani: a három nagy kultúrkör az olasz, a német és a francia zene körébe. Liszt már akkor világosan látja, hogy a műzene fejlődésével a faji szempont is erősebben fog érvényesülni, azaz olyan művészek fognak fellépni, akiknek osztályozása finomabb megkülönböztetéseket követel. Az idő eljön — mondja Liszt, — mikor ezeknek a mestereknek műveiben teljesebben, igazabban, érdekesebben fog visszatükröződni a népi szellem, mint a mai idők művészietlen, agyoncsépelet népszerű zenéjében. Chopin igazi lengyel művész, mert olyan formákat választott, amelyekben népének sajátos érzésvilága teljesen

kifejezésre jutott. Ennek a sajátosan faji jellegnek a felismeréséhez idő kell. A zenének a szívekre való befolyása olyan titokzatos, még a hivatottak is olyan nehezen tudják a zene e jellegét szavakban, képekben visszaadni, hogy egy egész generációnak kell ezt a költészetet ismerni, illatát magábaszívni, hogy sajátos szépségeit megragadja és szülőhazáját megérezze.

* * *

Tudvalevő, hogy Liszt *Berlioz*, de főképp *Wagner* művészetének érvényesítéséért vívta legnagyobb harcait. Ezeknek érdekében tehát mint író is nagy súllyal lépett fel. Itt mint az új művészi ideálok nagy propagálója lép előtérbe. Írásaiban különben is kivétel nélkül olyan témákkal foglalkozik, melyek összefüggésben voltak a jövő zenéjével. Kiválasztja azokat a műveket, melyek előkészítői voltak ennek a zenének. *Wagner* zenedrámáit, a *Tannhäusert*, *Lohengrint*, a *Bolygó Hollandit*, ahol a legelőször érvényesültek ezek az ideálok, természetszerűen a legnagyobb részletességgel tárgyalja. Amit itt *Wagnerről* írt, ma már mind köztudomású, de akkor *Wagner* művészete egy teljesen új művészet volt, kitéve a kortársak gáncsainak, megnemértésének. Liszt *Wagner* legnagyobb jelentőségét abban látja, hogy a zene kifejezési területét kiszélesíti, amennyiben nemcsak az érzelmekre korlátozza, hanem az értelemez is közelebb hozza. *Wagner* szerint a zene az érzelmi világ homályos régióiban nem tudja szabatosan kifejezni törekvését és akaratát, tehát a költészetből kell kiegészítődnie, hogy valóban nyelv váljék. *Wagner* így építi fel zenedrámáit a vezérmotívumokra, melyek bizonyos költői momentumokat akarnak zeneileg ábrázolni. Felhangzásuk magyarázza a dráma szereplőinek magatartását, taglejtését, sőt még hallgatását, a sejtéseket és emlékezéseket is, s így értelmünk folytonos foglalkoztatásával emeli művészi élvezetünket. Ennek megfelelően Liszt *Wagner* zenedrámáinak szövegét éppen olyan gondosan analizálja, mint a zenei felépítést. Kimutatja nagy költői szépségüket, alapeszméjükét, a deklamálás tisztaságának fontosságát, mely az énektanításnak teljesen új alapokra való helyezését követeli. Különösen költői fejezetet szentel *Wagner* női eszményének, ami teljesen megegyezett az ő elképzelésével. A nő képviseli az érzelmi principiumot, aki arra hivatott, hogy a gondolkodás és tett mezején küzdő férfit erősítse és megtisztítsa. A férfi élet disszonanciáit, melyek örökös tettvágyából és nyugtalan szelleméből fakadnak, csakis a nő tudja a maga önfeláldozó szeretetével feloldani.

Wagner mellett *Berlioz* volt az, akinek művészi ideáljait Liszt a legnagyobb lelkesedéssel karolta fel. *Berlioz* *Harold*-szimfóniájáról főképp azért ír tanulmányt, hogy ezzel kapcsolatban eloszlassa a mű bemutatása alkalmából felmerült sok félreértést. (*Neue Zeitschrift f. Musik*, 1855.) A sok jogosulatlan kritika miatt, melyek a művet érték, legelőbb a kritika és a sajtó feladatát vizsgálja. Nem mulaszthatjuk el kiemelni idevonatkozó észrevételeinek minden időkre érvényes nagy tanulságát.

A kritika szó eredeti értelme analízis, vizsgálat, ez azonban a gyakorlatban teljesen elhomályosodott és általában egyenlő lett a kifogásolással, nem a megítéléssel, hanem az *eltételéssel*. A közfoglalom szerint egy embernek az igazat megmondani, egyenlő hibáinak felfedésével. Sajnos, az emberi természet olyan, hogy embertársairól sokkal inkább elhiszi és megjegyzi a kellemetlen dolgokat, mint a dicséreteket. Liszt igazat ad *La Bruyère*-nek, midőn ez azt mondja, hogy a kritizálás (azaz kifogásolás) gyönyörűsége hányszor megakadályozza a szép és nagy dolgok élvezetét. Idézi *Chateaubriand*-t, aki a

kritika szó eredeti értelme szerint így nyilatkozik «itt volna már az ideje, hogy a hiányok kritikája után az előnyök kritikája következzenek.» Couisin elveiben látja Liszt leginkább a saját elveinek igazolását. Ezek szerint :

1. A kritikusnak nemcsak világosan látnia, de szeretnie, kívánnia, keresnie kell a szépet.

2. A nem szépet felismerni és felfedni szomorú szórakozás és hálátlan feladat. A szépet kiérezni, ezt másokkal közölni, szemléletessé tenni a legnagyobb élvezet és a legnemesebb feladat.

3. A csodálat és a lelkesedés azt is boldogítja és megtiszteli, aki azt érzi. Boldogítja a szép mély átérzésével, megtiszteli azzal, hogy ennek felismerhetőségéhez ő is hozzájárult.

4. A csodálat a kiművelt elme jele, mely fölötté áll minden kicsinyes, kételkedő, tehetetlen kritikának : a nagy és termékeny lelkek sajátja.

Ezt az érzületet akarja Liszt felkelteni Berlioz műveinek megértésére. Legjobban támadták Berlioz programzenéjét, vagyis a szimfonikus zenéhez hozzáfűzött magyarázatot, mely szavakkal akarja megvilágítani a mű költői eszméjét. Liszt — hogy saját hasonló törekvéseit is igazolja — ragyogó védőbeszédet szerkeszt a programzene érdekébe. Ezzel korántsem akarta az abszolút zene egyedülálló kifejező erejét lekicsinyelni. Az abszolút zene az ő számára mindig az a «mennyei művészet» maradt, mely önmagában, önmagáért összehasonlíthatatlan kifejezése az érzelmek, indulatok, metafizikai mélységek szavakban nem foglalható, ezerszínű világának.

Mindezeket előrebocsátja Liszt, hogy emellett a programzene létjogosultságát is elismertesse. Romantikus érzésből fakadt a zenének az irodalomhoz való szorosabb kapcsolódása. Ezt az irodalmi művekből merített zenei ihletet valóban szavakkal kellett megvilágítani, hogy a zeneköltő intencióinak megértését megkönnyítsék. Az ilyen zenének azonban új formára is volt szüksége, ahol a motívumok visszatérése, változása egy költői gondolathoz fűződik. Liszt programzenei műveit szimfonikus költeményeknek hívta. Ezekből látjuk, hogy nála a program nem jelentett egyebet, mint felhívni a figyelmet azokra a szellemi mozzanatokra, képzetek, lelki állapotok bizonyos sorozatára, melyek a szerzőt művének megalkotására ösztönözték.

* * *

Rendkívül érdekes Lisztnek *Schumann Róbert*ről írt tanulmánya. Schumann az irodalomhoz való szoros kapcsolatával és Chopin, de főképp Berlioz művészetének lelkes propagálásával keltette fel Liszt figyelmét. Bár később Schumann és köre teljes ellentétbe került a Liszt-Wagner ideálokkal, ez legkevésbé sem befolyásolta Liszt ítéletét : mindvégig lelkes híve maradt Schumann művészetének. Bámulta sajátos tehetségét, amellyel zongoraműveiben először ragadta meg a zene jellegének megfelelő és egy egyszerű címben kifejezésre juttatott költői analógiát. Fiziognomiákat, egyes gesztusokat meglepő hűséggel tudott zenével jellemezni, így Schumann mai napig is a zenei karakterisztika egyik legfinomabb mestere. Liszthez azonban legközelebb állt Schumann, a művész-író, aki nemcsak zenében, hanem tollával is kifejezésre tudta juttatni művészi ideáljait. Már Liszt fiatalkori cikkeiben feltűnik egyik legkedvesebb gondolata a művész és a zenekritikus-író tevékenységének egy személyben való egyesítése. Itt újra teljes részletességgel fejti ki idevonatkozó elveit. A sajtó az újabb időkben olyan hatalomra tett szert — írja —, hogy a kritikában valóságos bírói fórummá emelkedett, egyfajta kinzókamrává,

ahol a kiszemelt áldozatot válogatott módszerekkel feszítik kínpadra. Ez a sajtó Liszt szerint tulajdonképpen csak annak a kritikának a közvetítője, mely azonos a közvéleménnyel, az általános tömegizléssel. Oka ennek főképp abban rejlik, hogy igen kevés muzsikusként tud jól írni, viszont a legtöbb kritikus nem igazi zenész s így egyik sem tudja témáját helyesen megragadni. Elsősorban a művésznek van joga ahhoz, hogy saját területén, a művészet területén tisztító munkát végezzen, egészséges, helyes elveket terjesszen, az igazán hivatott emberek véleményét uralkodóvá tegye. Azoknak, akik az igazsághoz a legközelebb állnak, kötelességük küzdeni a tudatlanság és a hazugság ellen. *Ehhez azonban elengedhetetlen feltétel a művész sokoldalú képzettsége.* A technikai kiképzés, a formális készség megszerzése fontos követelménye a művészetnek, de ezt egyesíteni kell az ember legtökéletesebb kiművelésével. Minél műveltebb, minél gondolkozóbb, minél képzettebb az ember, annál gazdagabb a lelki-világa, tehát fantáziájának, inspirációjának is gazdagabb az anyaga. De minél mélyebb a szellemi műveltség, annál inkább veszt erejéből az esetleges is és nő az elvi magaslatra való felemelkedés lehetősége. A kicsinyes művészi hiúság, féltékenység, elfogultság leginkább a szellemi éretlenségből, a logikus és tárgyilagos gondolkodás hiányából fakadnak. Ezeknek ellenszerét Liszt tehát a művészek nevelésében, a szellem sokoldalú kiképzésében látja, mely így a művész-kritikust egy magasabb, tárgyilagos szemponthoz emeli. Schumann írói tevékenysége ennek egyik legszebb példája. Költői stílusával, plasztikus képeivel, finom szellemességével kora legnagyobb írói közé tartozik, aki mindenkor került a szakember száraz, unalmas, a zenét csak tisztán formai szempontból analizáló stílusát. Költői fantáziája a legegyszerűbb dicséretnek vagy gáncsnak is tudott érdekes fordulatot, kedvesen, finoman oktató színezetet adni.

* * *

Végül említjük Liszt általában legismertebb könyvét, «Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie»: A cigányokról és zenéjükéről Magyarországon. Ezt a könyvét Liszt tulajdonképpen híres magyar rapszodiáihoz szánta előszónak. A romantikus művészlélek nagy rokonszenve a cigány, mint exotikus, titokzatos, rendkívül muzsikális faj iránt, de főképp a hercegnének — mint ahogy ezt a fent említett levél is igazolja — ebben a műben különösen bőven áradó fantáziája volt az ok, hogy a tervezett kis előszó a második kiadásban már egy 538 oldalra terjedő könyvvé dagadt. A könyv első megjelenése (1859) itthon nagy vihart keltett. A témát azonban inkább szenvedélyességgel, mintsem komoly tudományossággal tárgyalták. Mivel mai napig sem történtek e témakörben módszeres vizsgálatok, le kell mondanunk a könyv részletesebb tárgyalásáról.

Liszt írói működésének ez a rövid áttekintése is meggyőzhetett minket arról, hogy ezek az írások mennyire szerves részét alkotják az ő, egyetemes kultúrtörténeti szempontból is korszakalkotó, nagyszabású művészi pályafutásának. És akkor, midőn ma az idő bizonyos távlatából tekintve, valósággal felfedezzük eddig még éppenséggel nem eléggé méltányolt alkotó zsenijének nagyságát és eredetiségét, ebben a felfedezésben helyet kell szorítanunk Lisztnek, a zseniális zeneírónak is. Írásai a szó legnemesebb értelmében vett emberi dokumentumok, vagyis hű megnyilvánulásai egy gyönyörű alkotó emberi élet legmagasabb törekvéseinek.

Prahács Margit.

REJTETT ZUG.

(Regény.)

KÖRÖSKÖRÜL, meddig elláthatott a szem, hegyeknek acélszürke láncza feküdt meg a láthatárt, mindössze délről volt nyitott a táj. Ezen a részen gyakran lehetett megfigyelni a délibábot, amint csalogatón s az embert szédítve futkosott az ég karimája alatt... A molyva tetővonalán állt a tisztartói-lak, melynek hátában, különösen novemberi szelek idején, szilajul zengett a tölgyerdő. Régiszabású butorai voltak a vén háznak, valami öt szobában, melyek közül a Zsuzskáé volt a legkisebb. Innét közvetlenül az erdő szálfái közé lehetett belátni, mely fák között, leginkább őszi alkonyatok napjaiban, lenge árnyékok kezdtek mozogni s ezek a lenge alakzatok már apró-korában is sok félelemmel töltötték el a tisztartó-kisasszonyt. Halomtetőn állt az öreg lakás, nyugat felé gyümölcsöskert csatlakozott hozzá, a tornáccal szemközt pedig pirinyó virágoskert bújt meg, amelyet Zsuzska gondozgatott. Téres gazdasági-udvar következett a halom lábánál, mély homokkal borítva el s ezt a gazdasági udvart épületek, cselédlakások, ólak és istállók szegélyezték mindenfelől... Erre az időre a földeken megindult már az őszi szántás, a ligetesek széléből olykor bánatos és egyszerű dal csendült meg valamelyik béreslegényke száján s utána újból mély hallgatásba esett vissza a Hallgató-molyva és környéke. Elvértve csizma-és bakancstalpaknak élénk kalápalgatása hallatszott a Dzsmurákmester műhelye felől, de csönd állt be utána megint, mivelhogy Dzsmurákmester ebben az időtájban inkább szeretett régi dolgokon elmerengeni. Ezokból nem egyszer kiállt kiskertjének szélébe, ahonnét elláthatott a tisztartóék virágoskertjének fakerítéséig. És látta ilyenkor, hogy a szép tisztartó-kisasszony ott áll a kerítésnél, megtámasztja kissé a fejét s oly elmondhatatlan vágyakozással nézett-nézett a távoli éghatár felé, hogy a rokonszenves aviatikusnak megfájult a szíve. És csak fel-sóhajtott magában :

— Istenem, Istenem, mi lesz még mindnyájunkkal?

Hét hete mult már, hogy fegyverbe állt Turgonyi András s azóta csak a híre szállt hazafelé. Sokszor, igen sokszor írt Zsuzskának s a leány hűségesen válaszolgatott neki. Legutóbb arról tudósította a bánkódó fiatal menyasszonyt, hogy első lett a tisztvizsgán, s már mint hadapród fog a harctérre indulni két héten belül. Ha csak engedik, okvetlenül hazasiet egy napra, hogy átkarolja még egyszer mindazokat, kik a legkedvesebbek előtte az egész világból. Ha azonban a gyors készülődésben nem kapna szabadságot, mindenesetre tudósítani fogja Zsuzs-

kát, melyik olyan állomáson fog áthaladni vele a katonavonat, ahová ők is kimehetnek, hogy elbúcsúzzon Imre bácsitól, nevelőszüleitől s érte aggódó gyerekmátkájától. S Béry Zsuzska felsóhajtott minden levél végén:

— Istenem, csak vége lenne már ennek a háborúnak!

Gyorsan, ijesztő gyorsan készülődtek Miskolcon a zászlóaljnál. Mert Bruszilov, muszka generális erre az időre abbahagyta ugyan őrjüngő lovasrohamait, de nem lehetett tudni, mi jön közbe a reakövetkező pillanatban? Hisz a világ minden sarkában verekedtek a monarchia katonái, karjaik ereje azonban mintha gyengülni kezdett volna már. Azonfelül azt suttogták egymás fülébe az emberek, hogy különös dolgok készülnek a bécsi Burgban, melyektől mély aggodalom szállt meg mindenkit. Beszélték, hogy I. Ferenc József annak rendje szerint ellátja ugyan uralkodói hivatalát mindennap, ám egyre-többször vette észre a környezete, hogy az öreg királynak, miközben az íróasztalánál dolgozott, váratlanul lebukik a feje és úgy marad sokáig. Mintha nem bírt volna visszaemelkedni. És hatvannyolc esztendei uralkodása óta első ízben esett meg, hogy erőtlen hangon panaszkodott valamelyik szárnysegédének: Gyenge vagyok . . .

Nyolcvanhetedik esztendejében járt ekkor I. Ferenc József és sejtteni sem lehetett, mi történhetik a következő napon? Szerte a világon harmadik ősze verekedtek már egymás ellen népek és királyok és semmi, semmi remény, hogy letegyék egyszer csorba kardjaikat . . .

Véres fejjel állt szemközt a világ egyik fele a másik felével.

Csak a Hallgató-molyván volt még látszólagos nyugalom. Ez a rejtett zug messzire esett a világtól s csak vasárnap délutánonként fordult elő, hogy istentisztelet után átkocsizott a hardicsai református tiszteletes úr egy-két pohárka kvaterkára, az ő tisztartó-barátjához. Az is esemény volt már, ha foltos bricskája felbukkant a molyva szélében. Keleti irányba az Ondava magas gátja szinte elzárta a világot s csak a molyva legtetejére látszott el a vinkóci két torony onnanfelülről. Nyugat felé a Kopani-árok vizecskéje, azontúl következett a Tarnava-csatorna kiépített medre s a csatornán túl, de messzebb, Hardicsa község házai bujtak össze a templom körül, mint kotló körül a csirkék. Feljebb, északnak, a terebesi karcsú torony siklott föl magasan az Andrássy-park fái mögül, különben csönd volt. És az elhaló távolból, valahonnét Velejte és Upor falvak közül fel-feltűnt olykor a vonat füstje, amint mozdonya Újhely, avagy Mezőlaborc felé dohoghatott a sietségben. De oly messze volt az, miként az álom . . .

Nyugalom és béke hallgatott a Hallgató-molyva körül.

Akkorára visszavonhatatlanul megérkezett az ősz is . . .

A tisztartói ház kertjében kövéren piroslott és sárgult a gyümölcs, amelyet létrán kezdtek szedni már a molyvabeli leányok, miközben Zsuzska is segítgetett nekik. És a pókháló-eregető erőtlen napfény alatt egyszerre csak dalolni kezdtek a leányok:

*Ferenc József nyerges paripája
 Ágaskodva indul a csatába,
 Ferenc József sírva néz a földre,
 Lova lába térdig jár a vérbe . . .*

Oly szokatlan bánatú dallama volt ennek a nótácskának, hogy mélyen belemarkolt Zsuzskába és ahogy éppoly váratlanul abbahagyták volna a leányok, üres csönd figyelt föl reá minden oldalról. És Béry Zsuzska meg nem állhatta, hogy oda ne forduljon a szélről szedegető leányhoz :

— Kitől tanultátok ezt, Annuska?

— Ki tudná azt, kisasszonyka? — válaszolt eltűnődve a leány. — Csak jött hozzánk valahonnét, a nagy háborúból . . .

Meghallotta a szorongó fájdalmú balladát Imre bácsi is és így tett hozzá, miközben meg-megingott ősz feje :

— Hej-haj . . .

Mert Imre bácsi ott üldögélt ezúttal is a gyümölcsöskertben, a filagóriában, amelyről peregni kezdtek már a vadszöllő levelei . . . Az újságba temetkezett el. Imre bácsi köztudomás szerint soha nem mozdult a lugasból és ha olykor-olykor elsétált volna az Ondava gátjáig és onnét vissza, eseményszámba ment a molyván. Imre bácsi azt a nézetet vallotta ugyanis, hogy fölösleges sietni : úgyis meghalunk egyszer. S az újságot sem azért olvasta, hogy annak hatása alatt külön véleményt alakítson ki magában az emberekre és dolgokra vonatkozóan, ahelyett csupán tudomásul vette az eseményeket . . . Erre a szokatlan bánatú nótácskára azonban ő is felütötte az orrát, elnézett maga körül s másodszor is meg-ingott vén feje :

— Vége lehetne már ennek a háborúnak . . .

Utólja körül járt a szeptember hónap. S egy ilyen napnak délutánján expresszlevelet kapott Béry Zsuzska. Tudta előre, mi lesz benne s mégis haloványabb lett egy árnyalattal. Előkereste az ollót, fölvágtá a borítékot s akkor olvasni kezdett :

«Édes Zsuzska !

Feledhetetlen kis Menyasszonyom !

Értesítelek, hogy holnapután reggel öt órakor indulunk, szabadság nincs s így nem mehetek többé a Hallgató-molyvára. Századparancsnoktól sikerült mégis megtudnom, hogy körülbelül délelőtt tíz órakor érjük el a tőketerebesi állomást, ahol vagy negyedórát fogunk állni. Kérlek titeket, kedves, jöjjetek ki az állomásra, hogy elbúcsúzhassam tőletek és hogy átkarolhassalak egyszer még. Ennivalót ne hozzatok, semmi szükségem reá, de Bálint bátyám meglephet egy-két üveg borral: legalább dalolni fogunk tőle.

Édes Zsuzska, ne ütközz meg rajta, amit most írok, én azonban megvettem a két karikagyűrűt. Az egyiket neked, a másikat magamnak.

Belevésztetem a nevüket meg a haretérre való indulásom napját: a magadét a terebesi állomáson akarom az ujjadra húzni. Ne csodálkozz rajta, hogy ennyire megleplek... Jól tudod, sohasem voltam szentimentális, de az ilyen ritka pillanatokban akaratlanul is érzékenykedővé válik kissé az ember...

A viszontlátásig szeretettel gondol reád s a régi hűségel csókol: *András».*

Zsuzska végigfutott a rövid levélen s apró mellére szorította a kezét, hogy föl ne könnyezzen megint, amire annyi oka volt néhányhetes menyasszonysága óta. Uralkodott magán, mert jóideje elhatározta, hogy erős lesz a búcsúzás perceiben. Majd a konyha felé haladt át nesztelenül, hogy a levelet felolvassa az édesanyjának is. Aközben megpillantotta az öreget, amint éppen a tornácon haladt végig. Kiszólt neki csöndes hangján:

— Jöjjön csak be, kedves apám!

Amikor együtt lettek volna hárman, Zsuzska elolvasta nekik a levelet. A mama leeresztette és összefonta a két keze ujjait:

— Szegény András...

— Mit szegény?! — pattant föl a tekintetes úr, bizonyára azért csak, hogy leplezgesse pillanatnyi zavarát. — Hányan indultak már el s megvannak egészségben mindmáig! Ti ketten tüstént lássatok neki a sütésnek-főzésnek!

Zsuzska az örege emelte édesorrú arcockáját:

— De hiszen András arra kér, hogy ne készítsünk neki semmit az útra! Még a terhére leszünk vele az utolsó pillanatban...

Ám a tisztartó úr ellenkező véleményen volt:

— Nem számít az! Andrást nem ereszthetjük el útravaló nélkül: hadd egyen még egyszer a hazaiból! Magam demizson szeredneyei borral megyek ki eléje, csak előbb a pincébe nézek le, mennyi van még belőle?... S indult is már.

Ha valaki szeredneyei bort kap, legnagyobb kitüntetés az a Tót Lapályon és közvetlen környékében. Mert aki a szeredneyei borból ivott egyszer, ötven napijáráföldről is vissza-visszavágyik a Vihorlát tövébe... Nincs szebb vidék annál!

A tekintetes úr azonban nemcsak lement a pincébe, hanem vissza is jött és amint visszajött volna, egész butéliával hozott föl a szeredneyei borból. Maga helyet foglalt az asztalnál, a tornácon, rátette a butéliát s odaszólt az egyik szolgálóleánynak:

— Maris, mondd meg az öreg tekintetes úrnak, aki ujságot olvas a filagóriában, hogy kéretem ide, a tornácre.

— Igenis, tekintetes úr — mondta a kis cseléd.

Elsietett, Béry Bálint tekintetes úr pedig elészedett két poharat s bort töltött mind a kettőbe.

Köröskörül vénasszonyok nyara csillogott a határban, de haldok-

lása volt ez már csak a délibb tájakra takarodott nyárnak. A kovácsműhely felől csattogó és zengő üllő- és kalapács-zene szállt idáig, de haloványan. A tisztartó úr, aki egész délelőtt a földeket járta, elfáradt kissé s ezért föltette magában, hogy egyet-kettőt koccint a nagybátyjával. S talán azért is, mert a sok-sok heti idegfeszültség után arra a hírre, hogy végül csatába indul a nevelt-fió, nagy felszabadulást érzett . . .

De jött is már Imre bácsi. Erre az időre végleg elvénült az öreg s úgy tetszett többször, hogy már csak bőre tartja lábbon az embert. Ujság volt a hónalja alatt s már messzebről fölszegte a fejét :

— Nos, mi az, Bálint öcsém?

A tisztartó úr meleg hangon válaszolt :

— Arra gondoltam, Imre bátyám, hogy meginnánk esetleg egy pohár bort, kívánván egymásnak és a mi András fiúnknak : bár hozná vissza minél előbb az Isten !

— Hát megyen már? — lepődött meg az öreg.

Béry Bálint elkomorodott arccal mondta, mely fölé barázdákat húztak az élet gondjai :

— Megyen, Imre bácsi . . . Jobb is így talán. Hamarabb érhetjük meg a viszontlátás napját.

Imre bácsi leült az egyik fonottszékbe. Majd ittak egy pohárral.

Kissé elméláztak maguk elé, mintha fáradt elméikkel a jövőben próbáltak volna kutatgatni. És amint ültek volna ketten a tornácon, Imre bácsi köhintett egyet s így intézte a szót az ő tisztartó-öccséhez :

— Bálint öcsém, mondani szeretnék neked valamit . . .

— Hallgatom, Imre bátyám.

Imre bácsi megint köhintett, mintha kicsiny zavarral küzdött volna :

— Kérésem lenne hozzád, Bálint öcsém, akinek annyi jót köszönhetek. Mert a te kenyeredet eszem hosszú esztendők óta és soha nem kérdeztétek tőlem, mikor egyenlitem ki már egyszer tetemes tartozásomat . . .

— Ugyan már, Imre bácsi ! — legyintett a tisztartó úr. — Hiszen egy vér volnánk !

Imre bácsi bólintgatott :

— Igaz, igaz, Bálint öcsém, sajnos azonban, ezt a szívességteket én már nem fogom tudni meghálálni; mert elvénhedtem tökéletesen, napjaim meg vannak számlálva . . . Előrebocsátom ezekután, hogy kéresemet kizáróan abban az esetben tedd magadévá, ha nem esik nehezedre.

— Ki vele csak, Imre bácsi !

Imre bácsi nekivágott végül :

— A mai napon levelet kaptam Pécs városából, amely, ha emlékezetem nem csal, katolikus püspöki székhely. Irta pedig a levelet senki más, mint Lopotnyik Antal főmunkatárs . . .

— Micsoda főmunkatárs? — emelte föl a tekintetét érdeklődve Béry Bálint.

— Ezt magam sem értem egészen — ingatta meg ős fejét, Imre bácsi. — Valami ujságnak lehetett a főmunkatársa az én Lopotnyik barátom, de most már nem az, amennyire ki tudom venni kusza soraiból. Az is zavarba hozott némileg, hogy «vert kutyaként üldözött sajtóordas»-nak nevezi magát, mely kifejezésnek szűkebb értelmét mindeddig nem sikerült kihüvelyeznem. Régen volt, igen régen, Bálint öcsém, amikor az én barátom, Lopotnyik Antal, az újdondászi pályára adta magát. Még az iskola padjaiból csapott fel firkásznak s azóta zilált életet él, mostoha körülményei miatt teméntelen mérget szíván magába . . . Tudósít, hogy eddig a pillanatig százkét per van a nyakába akasztva, miután összefogott ellene az egész világ, elsősorban «a hatalom főkolompasai». Ő így írja legalább. Értesít a többi között, hogy miután annyi-annyi ideje nem láttuk immár egymást, szeretne fölkeresni néhány napra. Mert sikerült kinyomoznia hollétemet . . .

— Mikor találkoztak utóljára Imre bácsiék?

Imre bácsi e kérdésnél sokáig nézte a cipője orrát, mintha az esztendők tömegét igyekezett volna sorrendbe szedni fogyatékos emlékezőtehetségével :

— Mindjárt, mindjárt, Bálint öcsém! . . . Ezidőszerint a hetvenedikben járok s amikor az én Lopotnyik Antal barátom hátat fordított az iskola falainak, lehettem úgy a tizennyolcadikban . . . Ennek ötvenkét esztendeje körülbelül.

— Azóta nem látták egymást Imre bácsiék? — lepődött meg a tisztartó úr.

Imre bácsi zavartalan lélekkel bólintgatott :

— Azóta, Bálint öcsém. Lopotnyik Antáról, aki levelében «üldözött vad»-nak állítja magát, elvétele hallottam csak ezen ötvenkét esztendőnek folyamán, rémítő híre azonban elrémített minden békés szándékú embert. Egyszer a megyebeli főispánnal akasztott össze, máskor a miniszterelnököt támadta meg rúdul s emiatt — amennyiben tudom — eddigi élete nem volt más, mint súlyos kellemetlenségek láncolata. Nem rossz ember pedig, csak nyughatatlan természetű némileg . . . Summa-summárium : Lopotnyik Antal régi osztálytársam szeretne most fölkeresni néhány napra, hogy kiöntse előttem szívének sok keserűségét . . .

A tisztartó úr így válaszolt erre :

— Irja meg neki akkor, Imre bátyám, hogy a legnagyobb szíveséggel várjuk egyszerű házukba, ahol addig pihenheti ki zaklatott lelke fáradalmait, amíg kedvére van. Most úgyis olyan csendes a ház, legalább kimerítő és alapos híreket hallunk a nagyvilágból. S írja meg azt is, Imre bátyám, Lopotnyik Antal főmunkatárs úrnak, hogy ismeretlenül is tiszteltetjük valamennyien !

— Köszönöm, öcsém, köszönöm — hálálkodott Imre bácsi. — Ismerem magyar szívedet s nem is vártam tőled egyéb választ.

Kívülről.

Megjegyzések Illyés Gyula «Katolikus költészet» c. cikkére a *Nyugat* április 1. számában.

1.

Nem régen napilapban voltam kénytelen polemizálni Dóczy Jenővel, polémiámnak értelme és végső foglalatja az volt, hogy ő a mai erdélyi lelket és gondolatot, a mi problémánkat, a transzylvánizmust azért nem érti s támadja nagy részben igazságtalanul, mert *kívülről* nézi, legmélyebb forrásait, élménygyökereit, legsajátosabb lelkirezdüléseit nem ismeri, idegen szempontot alkalmaz rá. Lehet, hogy erősen «hazabeszéltem», de bizonyos, hogy belülről beszélttem, egy különös lelkivilágba elmerülve, tényeit ismerve, értékeit szeretve, immanens alkatával számolva. Fészketem védtem, fészkünket — melynek felépítésében úgy, ahogy, egy kicsi sárgöröngydarab, vagy egy tollpihe odahordásával magam is résztvettem. Tudom, hogy raktuk össze, hogy béleltük ki ország- és világegés után ezt a fészket. Ezt az összerakást nem látta más úgy, mint mi. Legfeljebb kívülről, messziről. Nem látta, hogy telt meg az a fészek lassan étellel. Mi láttuk. Azt is láttuk: «Mily mélység egy üres madárfészek». (Prohászka.) Engem most őszintén megvallva, rendkívül érzékenyen érint éppen ezért és ezek után minden hideg, kiméletlen és idegenszempontú *kívülről-nézés*. Úgy érintene még akkor is, ha a kívülről-nézett «tárgy» nem volna annyira szívügyem, mint az, amelyet Illyés Gyula a *Nyugatban* «Katolikus költészet»-nek nevez, bírál, elítél és ki akar végezni. Sivárabb kívülről-nézését egy eszméiránynak, érzelmi közösségnek s kiváló képviselőinek — nem igen tapasztaltam még. Dóczy cikke a transzylvánizmusról szelíd és szerető és simogató írás volt ehhez mérve. Illyés Gyula cikke látszólag egyszempontú, de a valóságban telve van könnyen felfedezhető ellentmondásokkal, látszólag tárgyilagos, a valóságban súlyos a priori ellenszenvvel terhelt, látszólag a «világnézettelen» irodalom és művészet fenséges köntösében jár, a valóságban ezzel a köntössel takarja el a saját világnézetét.

2.

Bocsánatot kérek azoktól, akik ezt az írást olvassák, hogy mielőtt tovább fűzném gondolataimat, egy egészen szubjektív vallomást teszek. E vallomás után azt remélem, hogy Illyés Gyula szemében is, ha egyebem semmim sem, «*lirai hitelem*» lesz talán s ezen a címen hozzászólási jogom a kérdéshez. Protestáns vagyok s még hozzá erdélyi protestáns. Nem rendületlenül hívó, hanem kereső és vergődő lélek s fájdalmasan irigye azoknak, akik rendületlenül tudnak hinni, akár protestánsok, akár katolikusok. Engem is «debilincsel a küzdelem», de nekem nem «gyanús a kész világszemlélet», miért volna gyanús? A megtalálás boldog diadala és mámoros öröme miért volna gyanúsabb és kevésbbé művészi, mint a keresés és a kétely gyötrelmes gyönyöre? Ha ez így volna,

ebből a leglogikusabb, de egyúttal a legfalanszteribb következtetés az volna, hogy Goethe Prometheus-a benne maradhatna a világirodalomban, Szent Ferenc Naphimnuszát pedig ki kellene irtani abból, hiszen az már nem keresés, hanem megtalálás és milyen megtalálás! Erdélyi protestáns vagyok és ismétlem: kereső lélek, mégsem gyanús nekem a «kész» világszemlélet, annál kevésbbé az, mert igazi írónak, amilyeneknek én tartom az Illyés Gyula által kivégzetteket, nincs és soha nem is lehet olyan értelemben «kész» világnézetük, hogy megölje bennük a művészt. A katolicizmus, mint minden világnézet, egyiknek nyög, másoknak szárny, aszerint, hogy milyen a lélek, mely kereteiben elhelyezkedik. A magyar katolikusságnak pedig dicsőségére válik, hogy viszonylag irodalmilag terméketlen mult után olyan szellemeket és művészeket termelt ki magából, amilyen Prohászka, Sík Sándor és Mécs László. Erdélyi protestáns létemre, nagyon is lehet, hogy én is *kvülről* szólok a kérdéshez az illető művészek, a vallásos élmény és annak kifejezési formája szempontjából, de egészen bizonyos vagyok benne, hogy még így is sokkal inkább *belül* vagyok a problémán, mint Illyés Gyula. Kereső létemre igen közelről volt alkalmam hallgatni a boldog megtalálás orgonahangjait, (vajjon Bach nem volt művész?) protestáns létemre mély barátságok és hatalmas találkozások töltötték meg lelkemet a katolikus misztika illatával. És egészen fiatal koromban holtigtartó szabad rabja lettem annak a Prohászkanak, akinek egész élete-műve egyetlen óriási líra s irodalmi munkássága, ez a gigászi rapszódia, «egyenetlenségében» is felér száz másodrendű versíró poéta minden művével. Ezt a generációkat ihlető geniust, akinek nem egyházvédelmi, de tisztán lelki építő hatása, szintetikus erejénél fogva bizonyára nagyobb lesz a Pázmányénál, — ezt Illyés Gyula öt mondatban könnyedén és fölényesen «elintézi». Vajjon mi ez? A legteljesebb elfoglaltság, vagy a legteljesebb tájékozatlanság? Nevetnem kellett, nem tehettem egyebet. Erdélyi protestáns létemre.

3.

Katolikus költészet. Vessük fel a kérdést: van-e ilyen egyáltalában? Szabad-e ilyenről beszélni? Szabad-e mint fogalmat irodalmi kérdésekben felhasználni? Szabad-e költőket ilyen szempont szerint osztályozni, csoportba tömöríteni, másokkal szembeállítani? Jóra vezet ez? Nem a felekezeti szűkekléséget, elzárkózást jelenti az ilyen eljárás éppen azon a területen, ahol a legteljesebb humánumnak kellene érvényesülnie? — Katolikus irodalom, mint irodalomtörténeti fogalom, mint az elzárkózás kategóriája valóban megszűkítésnek tetszik, majdnem olyannak, mint: katolikus tudomány. Bár nem sokkal nagyobb megszűkítés, mint sok más fogalom és kategória és idegen szempont, mellyel az irodalomtörténet eddig is operált, ma is operál. Kétségtelen az, hogy a költő akkor igazi költő, minél nagyobb és melegebb öleléssel — igaz: minél *tisztább* öleléssel is — szorítja szívéhez az egész világot. A költő a *szívárványhíd* mindenfajta szakadékok felett. Átível az örvényeken. Át kell ivelnie, hogy igazi poéta lehessen. De az is bizonyos, hogy valahonnan el kell indulnia. Egyik partról kezd nőni a szívárvány, aztán lassan áthajlik a másik partra. Világokat köt össze, de kiindulási pontját nem tagadja meg. Ez a kiindulási pont az én érzésem szerint a *világnézet*, a szívárványív innesső partja, a genezis oldala. Nincs mért sem szégyelni, sem kárhozthatni a művészi alkotás legmélyebb gyökereit, a szívárványhíd kiindulópontját. Ezek nélkül üres, aszott, zörgő formalizmus minden művészet.

A gyökerek és a kiindulópont értelmében tehát igenis lehet beszélni katolikus költőről, vagy protestáns költőről és költészetről. Nem lehet beszélni a szeparatizmus értelmében. Jaj annak a költőnek, aki *csak* katolikus költő, vagy *csak* protestáns költő volna, mert akkor nem volna költő többé. Ezt körülbelül így látja Illyés Gyula is. Tehát, ha jól értem : valami ilyen gyöker-kutatást akar cikkének címével is bejelenteni. A katolikus szellem hatását, megnyilvánulását költészetünkben, és pedig legújabb költészetünkben keresi. Mivel azonban a katolikus szellemet, sőt általában az inspiráló vallásos szellemet átélni nem tudja, természetes, hogy vagy nem találja meg, vagy ha megtalálja, csak ócsárló és elítélő szavakat talál reá. A látszólag higgadt gondolatmeneten néha egy-egy gúnyos hanghordozásban átsüt valami ősi ellenszenv. Az ember néha nem tudja voltaképpen mitől boldogabb ez a kritikus : attól, hogy kimutathatja : a katolikus költészetben tulajdonképpen nincs katolikus vonás, vagy hogy túlsok benne a katolikusság? Mit szeretne, mit kívánna, hogy mi legyen ebben a katolikus költészetben? Úgylátszik egy percre, mintha annak örvendene, ha hasonlítana a mi katolikus poézisünk a francia új-katolikus költészethez, melyben persze az a legnagyobb dolog, hogy elszakadt lélekben az egyháztól és állítólag bensőségebb. Ez legalább szempont volna. De ha figyelmesen olvassuk Illyés Gyulának a francia katolikus költészetről írt különben alapos tájékoztatását (azt hiszem, jobban ismeri, mint a magyart !) kiderül, hogy fintort vág arra is, s amit félig-meddig ajánlana, kissé fanyar legyintéssel otthagya. Mit akar tehát? Én azt hiszem, nem annyira látni, mint inkább ütni akar.

«Ellenszenves a párt, mely utat akar szabni a költőnek, de izgatottan és meleg rokonszenvvel figyelem a költőt, aki közösséget keres, helyet talál, vállal és föloldódik, testvére van millió ! és otthon beszél. Még bukásában is közösséget látok, mentem a kudarcot : oly nagy volt a vállalkozás ! Izgatottan követtem a háborús és forradalmi nemzedék két kitűnő tehetségének, Barta Sándornak és Komját Aladárnak költői útját, akik kommunisták lettek. Eltűntek szemem elől. Mi lett a sorsuk? Milyen eredmény, milyen tanulság? *Ilyen szempontokkal közeledtem a másik véglethez is.*» Így Illyés Gyula. Engedjen meg, az utolsó mondatot ebből az idézetből *nem hiszem*.

Ha így lett volna, akkor Illyés Gyula nem idézett volna kizárólag Sík Sándor ifjúkori szárnypróbálgatásaiból, nem ment volna el az érett poeta súlyos zengős nagy kötetei, kivált a két legutóbbi : a Sarlósboldogasszony, meg a Fekete kenyér mellett. Akkor — ha egyáltalában volna érzéke az ilyesmire — észrevette volna, micsoda hihetetlen gazdag erei és forrásai nyíltak meg a vallásos költészetnek, a katolikusnak különösen, a *belmisszió* csodálatos világában. Micsoda lehetőségei és micsoda alkotásai a csendes léleképítésnek a költészet eszközeivel is ! Hol van mindez már Adytól és az ő világától ! És hol van Adytól Mécs László, akinek lehettek régebben és lehettek most is adysfordulatai, de lényegében ő is egy teljesen új világot ábrázol : a «szétszóródás *utáni*», kisebbségi magyarság lelkületét. Katolicizmusát, szociális megrendüléseit, egész vívódó egyéniségét ez az új magyar sors determinálja. Ez rendeli vándorszínész sorsa és ez avatja profétává. Sok mindent lehet szemére hányni, az őszinteség hiányát nem lehet és nem lehet a széttépett magyarság partjai közé szívérványhíd gyanánt feszülő *misszióját*. Illyés Gyula csak a színészt látta benne, az apostolt nem látta. Mécs Lászlónak vannak rossz versei, de Mécs Lászlónak vannak olyan csúcsai, amelyekre nem fog feljutni sohasem Illyés Gyula, sem én, sem más, még négykézláb sem, nemhogy sas-szárnyon, mint ő.

Ezek a költők igenis katolikus költők és mégis *mindnyájunk* költői. Egy sort nem olvastam sem Síkznál, sem Mécsnél, ami az én protestáns alapérzésemet, lelkem ősgyökereit sértette volna. Elindult a szívárvány az egyik partról, a saját partjáról s áthajlott a másikra és ő maradt és mégis *mindenkié* lett. Csak azé nem, aki behúnyta a szemét és a kezét ütésre emelte. Pedig hiábaavaló, a szívárványt nem lehet megütni.

Illyés Gyula cikkében többször ismétlődik gúnyos hangsúllyal ez a szó: *szolgálat*. Gyűlöli azokat, akik a költészet által valamit *szolgálnak*. Nem tudja, hogy a legmélyebb vallásos élménynek középponti gondolata éppen a szolgálat. Nem tudja, hogy a vallásos inspirációjú poézisnek is ez a legszentebb jelszava és titkos szállóigéje. Nem párt, nemcsak felekezet, nemcsak szűkkeblű program szolgálat. Hanem az ember szolgálatában abban a kicsiny, vagy nagyobb körben, ahova a sors állított. És Isten szolgálatában így. Imádja önmagát és a költészet vélt szuverénitását, akinek tetszik.

De áldott az, aki a költészet útján *szolgál*.

Reményik Sándor.

Szekfű Gyula: Magyar történet. A tizenkilencedik és huszadik század. (Hóman-Szekfű: Magyar Történet. VII. kötet.)

Zárókötetéhez érkezett a munka, amely közel negyven évi szünet után újra — az eddigieket, alaposságban és művészi szépségben felülmúlva, — összefoglalóan adja elő a magyar nemzet történelmét. Ez: a Hóman-Szekfű *Magyar történeté*-nek a XIX. századról szóló kötete.

Magyarországának és a magyar nemzetnek szomszédaihoz viszonyított súlya a XIX. század folyamán is több ízben változott. A napoleoni háborúk tüzeiben elolvadt a Habsburg-birtokok jelentékeny része, a megmaradt cseh és alpesi tartományokhoz képest felülmúlta a Kárpátoktól övezett ország fontossága. Sokan hitték, hogy Magyarország lesz a monarchia súlypontja. E nézet elhalványult 1815 után, de a magyar nemzet tekintélye ellenség és jóbarát szemében továbbélt még évtizedekig. 1849 után az abszolútizmus rossz indulattal nézte a magyarság komor magatartását — de Schwarzenberg nem aggódott, utódai pedig bíztak egy ideig, hogy mellékes színfoltként észrevétlenül marad ez a sötétség az aranyos ábrádon: a né-

met birodalomra s talán az egész Itáliára kiterjeszthető Habsburg-uralom képén. 1859 és 1866 után nem lehetett elnyomatásban tartani a magyarságot, bár erről Ausztriában talán csak Ferenc József volt mindvégig meggyőződve. Ezért a nemzet az alkotmányra támaszkodva maga intézhette sorsát országosan, mint 1848 előtt a rendiség védelme alatt a vármegyék szűkös körében.

Szekfű munkájának központi problémája az, hogy miképpen használta föl a magyarság ezt a lehetőséget. Nem mellőzi a külpolitikát és a világ szellemi, társadalmi és gazdasági helyzetét, de előtérben mindig az a kérdés lebeg: hová emelkedhetett volna a magyar nemzet hozzáértő, igazi fajszeregetől hevített férfiak vezetése alatt és milyen a valóságos fejlődés ehhez a lehetőséghez hasonlítva.

Megmutatja az ideált, amelyhez történelmünket méri. «Széchenyi elveinek diadalában hinnünk kell.» — «A régi magyar, független államiság... ott él a nemzeti közösség minden tagjának szívében, bár nem egyszer óvatosság tényeitől elfedve.» — Megjelöli a mai nemzedék föladatát, amely az ő nézete szerint bizonyára föladat volt a letűnt korok gyermekei részére is: «öntudatos, politikailag ítéletképes,

anyagilag biztosított társadalommá alakítani népünk atomjait».

Központi hőse Széchenyi István. Vele foglalkozik legrészletesebben. Ideális képet rajzol róla; plasztikusan írja le a Lánchíd engedélyezésének és építtetésének küzdelmeiben végsőkig izgatott kedélyét, s megérteti hőségnek azt a babonás aggodalmát, hogy az ő élete, sőt a nemzet sorsa is a Lánchíd építésének sikeréhez van kötve. Még a mult megítélésében is közeljár Széchenyi gondolatvilágához; a túlfűtött kedély kitöréseit természetesen nyugodt véleményekké szelídíti. Széchenyi az «erkölcstudományt» kérte ahhoz, hogy a világot kifordítsa sarkából, Szekfű művének egyik problémája az, hogy a történet miért nem alakult úgy, ahogy az erkölcsi törvények szerint alakulnia kellett volna.

Széchenyinek hihetetlen küzdelmet kellett folytatnia Ferenc abszolutizmusa ellen. Szekfű, mintegy Széchenyi ítéletét divinálva, megvetéssel ír a magyar történelemnek ez «odabigyesztett, fölösleges, ártalmas» fejezetéről. A nyugati nemzeteknél az abszolutizmus elvégezte kötelességét, «az elavult rendiséget félretolta és saját tekintélye alatt többé-kevésbé homogén társadalmi osztályokat képezett ki, melyek viszont az abszolút királyságot tolva félre, átvehették, mint nemzet, a saját kormányzásuk nehéz feladatát». Ferenc abszolutizmusa, a nyugatitól eltérően, «alacsony színvonalú, műveletlen volt», ebben hasonlított I. Lipótéhoz. A magyargyűlölő miniszterekkel szemben csak József nádor vezetése és szívós védelme alatt érhetett el néhány szép eredményt a nemesség és Széchenyi: a Nemzeti Múzeum, az Akadémia megalapítását és Pestnek empirestílusú várossá fejlesztését. Pest épületei mintául szolgáltak a klasszicizáló megyeházák, a földesúri kúriák építésénél; ezeket utánozták vidéken a polgárok, a jobbágyok. Így alakult ki az al-

földön az a városkép, amelyik ma is megmutatja a nyíltszemű utazónak, hogy hol volt Magyarország déli határa . . .

Az uralkodó nem volt vezére a nemzetnek az abszolutizmus korában, azután megvédte ugyan a támadások ellen, de inkább szemlélője, mint irányítója volt a nemzeti szellem törekvéseinek. A felelősségtől ez nem mentesíti a magyar vezető osztályokat. Mint a rendi nacionalizmus nemesei, úgy az 1867 utáni pártok is közjogivá élesztettek minden kérdést. Amint a rendi nacionalizmus nemesi önérzete nem ismerte a nemzetalkotó humanizmust, úgy megvolt az erény-negativum az abszolutizmus és az alkotmányos korszak magyar vezetőrétegében is. A szabadságharcot követő elszegényedésben nem szállította le igényeit és később sem szívlelte meg a XIX. század első harmadában élt nagy gazdasági íróknak, Pethe Ferencnek, Balásházy Jánosnak tanácsait. Tanulással és tudással kellett volna pótolnia az elvesztett ingyentulajdonát; ez nem volt képtelen feladat, hiszen a mintagazdaságok már a XIX. század elején sem tudták mit kezdjenek a tanulatlan munkaerővel. Amint a rendi korszak elhanyagolta a jobbágyságot, úgy nézte a szabadelvű párt kora a nemzeti jelszavak tobzódása közben a székelység és az alföldi magyarság kivándorlását és nézte a művészet terén minden magyar vonás eltűnését.

Szekfűben Széchenyire emlékeztet a multnak ez az ostromozása, a szigorú, az önkínzásig menő kritika. Széchenyi döblingi korára emlékeztet miképpen ítéli meg a szabadságharcot és Kossuthot. Kossuth «csodálatos tehetsége» Szekfű előtt époly bámulat tárgya, mint Széchenyi előtt a döblingi magányban. Ferenc Józseffel szemben elnézőbb, mint volt a Nagy Magyar Szatíra, ez az elnézés azonban nem kisebbíti a nagy antagonisták alakját.

Kossuthtal szemben nem szabad nagy-ravágyásról beszélni, ő a haza meg-mentését vette kezébe, «ő a magyar nemzet élniakarásának perszonifiká-ciója».

Széchenyies benne: fajszeretete. Szé-chenyi magához ölelte lelkében az egész nemzetet, — tragikus magaslatra emel-kezik a bonyolult életű magyarságnak ez a szeretete abban, hogy ő a sza-badságharc után éppen azokat dicsői-tette, akiket 1848 előtt hiába intett óvatosságra. A fajszeretetnek ebben a magasabb egységében oldódik föl az a látszólagos ellentét, amely Széchenyire emlékeztetően Szekfűnél is mutatko-zik. Ebből a szempontból kell megítél-nünk Szekfűnél azt, hogy ő nem hisz az iskola nemzetiség-asszimiláló hatá-sában, mégis kiemeli, hogy a 67-es korban az iskolák 48-as szellemben tanítottak. Gyakran megrója a nem-zetet, külpolitikai járatlansága miatt és az ő egész hatalmas műve a belső átalakulásra, az önkritikára van föl-építve. Széchenyi álláspontját a politi-kai kérdésekben a teológusokéhoz ha-sonlítja, saját álláspontja pedig a mult megítélésében éppen Széchenyi gondol-kozásához áll a legközelebb. Minden lát-szólagos ellenmondás kulcsa az, hogy Szekfű érzelmvilága egyezik Széche-nyiével. A nemzet morális nevelését akarja szolgálni művével ő is. Ez vilá-gítja meg a szabadelvű kor ellen emelt egyik vádját, azt, hogy az a kor nem adott a nemzetnek igazi, nevelőerejű történetíró-t.

Széchenyies a forrásművek fölhasz-nálásában. Szabad széchenyiesnek mondanom az alaposságot is, ami ennél a kötetnél természetes, mert a XIX. századdal Szekfű többször fog-lalkozott behatóan. Ő írta a nagyszerű *Három nemzedéket* és a mintaszerű *Szé-chenyi igéi* c. kötetet. Kevésbé ismert tanulmányokon kívül ő adta ki az *Ira-tok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* c. művet. Nagy segítségére volt a Magyar Történelmi Társulat ki-

váló kiadványsorozata, amely éppen a XIX század derekára elsőrangú forrás-anyagot ad. Széchenyies a mindnyá-junk számára egyaránt hozzáférhető források közül a politikai, tudományos és szépirodalomnak az előző kötetek-ben is látott finom fölhasználása. Rá kell mutatnom erre, mert különösen a szépirodalmi művek fölhasználását éppen történelmi művekben nálunk sokan még most sem tudják méltá-nyolni. Az téveszti meg ezeket az egy-oldalú kritikusokat, hogy a történelmi hűséggel a szépséget párosítják az ilyen művek. Pedig a szépség sem-mit sem von le a történelmi hűségből. Mit von le Szekfű előadásának történelmi hűségéből az, hogy művébe az az ország egyes részeinek, egyes váro-sainak tájképi jellemzésével szokatlan szépséget visz be? Ezek a tájképek mindenütt elárulják az emberi kéz nyomát a természet ajándékán; szo-rosan beletartoznak a történelmi elbe-szélésbe, sőt forrásai annak, olyan for-rásai, amelyek mindannyiunk előtt nyitott könyvként állanak. Nem megy ez a történelmi hűség rovására, csak plasztikusabbá teszi azt. Az otthoni rög szépségeinek fölfedezésére, meg-becsülésére és szeretetére, a helytör-ténet fontosságára tanít a nemzeti szellem e megnyilatkozásainak fölmu-tatása. Ugyanez a nemzeti szellem nyilatkozik meg nagyjainkban, akik közül a Széchenyivel rokon-lelkeket, Aranyt, Keményt, Eötvöst nagy me-legséggel jellemzi Szekfű. Ezek — mint később Tisza István is, akiben «a nemzet életösztone nyilvánult meg» — modern szemmel nézték állami lét-ünk Achilles-sarkát, a nemzetiségi kérdést. Megértésre ők sem nálunk, sem a nemzetiségeknél nem találtak. De nem is találhattak, mert ennek a kérdésnek megoldását a multban nem az egyedül lehetséges módon, a kisebb-ségi jog alapján képzelték, hanem csakis a térkép elszabdálásában látták a kive-zető utat.

Egy uralkodó vonás van a műben, amely Széchenyinek legalább irodalmi műveivel szemben éles ellentétet mutat, az előadásmód. Idetartozik a tervszerűség, az egység, a világos tagolás. Szekfű a tagolásban, például a korok beosztásában is újat ad, még több újságot nyújt a mű a nemzeti élet bonyolultságának érzékeltetésében. Regényszerű érdekessége dacára ezért mondhatják a szakemberek nehéz olvasmánynak ezt a kötetet is. Élvezheti a fölületes olvasó is, mélyebb szépségeibe csak figyelemmel lehet behatolni, amint csak figyelem árán lehet méltányolni a mellékelt térképek és képek kiválogatását és csoportosítását is.

Ezek a képek és térképek élesek, mint Szekfű ítéletei. A képek élessége a rajzolókat és a nyomdatechnikát dicsérik; Szekfű ítéleteit élessé az előadás tömörsége és itt-ott a szerző pesszimizmusa teszi. Szekfű a pesszimizmusban is Széchenyi nyomaiban jár. Kövessük-e őket ebben? A választ Szekfű szavaiból veszem: hinni kell Széchenyi elveinek diadalában.

Gaál Sándor.

Oravala Ágoston : A parasztproféta. Életrajzi regény. Finn eredetiből fordította br. Podmaniczky Pál. A fordító kiadása. Sopron, 1932. Számos képpel és hangjegymelléklettel.

A «biographie romancée» divata csak látszik újnak és fölkopottnak, de tulajdonképpen ősrégi. Őse mindenfajta stilizált történetírás, legközelebbi atyjafia — mert témáit különös szeretettel veszi vallásos térről — a legenda. Formáló szempontja mindig kettős: egyszerre akar lenni — ha nem is mindig tudatosan — poézis és «igaz történet». Innen a kritika állandó zavara vele szemben: mert sem mint költői műalkotást, sem mint történelmi művet nem lehet kizárólagosan és igazságosan elbírálni. Legméltányosabb és legtárgyszerűbb egyszerűen dokumentumnak, emberi és kordoku-

mentumnak nézni és mint ilyet értékelni. Ezzel a nézőponttal lehetünk leginkább megbízható bemutatói s valamennyire bírái ennek a könyvnek is.

Egy embert, egy népet és egy problémát dokumentál ez a könyv — mellőzésével az irodalmi «szenzációk» hangszereléséből a leghalványabb árnyalatnak is, de igen őszintén és becsületesen s annak számára, aki türelmes és fogékony hallgatója tud lenni halk és meglehetősen egyhúrú előadásának: igen megragadóan is.

Az embert Ruotsalainen Pálnak hívták. Kívül belül különös koponyájú egyszerű finn paraszt volt. Sem az élete pályájában, sem az egyéniségében nincs semmi a «regényhős» nagyvonalúságából és sokrétűségéből. Külső élete küzködés a földdel, belső élete vívódás a saját emberi gyarlóságaival. Mégis ez az ember volt elhivatva arra, hogy hozzá hasonló szürke, homályos, kicsiny paraszti életek ezreiben, de azután intelligens honfitársainak akkor még (a mult század első felében) nagyon vékony rétegében is fölragyogtassa a krisztusi élet elfeledett szépségeit s lélekölő közönybe tompult vagy határozatlanul keresgélő lelküknek útát mutasson az örökkévalóság felé. Mindezt Ruotsalainen — aki semmi sem volt kevesebb, mint vallási virtuóz és angol-szász típusú utcasarki prédikátor — egyszerűen azzal érte el, hogy az egész életét odatette ennek a két döntő bibliai szónak a megértésére: Bűn és Kegyelem. Amit ezekből megértett — halála órájáig egyre tisztuló és mélyülő megértéssel — azt igyekezett alkalmazni a maga küzdő, vergődő életére s egyszerű szavakkal, alázatos magától-értetődőséggel elmondotta segítségül más küzdő és vergődő életeknek. Nem voltak misztikus élményei, nem ismerte egy merőben másfajta vallásosság istenmámorát, még csak szervező sem volt a szó szoros értel-

mében, annál kevésbé lett belőle szektaalapító: de azért mégis próféta volt, mert egy egész népet, a saját népét, oda tudta állítani az élő Isten színe elé — ítéletre és kegyelemre.

Ennek a népnek, finn testvéreinknek, époly érdekes dokumentuma ez a könyv, mint az embernek magának. A csillogó tavak, végtelen, komor fenyveserdők, rövid nyarak és hosszú telek világából ugyanaz a paraszti arc néz alájában reánk, akit a Duna és a Tisza rónáiról, Pannonia, a Felvidék és Erdély hegyvölgyeiből ismerünk: nehézkes és bizalmatlan, szűk, anyagiag szemhatárú és a végtelig konzervatív — de hihetetlenül dolgos és szívós, a szellemi fejlődésnek szunynyadó, de csaknem határtalan lehetőségeivel, a jóra és rosszra egyaránt — lassan, de annál végzetesebben — felgyújtható tömegszenvedély óriási erejével, mindenkifőltt pedig ösztönösen szent és olthatatlanul makacs szerelmével az ősi rögnek, amely számára a haza. Ennek ismerjük a magyar parasztot és ennek látjuk ebből a könyvből a finn parasztot. De emezt látjuk még valami egyébnek is: örökkévalóságsszomjasnak, magas fokban szublimált vallásos vágyakkal elteltnek, személyes keresztyénségre törekvőknek. A vallás lelkiisége és egyéniesülése, a hagyományos hitnek személyes élményre gyűlése, az evangéliumnak a való életben gyakorlati megvalósítása a finn evangélikus paraszt számára reális szükséglet már vagy másfél-század — az első nagy «ébredések» — óta, amíg a magyar katolikus és protestáns parasztságban ennek a szükségletnek ilyen erővel való érvényesülését egész eddigi történeti léte folyamán nem lehet megfigyelni. A magyar köznépi vallásosságának erős, mozdíthatatlan tradícionálizmusán még a reformáció sem változtatott, annál kevésbé a legújabbkori szekta-mozgalmak, melyek a magyar paraszti léleknek csak a felületét karcolták.

És a probléma? A probléma, amelyet a könyv felvet, éppen ebben áll: vannak-e hát különös vallásos hajlamú népek? Vagy amire képes az egyik, képes lesz rá a másik — kivált a fajrokon — is, csak egyszer meg kell találnia a maga prófétáját? Minden népnek meg kell-e egyszer keservesen vívódnia azzal a csontigthatóan égető kérdéssel, amellyel a finn nép, Ruotsalainen körül csoportosulva, megvívódott: mit jelent az Evangélium a gyakorlatban, Krisztus az ekeszarva mögött, a kereszt a vásáron? És minden nép adhat-e rá olyan feleletet, amelyet a finn adott — az a nép, amely végső elemzésben még a miénkkel egyidős nemzeti ébredésének, nyelvi öntudatosulásának, majd az 1918-iki megpróbáltatás vérfürdőjéből való diadalmos kiemelkedésének s a moszkvai szfinkszsel való bátor és nyugodt szembenézésének legmélyebb erkölcsi erőit is ennek a száz év előtti vallásos ébredésének köszöni?

A könyv nem oldja meg ezt a problémát, de szelíden és elutasíthatatlanul feladja: elménk és lelkiismeretünkre teszi. Nagyon jó, hogy minékünk, magyaroknak is odateszi, akik között régtől fogva — és minden vallásfelekezeti különbség nélkül — a keresztyénség és a közélet viszonyának egy egészen más képe és felfogása alakult ki, mint finn atyáinkfiainál. Botorság volna azt mondani, hogy az övék az abszolút jó és a miénk az abszolút rossz. De kötelességünk megmondani, hogy a kettőnek összehasonlításából minden gondolkozó magyar tanulhat — megint minden vallásfelekezeti különbség nélkül — akinek számára a «keresztyény» szó több, mint pusztá politikum.

Ha az Orvala könyve tisztán történelmi munka volna, nagyban hiányolnók benne a vallásos ébredési mozgalom szociológiai és gazdaságtörténeti háttérét, ami nélkül minden vallási és egyházi történetírás is lég-

üres térben mozog. Ha pedig tisztán szépirodalmi mű volna, nem soroznók előnyei közé sem széthulló szerkesztését, sem jellemző és ábrázoló készletének soványságát, sem kevéssé ötletes és majdnem teljesen humortalan előadását. De, mert sem egyik, sem másik, vesszük annak, ami: ritka-becsű és ránk, magyarokra különös jelentőségű dokumentumnak, amelynek pompás magyarságú tolmácsolásáért, gondos, sokoldalú kommentálásáért s izléses köntösben való áldozatkész kiadásáért a nagyszerű nyelvtelenségű és lobogó missziói hevületű fordítót minden elismerés megilleti.

Révész Imre.

Hat verseskönyv.

Petri Mór: Magyar szonettek és egyéb versek. Budapest, 1933. A szerző kiadása. — **Gyökössy Endre: Hiszek.** Jubileumi verseskönyv, 1902—1932. Budapest, Singer és Wolfner kiad. — **Sértő Kálmán: Falusi pillanatok.** Genius kiadása. — **Losonczy Ádám: Látomás a garázsban.** Budapest, 1933. A Vajda János Társaság kiadása. — **Magasi Artur: A kristály és a kaméleon.** Az Élet kiadása. — **Szendró József: Bravó Ézsau.** Tersánszky J. Jenő előszávvál. A «Hangszóró» kiadása, 1933.

Petri Mór, a költő, hetven éves. Kötetbe foglalt versei az élet őszének utolsó, nagy termékenységgel kibomló virágai. A szonettnek nálunk ő a legszorgalmasabb művelője: egy-egy újsághír, exotikum, esemény, sokszor csak eset, már szonett írására ihleti. Ebbe a kerek, zárt formába ácsolja bele a lélek friss benyomásait, nem mindig szerencsés reflexiókkal kísérve. Komor látásmódja bizonyos szónoki pózzal párosul. Az elmulás kegyetlen keserűsége borítja legtöbbször sötétbe verseit. Vigasztaló világosság alig villan e szonettekben. Triolettjeinek ügyesen feldobott színteltjei már tisztább, finomabb költői hangulatot teremtenek. Ihlete e rövid, nyolcsoros versek-

ben friss marad, nem fogy ki. Mozaikjaiból nagyobb kedvvel tudnánk összeállítani a költő szentimentálisan szomorú, de igaz arcát. Ez az arc csak akkor melegszik át, ha a maga problémáiról ír a költő. Hálás és nagyon is kimerített témája: gyermekkorának emlékei. Itt csak szokványos hangoikat üt meg. Hazafias lírája — a Lévay Józsefek, Tóth Kálmánok nyelvén — már nem tud átütő erejét kitermelni. Közlebbi és egyszerűbb, erősebb és őszintébb kell. Egy emberi élet nagy kultúrája, tiszteletreméltó érzései és tiszta, végigvezetett, logikus gondolatjai mögött olyan ember áll, aki ezután az elszállt élet után nyúl, mint galamb után, amelyet hasztalan próbál kézre csalogatni. És ez a vágy az, ami verseit megszépíti.

A gyermekek barátja, *Gyökössy Endre* is abba a költői iskolába járt még, ahová a szonettek írója tartozik. De egy lépéssel mégis messzebb lépett. Most, amikor harminc év termésének javát kezünkbe adja, három szempontból is érdekes ez a kötet. Egyrészt a lélek belső, egyéni fejlődése szempontjából, az ifjúság, a férfikor s az öregség első árnyain át. Másrészt, mert érdekes irodalmi korszakokat ível át ez a pálya a nemzeti klasszicizmus utolsó napjaitól Ady forradalmán át az új népiesség mesgyéjéig. A harmadik nézőpontot a politikai háttér változó képei, a verőfényes béke boldog kora, a világháború borzalmas tablója és a jelen reménytelen képei adják a megfigyelésre. A szerelem, a család meleg szeretete, barátság, kenyérgondok, majd a mulandóság problémája a láncszemei a harminc év belső fejlődésének. Arany, Petőfi népiességének hagyományát jelzik dalai, ifjúkori szerelmes versei, aztán teret kap Ady erős egyéniségének szuggesztív hatása. Sokszor éppen a szembe fordulásban (Hivogat Kelet) ott vibrálnak az új szóképek, új gondolatkörök, merészebb villanások s mindaz

a letörölhetetlen jelleg, ami ennek a belsejében forrongó kornak sajátos bélyege: «elnyelnek az öles ködök», «izomtépő birkózás» stb. Későbbi versei az új népiesség felé is elhajolnak már, amit elősegít az örökségül hozott jó formakétség és tökéletes ritmusérzés. (Téli tájkép.) A világháborúban pacifista álmai vannak, trianoni nyomorúságunkat sok szép zsoldáros versben siratja. — Ez a háromszáz vers nem revelál nagy és rendkívüli költőt, de igaz érzésű, sokszor tiszta művészi élményt nyújtó poétát.

Sértó Kálmán és Losonczy Ádám verseit egymás mellé, illetőleg egymással szembeállítva ítélniük meg legjobban. Tipikus példái annak, hogy ma már a költészet is specializálódik a költő életmódja szerint. Valamikor a költő egyetemes nézőpontból nézte a világ dolgait és minden emberi élet-sorsot, életstílust átviharoztatott magán (Petőfi!), ma minden életforma a maga emberén keresztül szólal meg. Ime: a föld éneke a «Falusi pillanatban» s a gépbe beépített ember, a sofőr «Látomása a garázsban».

Sértó Kálmán frissesége, eredetisége, harsogó színei, jóízű derűje, fáradás nélküli lendülete még sok eljövendő dalnak az ígéretével üzen felénk. Sok erő, sok íz van ebben a kötetben, akárhol nyitjuk fel. Merészen nyúl a témához és még akkor is biztos kézzel viszi, amikor már más költő régen átlépte volna az izlés határait. Az olvasóban nem bosszúság, legfeljebb jóízű nevetés fakad. Ez a «határjárás» mégsem ajánlatos, mert nem kever új szint a palettára és ezért létjogosultsága is kétséges. (Mégkövetlek égi Atyám, Étvágyrontó, stb.) A költő vizuális típus: képlátásait nyers színekkel vázolja fel. «Gazda emeli fel a konyhaküszöbön Barna bütyökbimbós, vöröslángú kezét.» (Falusi pillanat.) Lelke a falué, témája a falu, beszéde színmagyar beszéd, de az a távlat, amelyből fajtájának életét,

vergődő sorsát, esettségét látja, már nem paraszti. Ezért Sértó Kálmán nem «parasztköltő». Ez a távlat, amely őt a néptől elválasztja, éppen az a szükséges távolság, amiben a dolgok felemelkednek a valóság talajáról a költészet biztosabb, csak a lényeket tükröző alapjára. Egy-egy verse gondolatritmusával a Kalevala hangját üti meg: «Elmondja utam az anyjuk, Eldicsér az édesanyjuk.» Vagy: «Irom holt felől a dalom, Juliska felől a dalom.» Az Arany-balladák is hathatnak rá: (Tengerihántás.)

Losonczy Ádám, a 152-es gépkocsivezető éneke a vergődő városi iparosifjúságnak, a gép rabszolgáinak a dala. Fiatal ember, aki a volán mellett, száguldó kilométerek felett elsuhanva életről, sorsról, jövőről gondolkodik. Igaz és nagyon meggondolt szavakat ejt, súlyosan, sötéten. «Az ifjúság halott» — jajdul fel, mert meghalt benne a jövő reménye. Fél a szerelemtől, fut a gondolat elől, nem mer utódoknak életet adni.

*«Mert rettentő a sok színes láz,
mely ezer vetületével izmain feszíti,
mely örökös vágyakkal veri a szívemet,
s mégis zablát vel szájamba.»*

(Vétség.)

Olyan ember éneke ez, aki ma már csak «alkatrész a gépek mély acél-ölen» s aki a gépek között, a vasládában mégis a «küzdelmes valótlant» hordja lelkében, rejtve, amint írja: «magambazárult illatok halódnak szívemen.» (Párák.) — Az izmos kéz néha mégis ránehezedik, túlságosan is rásulyosodik a gondolatokra, s nem engedi, hogy felszabadulva nehéz gát-lások alól, tiszta harmóniában lengjenek felénk.

Magasi Artur a régi és az új költői irányok között úttalan tévelyeg. Elveti a régi formát, a klasszikus megkötöttség «nyügét», de újat, jobbat nem tud adni. Vissza-visszazökken a rimes vers gátjai közé — belső ritmust

vesztve és gyermekien rossz rimelés-sel. Formái kátyukká, útvesztőkke lesznek, amelyek között csaknem elmerül. Mondanivalói legtöbbször a természettől különvált ember érdektelen önvallomásai. A gondolat és az érzés nem egyszerre születik benne. A puszta gondolati szubstanciát pedig nem lehet versformába öltöztetni, s ha a gondolat nem oldódik fel a születés pillanatában érzelmi folyamattá, a vers elveszti lényegét. Sok szimbólumnak indult verse hasonlattá szélesedik. Hazafias lírája még verseinek átlagos színvonalát sem éri el. Biztatóbb ciklusa: «Beszélgetés a Bakony-érrrel.»

Szendró József fiatal költő, aki egyelőre önmagát lelkendező körül. Ez a nagyranőtt és nagyra növelt öntudatosság árt a fejlődő embernek. A lélek, az olvasó lelke, ha versek fölé hajlik, világitó szépségeket kér és ha kapott ilyeneket, még mindig ráér megkérdezni: ki az, aki ezeket adta? Terszánky előszava korán előlegezte a szuperlatívuszokat ott, ahol a «gradus positivus» sem mondható némi jóindulat nélkül bizonyosnak. *Juhász M.*

Móra Ferenc: Aranykoporsó. Regény két kötetben. Génius kiadása.

Móra Ferencről a figyelmes olvasónak három arcképe is van. Az egyik a szegedi múzeum tudós igazgatójáról, az autódidakta archeológusról készült, aki buzgón túrkálja «ősökért» a földet, de közben talán még szívesebben elbeszélget munkásaival és a tanyási népekkel. Le is ábrázolja őket, kicsit ironikusan fölényes, de sok szívvvel írt karcolataiban. Népi magyarság és tiszta humánus körvonalai tetszenek fel ilyen írásaiból.

Másik arcát inkább csak a pesti polgár s a zsidó intellektüel ismeri a radikálisok sajtóorgánumának lapjairól, amelyeken epés széljegyzetekkel csipkedi a társadalom kinövéseit, a hatalmasok hiúságát és a bürokrácia

csudáit és enyhe szentimentalizmussal szeretőgeti kis unokáját. Századeleji liberális középosztálybeli úr, kritikus szellemű újságíró és melegszívű családapa vonásai vegyülnek el ezen a képen.

A harmadik az irodalomtörténet számára készül és olyan nagyobb igényű írásai mögül bontakozik ki, mint az *Ének a búzamezőkről*, vagy most az *Aranykoporsó* Diocletianus császár regénye.

Diocletianus kora regényes feldolgozásra csábítóan érdekes, sőt drámai feszültségű. A világbirodalmi eszmét képviselő istencsászár még leküzdő a partikuláris érdekekre törő mozgalmakat szító családtagjait, a római pogányság még egyszer megkísérli a kereszténység eltiprását, noha a kereszténység immár az egyetlen integráló erkölcsi és társadalmi erő a széthulló, már csak bürokráciával összetartható impériumban. És ezeknek a monumentális vonalaknak hátterében mély lelki válságok rejtelmei gyaníthatók: a salonai remete lélektani kérdőjele.

Ami *lényegeset* erről a korról a tudományos történetírás megállapított, ami *apró* mozzanatot a források feljegyeztek és megőriztek, azt varázsló művészkéz kelti itt életre. Gárdonyi legkitűnőbb történeti regényeinek írásművészte él tovább Móra Ferenc *Aranykoporsó*-jában. Talán csak annyi a különbség, hogy Móra az apró adatokkal dolgozik szívesebben és sajátos módon, kevesebb átmenettel keveri el a történeti kép, vagy jelenet monumentális vonalait a magánélet aprócska mozzanataival, augusztusok és caesárok sorsát a parasztok és rab-szolgákéval, a paloták fényét a csap-székék és pékboltok bűzével. Apró ecsetvonásokkal fest, a tárgyakon meg-megvillanó fénysugárral, nem folytonos világosságban. Ezt az ecsetkezelést követi rövid mondatokra tördelt stílusa is. Képén a mult néha

megdőböntően aktuálisvá válik s mintha ilyenkor egy-egy pillanatra elfelejtené Lactantius szavait: «A létező dolgokról beszélni nem művészet és semmi esetre sem az én tehetségemhez méltó feladat».

A regény kompozíciója — ez legművészbibb vonása — szilárd vasbetonszerkezet. A színhely változása: Antiochia, Alexandria, Bajae, Róma, Nicodemia, Salona — a cselekmény belső fejlődésének is természetes izei. A «politika könyve» a diocletianusi tetrarchia keleties pompájának és a bürokratikus államgépezetnek kitűnő rajza. A «hit könyve» a hitét veszített római lélek és a «vöröshagymán és keszegén élő» keresztény miszticizmus kísérletei a megegyezésre, némi finom szkepszissel festve. A «szerelem könyve» multbahelyezett érzelmes mai mese, Quintipornak, a császár titkon nevelt örökösének és a bájos Titanillának, a «muzsikáló forgószélnek» meghatóan érzékeny virágmeséje, amely ezüsthangon zengő líra húrjairól árad felénk, annyi férfias szeméremmel, amiért egymagáért is érdemes elolvasni ezt a regényt. A történeti regényíró természetesen ijedten húzódott félre innen, ahol a *költő* diadalmas szava szól és az emberi szív a fiatal lélek tavaszhimnuszába kezd. A «végzet könyve» a már egyéni érdekűvé, romantikus mesévé fordult történet tragikus katasztrófája, aminek elbeszélése közben az író várakozva tekint fásult szívünk részvételtjes rezonanciájára, hogy a «vigasztalás könyvében» komoly mozdulattal mégis letörölje könnyeinket.

Mérey Ferenc

K. B. tűzérhadnagy †: Az utolsó esata. Egyfelvonásos. Budapest, Hedvig Imre kny. műint. kiadása.

Ezt a pár levélnyi színművet — vagy inkább: színműrészletet, mert az, ami elkészült, egy négyfelvonásos színjáték első, önálló részének volt

szánva — egy alig huszonháromeves ifjú írta most tizenöt esztendeje, háta mögött egy egész lusztrumával «az élet és halál idegtépő táncá»-nak, melybe a vihar az iskola padjából tizennyolc éves fővel sodorta. A további tervből nem valósult meg egy ige sem s nem is valósul meg már soha: az ifjú kísérlet szerzője (teljes nevén Kirchner Béla tanárjelölt) az élet és halál amaz észbontó táncán visszahozhatatlanul a halál karjaiban maradt...

Egyetlen papírosravetett műve, melyet most hozzátartozóinak kegyelete mentett meg az enyészettől, nemcsak egy fiatal, tiszta élet kilobbanását, hanem egy komoly tehetségnek ígérekző, kezdő író örök elnémulását is méltán fájlaltatja velünk. A dráma hangján próbálkozott s annyit máris megmutatott, hogy írói hangjában csakugyan megvolt a valódi drámai dikcióhoz simulásnak nem minden napi képessége. Az *utolsó esata* a borzalmas Piave-frontnak egyik betónfedezékébe visz, az apokaliptikus küzdelemnek szinte utolsó óráiban. Koós tűzérsgéi földéritőtiszt meg Krécsy bakahadnagy alakjában állítja szembe a bomladozó frontnak a végső megpróbáltatásban mintegy kettéhasadt lelkeségét: amabban az eszményhűség és kötelességfanatizmus hőstét, emebben a szelek megváltozott járására feltámadt szellemét az alkudozásnak, azt a végzetes rabulisztikát, mely akkor a gyengébb lelkeket szinte a hit erejével szállta meg és tartotta rontó ígézetében. A fiatal írónak léleklátó erejére és objektíváló képességére vall, hogy a felfogások összeütközését valódi művészi arányban tartott dialektikával vezette végig rövid dramolettjén, s hogy a két vezető alak mellett a tábori telefonisták, meg a tisztiszolga parasztibb figuráját is milyen határozott jellemzőerővel volt képes belevonni a robogó előadású akció *belső*, lelki szövedékébe. A kis dráma végén

a teret a lelki lezereltség szelleme foglalja el (s mi jól tudjuk innen a további utat : a tisztí csillagok leszaggatásán át a trianoni határok kijelöléséig), de a fiatal, idealista író szívvel-lélekkel a hűség heroizmusa mellé áll : ennek hőstét magasztosítja fel «az utolsó csata» elvesztésében s egyéni pusztulásában egyaránt.

Ez a nemes felfogás, ez a lélekbe-bocsátkozó írói éberség s ezek a valóban drámai kötésű mondatok : a jó ígéretnek érdemes beváltásával biztathattak. De az ígéreten túl már csak a végső elnémulás következett : itt is — mint a háború egy gyermekifjú költő-áldozatáról Babits írta — ismeretlen s most már megismerhetetlen értékek csíráival egy viruló sziget sülyedt el.

Rédey Tivadar.

Ortutay Gyula : Mondotta : Vince András béreslegény, Máté János gazdalogény. (A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának V. kiadványa.)

«Megérkezése után az első pár kiszállások alatt sürgősen megbánja a folklorista, hogy miért nem szociográfiai tanulmányútra jött. A parasztember sötét gyanakodással, súlyos gonddal tekint rá. A tehenet megrontották, a búzát megette a rozsdá, a krumpli felerészben kirohadt. Az aszszony várandós. A ledöngölt földű szobában nehéz, verejtekés szag párázik a padlat felé. Nótát akar a fiatalúr? Még mi kell az uraknak?»

A nótagyűjtemény előszavából szólni a gyűjtő. A várositól folyton idegenedő parasztember keserűségéhez hozzátévedik a folklorista keserűsége az értetlenségért, az idegenségért, a gyanakodó szemmel való nézésért, amivel a helyi kishatalmasságok ijednek meg attól, aki a néphez akar szó-

lani, sőt meghallgatja és lejegyzí a népi szót. Az eredmény : sok-sok nyírségi nóta, egy ismeretlen nyelvterület megnyilatkozása az énekszón keresztül. A látható eredmény: harminchat nótaszöveg, amennyit megenged egy tőke nélkül kiadott kötet luxusa és az egyetemi hallgató «elszántságának» kevés anyagi alapja.

Harminchat vers, illetve inkább nótaszöveg nem sok egy tájegység keresztmetszetének bemutatásához. A folklorista kezének ízlését mutatja, hogy egy kényszerű válogatást úgy tudott megejténi, hogy megmutassa, ami megmutatható. És ezen a ponton a folklorista több, mint tudományos gyűjtő, mint kottázó fül, mint gyorsíró kéz. Ezen a ponton Ortutay költője egy egyéni összeállítás szűk keretében, lírikus is, a legszimpatikusabb formában, a néphez forduló, dícséretes, önmagát megtagadó és mások értékeinek áldozó kutatással.

A nótaszövegekben benne van a betyárromantikától a «simminyakkendőig» minden, ami a parasztembert, Tanicsár Mihály szolgálégényt és Máté Jánosné gazdánét, tegnap és ma érdekelte. De nem ez az, ami elsőnek meg fogja az embert. Hanem az, hogy milyen más ez a népi hang, mint amit népies városi költőink létjogosultságuk bizonyítására használnak. És még valami : hogy a népnek a maga nyomorúságáról nincs szava és nincs művésze. Csak a maga hőseiről.

Ami a gyűjtés első értéke, az a feldolgozásmód, amivel ezek a nótaszövegek túljuthatnak a szokásos ethnográfiai céhbéli érdeklődés keretein. Ebben Ortutaynak Buday György is segített. Magához méltóan és a gyűjtőhöz méltóan, aminél több dícséretet nem kell mondani róluk a kritikuskak.

Szabó Zoltán.

A ködlovag árnyba merül.

Halálát csak Krudy-novellában lehetne stílusosan megírni. Élete legkalandosabb regénye volt. A mai valóságban is úgy járt, mint fellegjáró regényalak. Az elveszett idő nyomában kujtorgott. Mámorok elragadtatásába korbácsolt lélekkel próbálta utólélni a páránál illanóbban foszló multat. Úgy járt közöttünk álmatag lépteivel és ködös szavaival, mint megelevenedett időszerűtlenség, itt felejtett ködlovagja annak a boldog kornak, mikor még az élet nagy válságát jelentette egy Annabálon titkos célzattal elejtett rózsza, vagy egy hajnali szerenádon pillanatra fellobbanó pillantás a zöld zsalugáterre hulló patyolat függöny mögül.

Ha Shakespeare korában él, a nagy brit költőnek több volna egy halhatatlan alakjával, akit Prosperóból és Falstaffból s Oberonból és Calibanból gyúrt volna össze. Ilyen ősi rokonsága van benne az embernek. Mint Don Quijote hadakozott az álmok szélmalmaival budai kis korcsmák párás homályában. Asztalánál láthatatlanul ott bóbiskolt a költői képzelet minden halhatatlan szülőtte s ő a szellemvilág örök eszperantóján társkodott velük.

Senki sem volt annyira világirodalmi a mi kis mesevilágunkban és mégis annyira magyar. Mint Szindbad szállt csodák nyomába. De ezek a csodák itt virágoztak ki régi kis elfeledett fürdők romantikájában, behavazott, álomporos felvidéki városkákban, szélforgatta csárdák gőzében, úri tivornyákon, cigányos duhaj dári-dókon, hajnalba hervadó kártyacsa-

tákon, gavallérgondok huszonnégy-órás élethalál terminusai közt, amelyeknek kalandos forgatagában úgy állt ő örökös en-garde állásban a szilaj vágyak és odaadó érzelmek élesre fent spádéjával, mint lopott véredeknek mindig lecsapni kész ruffiánja.

Művészete meghitt, gyöngéd, csak könnyharmatos, törékeny virágokat termett. De képzeletének gyökerei a legősibb és legegyetemesebb mesék mély televényéből táplálkoztak. Színeit a hajnalok üdeségétől s az alkonyatok hervatag pompájától kérte kölcsön. De a szín csak transparens volt számára, amelyen át soha nem apadó lobogásának rubin érzékisége sütött át. Voltak novellái, amelyekben a szívárvány bágyatag hüvössége s az északi fény fagyos lángjai szikráztak, mégis megégették a lelket.

Az autó lassú volt neki, az álmok gáláns bíboros postakocsiján utazott hát s a képzelt életek országútján csípte el a valóságot. Kecses alakjai mintha zenélő órákról perdültek volna le. Volt bennük valami bábszerűség. Állandóan rózsás mámorban bódorogtak a szerelem borától. A szerelem végtelen változatait álmodta, írta és énekelte. Képei, látomásai, költői megérzései, képzeletének buja tenyészetű ékítményei végtelen áradatban ömlöttek tollából, egymásba kuszálódtak, szeszélyes, fodros, csipkés bőséggé zsúfolódtak, mint valami Beardsley rajz, amellyel még füledt érzékiségük révén is rokonságot tartottak.

Krudy művészete egy duhaj, bővérű képzelet précieusesége volt, Csupa finomság, csupa raffinált sokrétűség, amely igazán népszerűvé soha sem

válhatott. A nagy közönség igazán soha sem értette és élvezte. Művészek és írók rajongtak érte. Krudy az írók írója volt. Nagyon és igazán az írók siratták meg.

Kállay Miklós.

Jászay-Horváth Elemér.

Szomorúan magyar sors teljesedett be Jászay-Horváth Elemér életével és elmúlásával. Magyar poétasors... Jött muzsikáló vers-melódiákkal, igaz magyar hangulatokkal a szívében, éles, tiszta látásokkal a szemében, amiket csak a könnyes-boros elborulások fátyoloztak el sejtelmesen néha, jött a jóízű, egészséges humor moso-

lyával ajka szögletén Jászay-Horváth Elemér. És az élet, pesti élet, napi robot, kenyérhajsza évről-évre örölte, rombolta a lélek kincseit és a test erejét. Hiába kényszerült nap-nap után szellemes kis «bök»-versek meg «színes cikkecskék» írására, lelkének nemes érc-erei kiapadhatatlanok voltak. De a gyöngge, betegségre hajlamos test nem állta a kegyetlen harcot és férfikora delén dőlt ki Jászay-Horváth Elemér. Aki ismeri őszinte izzású, meleg verseit, vagy éppen ismerterő személynél őt magát, szorongó szomorúsággal gondol elmúlására.

Színház.

A kis idegen.

Mariay Ödön és Somogyi Gyula vígjátéka a Nemzeti Színházban.

Egy magyar kálvinista pappleány, Uzonyi Eszter tanítónő, a Trianon utáni sanyarú évek hollandus gyermeknyaraltatási mozgalma során egy Utrechtkörnyéki gazdag tulipánkertész családjában nyer elhelyezést s vidámságával, tűzrólpattant vérmérsékletével «a kis idegen» rövidesen valóságos családi áldássá lesz, vendéglátói már örökbefogadásának tervével foglalkoznak. Ekkor tér haza jávai üzleti útjáról a családi vagyon örökösül kiszemelt csinos, ifjú unokaöcs, Anthony, kit a nőuralomra berendezkedett család zsarnoki feje, a nagymama, egy méltókép vagyonos, tenyeres-talpas Hendrickjé-vel akar összehazaboronálni, noha ez a helybeli protestáns lelkészt forgatja terveiben. A tiszteletes azonban Esztiike körül forgolódik, kit az utrechti teológián most végző földije, Bod Pál is szívesen magával vinne hazai parókiájára. E sokágú bonyodalom közül komoly akadályt csak Jakobea nagymama ellenkezése jelent, ki kérlelhetetlen merevséggel áll őrt a család többszáza-

dos józan házassági politikája mellett, mely annak idején a még névtelen festőt, Rembrandtot is elütötte a beházasodás lehetőségétől. Mi eleve sejtjük, hogy a helyre magyar kisleány most ezen a téren Rembrandtot alaposan le fogja pipálni. Pedig önérzetét is kemény próbára teszik: szerelmét Jakobea néni anyagi számítás gyanújába fogja. Szerencsére a zsarnokság alatt nyögő család szívvel-lélekkel a fiatalok ügye mellé áll, ezt az alkalmat a már régóta esedékes «egyenység-érvényesítő» családi lázadásra is felhasználva. Az előreláthatóan megnyugtató eredményű kibonyolítás körül azután a szerzőknek legkedvesebb ötlete és fordulata az, hogy a szerelmek sorsa kedvező mederbe terelődik anélkül, hogy egyszersmind az érdekükben buzgólkodó családtagok forradalma is győzne: az idejekorán jobb belátásra térített nagymama a dolgokat végül is úgy intézi, hogy a Jávába visszakészülő Anthonynak most már az ő egyenes parancsára kell Esztiikével útrakelnie Magyarországra — leánykérőbe. Hendrickje keze pedig — a sors és a hollandus céltudatosság megmásíthatatlan végzése szerint — könnyörtelenül a lelkész úrra száll.

Az egész vígjátékot már a tárgyválasztás erősen az aprólékos környezetrajz felé tereli s ezáltal a darab megépítése is novellaivá válik. Az epizód a fő dolgok rovására akárhányszor aránytalanul kiszélesedik (Neeltje anyó és Damm apó meglehetősen felesleges jelenetei), s ezért a vezetőbb alakok s döntőbb fordulatok pszichológiai kidolgozása jobbára túlságosan is sommázó marad. Határozottabb egyéni relieffel csak Jakoea nagymama alakja lép elénk, a fiatalok szerelme drámaibb hangsúlyhoz alig jut, a családbeliek meg éppen többnyire az élclapalakok stereotip kevésvonalúságával vannak felvázolva. De a vígjátékot mindvégig kellemessé teszi a hang úri mértéktartása, az eszközök választékosága és a tiszta, jó magyar dialógus.

Az előadás nem egészen harmónikus, benne kevesebb a kelleténél a jellemrajzra való törekvés, több a helyzetek kiaknázásával megelégedő felületesség. Legkomolyabb becsvágyat Hettyey Aranka helyezett a hollandus matróna megformálásába: mélyebb távlat a játékba leginkább az ő jelenetei alatt került, az elvi makacság mögött a tiszta jószándék erejét is nagy maesztriával éreztette. Somogyi Erzsí kis idegenje friss, bájos és szeretetreméltó, de valamelyest egyenletlen, kivált az intonálásban túlzottan nyugtalan. Játéktársa, Uray Tivadar viszont éppen az egyenletes rutinon túl elvárható némi leleménytöbblettel marad adós, az ő szerelmes ifjait újabban az elkényelmesedés veszedelme fenyegeti. Az epizódban meglepetést keltett Füzes Anna számottevő karakterizáló képessége, valamint Forgács komikai vénája, noha neki még a lépten-nyomon aláhuzogatás hajlamát szigorúbb mértéktartással le kell gyűrnie. Mihályfi Béla keresetlen melegsége a doktor bácsi fukaron útnakbocsátott alakjába valódi élethitelt vitt bele. A groteszk

hangnemben jeles részeg-studiumot mutatott be Sugár Károly, csak a túlzott krampusz-külsővel volt kár a figurát megterhelnie.

Natália, vagy: Egy hónap falun.

Turgenyev-felújítás a Nemzeti Színházban.

A régi Oroszország elsüllyedt Atlantisának méla harangszava kísért ebben a drámában, mit «egy szerelem történeté»-nek nevez költője, a múlt század egyik legnemesebb írói génusza. Hogy nem nagy «színpadi író»? Meglehet. Éppen ez a darabja is szinte a képzelhető legszélsőbb határig novellai. De bizonyos, hogy azért a színpadon is nagy író, s ez magában is elég lehet ahhoz, hogy meleg és őszinte szívhangjaira, gazdag és finom lélekrajzára mindig örömet figyeljünk.

Tolmácsolói majd mind ugyanazok voltak, mint hat esztendeje. Az előadás akkor is előkelő szinten állt s a közreműködők most talán még érettebb művészettel szolgálták a sanyarú átlagot messze meghaladó, színészi becsvágyukat multhatatlanul megtermékenyítő feladataikat. Az élen ezúttal is Váradi Aranka választékos tónusú, hiánytalan lelki fedezetű alakítása jár. Felfogása — igen helyesen — nem erőlteti a színpadian misztikus «oroszos» vonásokat, hiszen Turgenyevben éreztén-érezni a párizsi beoltást s az ő orosz úri kúriájában egy cseppnyi francia boudoir-illat is otthonos. Váradi Aranka munkájában főleg a hervadó asszony érzéki ösztöneinek az úri lélek fegyelme alá kényszerített vetélytársi harca mesteri. A gyermeklány-vetélytársat Ághy Erzsí legjobb szerepei közé számíthatja, két döntő jelenete: szerelmének kicsikart megvallása, majd bizalmának kijátszása után a nevelőanyjával szemben feltámadó lelki elidegenülése, gyönyörűen sikerült. Abonyi egyéniségéhez Rakitin dekadens alakja tökéletesen

talál: külseje, mozgása, beszéde maga a megtestesült századvég. Uray is szerencsésen visszatalált itt olyan hangjához, mely az utóbbi évekbeli chablon-feladataiban némaságra volt ítélve; a tartalmatlan szalonkönnyedségből újra a lelkitartalom felé törekedhetett, a hatásos színpadi «megjelenés»-től eljuthatott a valódi színészi megjelenítésig. Halmy Margit okos és nemes beszédével, Vizvári Mariska gazdagváltozatú arcjátékával remekelt. Mihályfi szimplex, de tetőtől-talpig férfias földesura a dráma legkényesebb fordulónak biztos tartópillére. Gabányi és Forgács némi mértéktartásra szorulna, hogy az élc-lapkarikaturán valamelyest jobban innen maradjon. Az időközben elhúnyt Palágyi örökében Sugár Károly egyéni erős zamattal, sugalló erejű hitellel formálja meg a cinikus házi orvos érdekes alakját.

Natalia műsordarabbá most époly kevésbé lesz, mint magyar bemutatója idején. Annál becsültnivalóbb a színház áldozata, mit felújításával a magasabbigényű közönségtörődéknek hozott. Mert igazuk most is azoknak volt, akik a finom és mély színművet néhány estén megtapsolták, s nem azoknak lesz, kik a további alkalmakra — nem fognak jegyet vásárolni.

Öreg tekintetes.

Balázs Sándornak Gárdonyi Géza regénye nyomán írt vígjátéka a Nemzeti Színházban.

A magyar falu legnagyobb szerelmesének ez a regénye főalakjában mintegy megdicsőíti a vidék erkölcsi fölényét a romlott nagyvárossal szemben. Ez a rousseau-i hitvallás bizonyára vitatható, de az vitathatatlan, hogy Gárdonyira nézve az önmagához való írói hűséget jelenti. Hangja maga a szeretetreméltóság és gyöngédség, mikor a köszívű városban talajtalanul kallódó öreg tekintetesről me-

sél. Balázs Sándornak legfőbb érdeme, hogy stílus- és hangtisztelete makulátlan: ha a regényt szerzője maga dramatizálja vala, hangja akkor sem lett volna hitelesebben Gárdonyi-hang. Már a cselekvény vezetésében nem ilyen feddhetetlen a hűsége. Gárdonyi regényét e tekintetben ugyanaz a sors érte, mint Mikszáth *Nosztty fiú-ját*: a színház mindkét esetben jó véghez juttatta az eredetiben fanyar és komor elgondolást, a regények íróit az átdolgozók olyan angyali optimizmusra. kényszerítették, aminőre az adott esetekben maguk semmi kedvet sem éreztek. Dehát (hogy Gárdonyi kedvelt *dehát* szavát használjam) a színházi közönség állítólag a pénzéért nem szívesen szomorkodik s abba meg éppen aligha törődött volna bele, hogy dédelgetett Rózsahegyije a végén elkeseredésében a Dunának menjen. A kritikus elvből jobban tiszteli az írók szándékait, mint a színpadi adaptálók meg a közönség, de ha e divatos erőszaktételeken egy kissé kibosszankodta magát, annyit örömmest elismerhet, hogy Balázs Sándor ízes és ízléses írói tollából valóban kedves, színmagyar humorú vígjáték került a színpadra, nem méltatlan arra, hogy Gárdonyi szobrának leplezése idején a Nemzeti Színház tiszteletadásául szolgáljon.

Az egész darab hangneme pontosan az, melynek hibátlan, minden részletében kitűnő s egészében is egybehangzó megszólaltatása a Nemzeti Színház művészgárdájától eleve elvárható. Rendben is volt minden, az utolsó szögig. Rózsahegy a *Vén gazember* óta alig jutott ennyire neki- való, vezető nagy feladathoz. Megint megmutathatta, amit különben felőle mindenki tud, hogy: a magyar színjátszásnak manapság nincs nálánál igazabb humoristája. Az efféle vágású alakokat ő nem úgy keresgéli össze aprólékos megfigyelésekből és emlékekből, hanem a képzelhető legna-

gyobb keresetlenséggel ölti magára egész lényüket, egész sorsukat. Esz-közei, ha vannak is, eltűnnek ember-látásának és lélektükröztetésének ki-váltságos szuggesztivitásában. Az öreg tekintetes már a Gárdonyi regényében is afféle utolsó mohikán, — milyen szerencse, hogy ezt az alakot egy különleges képességű nagy színész még ennyire vele bírja látni és láttatni! A főalak mellett a többi szerep mind eltörpül, de nem játszóiknak iparkodása. Közülök igaz értéket jelent és komoly becsülést érdemel Mátrai Erzsí magyar szépségű és magyar lelkű úriasszonya és Petheő Attila karakán kedvességű vidéki dzsentrije. A darab intrikusa, a kártya-rabja orvos — mint Gárdonyi gonosz figurái általában — meglehetősen naív egyoldalúsággal megrajzolt alak, melyhez hasonlók a színpad realitásában még kirívóbbakká szoktak válni. A fiatal Timár Józsefnek becsületére szolgál, hogy nem ragadt bele az olcsó köz-helybe s lehetőség szerint egyénibb plasztikához juttatta szerepét; kivált az önmaga előtt való megalázottsághoz lelt néhány jó, mélyebbről felszakadó hangot. Az epizódban Iványi Irén meleg életszerűségét, Matány sihederkedvességét, Hosszú Zoltán aggastyáni jellegzetességét, Vándory Margit üde temperamentumát illeti meg egyenként és együttesen a derekasan megérdemelt elismerés. S végül a Rádai Dénes gondos rendezői munkája se maradjon megemlé-tés nélkül.

Egy csók és más semmi.

Halász Imre zenés komédiája a Magyar Színházban.

Ez a komédia először zenétlen volt, akkor még *Frivol ügy*-nek hívták. Most is, operettformájában, alaposan frivol ügy maradt, szerzője ott, ahol az ízlést osztogatják, nem igen fordult meg, valószínűleg nem is igyeke-

zett oda. A fiatal író a lenge «nyári» igényeket szinte túlbuzgóan iparkodik kielégíteni. Annyit méltánytalanság lenne meg nem állapítani, hogy hang-jában ezúttal is van valami abból a természetes kedvességből, mely annak idején első vígjátékát a színingazgatók Beöthy-érméhez juttatta. A drámai kritikus illetékessége elől minden egyéb vonatkozásban a divatos Eise-mann Mihály «fülnél fülbemészőbb» slágerei közé menekül — sem okunk, sem jogunk arra, hogy bírálói okvetetlenkedésünkkel a zenei immuni-tásnak erre a területére is kövessük. De hálásan fogadjuk a legnyomósabb enyhítő körülményt: a színház kelle-mesen diszkrét, keresetlen bájú munkáját; ez valóban mintája a finom, franciás tálalásnak. Honthy Hanna, Törzs, Kabos, Ráday, Gombaszögi Ella, Kovács Terus és Kéri Panni szep-tettje a krajcáros mulatságot legalább — aranykrajcárok fényében csil-logtatja.

Magdát kicsapják.

Kádár Miklós vígjátéka a Belvárosi Színházban.

A kezdő színpadi író bizonytalan-sága mellett ebben az újdonságban a műfaji ingadozás még szembetűnőbb. Mintha szerzője végkép munka köz-ben sem döntötte volna el, hogy története magjából csendes lelki drámát vagy operettkönnyedséggel célbafutó vígjátékot sarjasszon-e inkább. Amazt a sivár életéből ábrándos álomvilágba menekülő, fonnyadó tanárkisasszony alakja körül érezzük megcsomósodó-ban, emezt Magdának, a korszerűen vásott és öntudatos növendéknek «karrier»-je körül felhigulóban. Végül is ez a hígabb és olcsóbb stílus marad felül s a mélyebb és értékesebb, valódi költői megragadásra is alkalmas ötlet csupán a talmi csillogású felszín mé-lyén húzódik meg. A tanárnő a keres-kedelmi levelezés tankönyvének ste-

reotip üzletilevel-címzettjét, a liverpooli vasgyárost, álmaiban szerelmi ideállá magasztosítja fel s most, hogy e név viselője a valóságban is felbukkan, a tanárnőnek egy fiktív szerelmes levelét az iskolai «hecc»-kultusz a kezébe juttatja. A gyáros, kit a szemfüles Magda érdekelni kezd, ebben gyanítja a levélíró, de a nyomozás szálai a boldogtalan Kerekes tanárnőhöz vezetnek, aki már-már fegyelmi vizsgálattal bűnhődik. Ettől Magdának jó későn felébredő lelki ismerete menti meg, aki magára vállalja a kicsapatással járó vétséget, viszont — az ily megoldástól nem éppen idegenkedő vasúti regényolvasmányok stílusában szólva — e nemeslelkűségért a rokonszenves álomlovag (vagy inkább: álomnehéziparos) szerelmében nyeri el jutalmát.

Az eddig ismeretlen nevű váradi ujságíró első darabja — bármint erős-ködik is, hogy nem a rutinírók keresetvágya, hanem valódi szívügy ültette le íróasztala mellé — egyelőre a színpadon meglehetősen elhasznált, zajos leányiskolái milliónek erősen receptszerű megrajzolásában forgácsolódik el s ép a lelkibb mozzanatok írói értékesítésében túlságosan óvatos és bátortalan. Így azután a színpadi rangemelés feladata szinte teljesen az előadásra hárult. A Belvárosi Színház jeles gárdája ennek érdekében mindent elkövetett. Elsősorban az itt először megszólaló Peéry Piroska, ki a tanárkisasszony tragikomikus figurájának a maga gazdag képzeletéből és mély kedélyéletéből valódi súlyt s főleg: igazi művészi életplasztikát adott, a «komische Alte» hálás színpadi közhelyéből a rábizott alakot a megdöbbenő érzelmi válság lélekzet-elállító atmoszférájába emelve. Turai Idának kivált egyszerűsödését, tisztuló stílusérzékét állapíthatjuk meg örömmel. Páger finom diszkrécioja most is szerencsésen teremti meg jeleneteinek nemesebb vígjátéki hang-

nemét. Soltész Annieban van természetes humor, a még kiforratlan Keresztessy Máriában valódi drámai akcentus. A lármás növendékhadban feltűnt Réthy Annie friss talentuma és Buttykay Emmi üde bájossága.

Válság és szerelem.

Szell Mihály vígjátéka a Kamarszínházban.

Bármily messzire tologassuk is ki a színikritikus tágszívűségének határát: kétségtelen, hogy e balkézrel előrántott újdonság még azon a legbarátságosabb határon is jóval túl esik. Szerzője, akárcsak a minap Bús Fekete László, a világkrízist paritytázza meg s ő is, mint emez, azt vallja, hogy: «a pénz nem minden», fő a hit, a munka és a bizalom. Ám szép hitvallást nála esetlenebbül még nem szolgáltak. A műkedvelőket is megbántanók, ha ezt a szerzőt dilettánsnak neveznök. A földbirtokos fiú s a textiles kisasszony szerelmét mutogatja, mely «diadalmasan kiállja a kölcsönös anyagi leromlás kemény próbáját». Egyetlen jó ötlete az, hogy a fiú s a leány oldalán egyaránt, a lukratívnak vélt házasság pusztá hírére megindul a hitelnyújtás és szanalás általános buzgalma. Jó komédiaíró ezen a csapáson kitűnően kiaknázható érc-érhez jutott volna, — szerzőnk ügyefogyottságára misem jellemzőbb, mint hogy ezt a motívumot teljesen elejti s a garasos színpadi közhelyek mellett vesztegel.

Az előadók, a legkiválóbbak is, itt tökéletes reménytelenségre voltak ítélve. Medgyaszay Vilma mélyen emberi, meleg kedélye elszomorítóan kallódott a rábizott feladat vigasztalan sívárságában, a tehetséges Köpeczi-Boócz mindig jóleső közvetlensége nemkülönben. S ami a leglesújtóbb: maga a jobbra hivatott színház is végkép célttévészten bukácsolt a süket és vak művésziatlenség ingoványában. Rédey Tivadar.

Zene.

Liszt «Krisztus» oratóriuma.

A zeneművészet egyik leghatalmasabb alkotásának, *Liszt Ferenc «Krisztus» oratóriumának* előadása mindenkor a legigazabb ünnepet, a lélek ünnepét jelenti. Első meghallgatásánál szinte elemi erővel ragad meg, olyan mint egy kinyilatkoztatás, melynek még nem értjük szavát, de érezzük, hogy valami ellenállhatatlan szellemi hatalommal állunk szemben. Közelebbi megismerésénél minduntalan újabb és újabb hangulati és eszmei mélységekre bukkanunk, szinte fáj ezt a sok szépséget a zene szárnyán tovasuhanni hagyni, szeretnénk mind ott tartani a lelkünkben, a benső elragadtatásnak ünnepi pillanatában, fényében. Ebben a műben értjük meg teljesen Liszt művészi és emberi nagyságát, ahol alkotó munkásságának csúcspontján egyéni örömei és szenvedései az egész emberiséget eltöltő érzelmekben olvadnak fel.

Liszt egyik legfőbb művészi eszménye volt a zenei kifejezést az érzelmek, hangulatok keretein túl, az emberi szellem egységére kiterjeszteni. *Ideákat* akart zenével ábrázolni. Krisztus oratóriumában szakít az eddigi hagyományokkal és nem bibliai történetek, jelenetek sorát választja tárgyának, hanem Krisztus «ideáját», ahogy ez az Egyház kultuszában él és kialakult. Ebben az értelemben Krisztus nem más, mint az emberiség Isten-sóvárgásának szimbóluma, a szellem örök vágyódása korlátaitól való felzabadulása után. Liszt eszerint az alapszeme szerint választja ki a mű szövegét: részint a Vulgátából, részint a katolikus liturgiából és az egyházi himnuszokból.

A mű három nagy részre oszlik. Hatalmas zenei apparátusa (4 magánzólam, ének-zenekar, orgona) már ma-

gában véve rendkívülivé teszi az előadását. Az első rész középpontja a «Stabat mater speciosa» himnusa, amely az angyali hírhozás és a pástoriének idillikus derűjének keretében a legtisztább, a legátfogóbb földi boldogságot, az anyai boldogságot szimbolizálja. Témáinak naív egyszerűsége, bensőséges dalszerűsége, a hangulat csodálatos összhangja Rafael Istenanya ábrázolásait juttatja eszünkbe. «A három királyok indulója» (melléktémája magyaros ritmusú) a keresés nyugtalanságát, a megtalálás áradó örömét festi. Az Adagio rész fenségesen komoly és mégis édes lágy-sággal ömlő harmóniáiba fájdalmas hang vegyül: lelki szemek előtt feltűnik a kereszt, a jászolban fekvő isteni gyermek feje fölött. De a vonósok ragyogó színeiben újra felderül a kép; az első rész indulója a homályos tapogatózó moll helyett most a durvilágos, erőteljes, határozott tónusában hangzik fel, trombita és kürt harsogása hirdeti a világnak a Megváltó születését.

A második rész «Epifánia után». A kereszténység új világát, szellemét a «Nyolc boldogság» foglalja össze. Bariton szóló és kórus a középkori antiphonariumok mintájára váltakozik egymással. Ez az ősi forma Liszt zenéjének mélységében, bensőségében sajátos módon elevenül meg. Szavakban sohasem tudnánk kifejezésre hozni a lelkeknek azt a hatalmas érzelmi összeolvadását, amellyel Liszt — mint egy folytonos fokozás csúcspontját — az utolsó boldogságot szólóval és tömeggel együtt énekelte. «Boldogok, akik üldözést szenvednek, az igazságért, mert övék a mennyeknek országa.»

«Az Egyház alapítása» az Erő és a Szeretet eszméjét fejezi ki, ebben a két eszmében rejlik az Egyház

világhordozó hatalma. A férfikar «Tu es Petrus» súlyos, érces szólamának minden hangja a megdönthetetlen, diadalmaskodó erő érzetét kelti. Ezzel szemben a vegyeskar egyszerű, népies jellegű melódiájában «Simon Joannis diliges me?» a szív melegsége jut szóhoz.

Különösen érezzük a szavak gyenge erejét, midőn «A csoda» tengeri viharának a maga megrázó erejében egyedülálló zenei festését és az utána következő isteni béke hangulatát akarjuk leírni. Mintha a természet minden felszabadult eleme ereje ott tombolna Liszt zenekarában: csupa démonikus, mindent elsőbbrő, fékezhetetlenül tomboló szenvedély, amely az egész világot készül kivetni sarkaiból. A férfikórus kétségbeesetten jajdul fel «Domine, salva nos: perimus!» Hirtelen megtorpan a vihar. Krisztus szava egyedül, minden kíséret nélkül keserűen hangzik fel a kishitűek ellen. Szinte látjuk magunk előtt a tajtékzó, tornyosuló hullámok lassú elsimulását; e szavak hatására megnyugszik, feloldódik minden.

A «Bevonulás Jeruzsálembe» hangulatát az élet drámája, az ünneplő tömeg Hozsannája festi színesre, pompázatosra, hogy utána annál megrázóbban éljük át a mű harmadik részének, «Szenvedés és feltámadás» gyönyörű lélekfestményét. «Tristis est anima mea.» Az élet ragyogó színeit elborítja az éj sötétsége, a közeledő elmulás gondolatának fájdalma. Mindég erősebben tör fel a lélek gyötrődése a fájdalom legigazabb nyelvén, a zene nyelvén. Kevesen beszéltek úgy ezt a nyelvet, mint Liszt. Az Ember áll itt Golgothájának utolsó állomása előtt. Szívének és eszének legmélyebb fájdalma ott remeg Krisztus könyörgésében: «transeat at me calix iste!» A zenekar éjsötét színeibe a fenséges megadás sóhaja: «sed quod Tu» világosabb, átszellemült harmóniákat vegyít, de halkulásában ott remeg még a kiállott szenvedés.

A Stabat Mater dolorosa igazi műremek. Négy magánszólam, szólókar, énekkar, zenekar és orgona festi a fájdalom együttérzésének felemelő erejét. Utána a hűsvéti kórus női kara, majd a teljes zenei apparátus diadalittas fugában hirdeti Krisztus feltámadását, az egész világ ünnepét.

Az előadás — tekintve a mű rendkívüli nehézségeit — igen jó volt. Csodáltuk *Weingartner Felix*, a nagy-szerűkarmester összefogó erejét, amellyel eleitől-végig megtudta tartani a hatalmas mű alaphangulatát és ezzel biztosította egységes felépítését. A Budapest Székesfőv. Népművelési Bizottság és az Orsz. Liszt Ferenc Társaság nagyszabású vállalkozása teljes sikerrel járt. A két alkalommal zsúfolásig megtelt Vigadó is mutatta, hogy az igazi nagy szellemi értékek mindenkor megtalálják érvényesülésük útját. Ki gondol ma már a Liszt korabeli híres zeneíró-kritikus Hanslick Eduard rövidlátó, kicsinyes bírálatával, amellyel Liszt zenéjét — mert nem egyezett meg az ő elképzeléseivel — elítélte. Az idő ítélt és Liszt korszakalkotó lángeszét ez az idő fogja mindég teljesebben felfedezni.

*

Néhai Klebelsberg Kunó nagyszabású elgondolása: Liszt Ferenc ünnepi játékok rendezése Magyarországon, az idei évben bizonyos fokig megvalósításra került. Május hónapban Budapesten *nemzetközi Liszt-zongoraverseny* folyt le, mellyel az egész világ előtt kiakartuk fejezni Liszt Ferenc hozzánk tartozását. A versenybírórság élén Dohnányival, javarészt nagynevű külföldi professzorokból állt; a teljes tárgyilagosság a legkülönbélebb nemzetiségű jelentkezők teljesítményének elbírálásában tehát biztosítva volt.

A versenyzés lefolyása kitűnő alkalmat szolgáltatott a figyelmes szemlélőnek a mai fiatal zongoraművész-

nemzedék megismerésére. Egy zongorajátékos képességeinek mindenoldalú bemutatására el sem lehet képzelni nagyobb tűzpróbát Liszt zongoraműveinél. Voltak itt mindenféle fajtából: német, olasz, francia, svájci, amerikai, litván, finn, orosz stb. Az egyéni versenyzésnek, amely mögött még jelentős összegű első díj is áll, hiába nagy a vonzóereje! A főváros közönsége a legnagyobb érdeklődéssel, a vége felé mindig nagyobb izgalommal kísérte a versenyzést, így ezzel megteremtette azt a külső légkört is, amely elengedhetetlen kelléke a sikeres vetélkedésnek. Az alapos rostálás után 8 játékos került a döntőbe, 5 magyar és 3 külföldi. Hogy az első díjat Dohnányi mester egyik tanítványa nyerte, még pedig nő, mindenesetre bizonyítja, hogy az elbírálásban elsősorban a zenei és nem a gépies szempontok uralkodtak. Mert a versenyzés után levonhatjuk a végső következtetést: kitűnő hangszerjátékosok, nagyszerű technikusok bőven akadnak, de valami egészen egyedülálló tüneményes zenei tehetség annál kevésbbé. Ebből is láthatjuk, hogy a zongoratanítás még ma is világszerte *egyoldalúan a gépies kiképzést célozza és elhanyagolja a zenei képességek fejlesztését*. Bár sok minden egyéb szempont mellett szolgálna ez a verseny tanulságul arra, hogy a zongora szakképzés mennyire rászorul a Liszt Ferenc szellemében való gyökeres reformokra.

*

Az olcsó helyárrakkal rendezett *Verdi-ciklus* egyik legszerencsésebb eszméje volt az Operaház vezetőségének. Verdi filozófiamentes, dallamos zenéjében több gyönyörűsége van az embereknek, mint valaha. Új zenei betanulásokról is beszámolhatunk. A «Rigolettóban» először énekelt a herceg szerepét *Szücs László*. Ének tudása még korántsincs arányban

vállalkozásával. Verdi olvadó, szárnyaló melodikus íveiben az énekhang kiegyenlítetttsége, kerekdedsége, a formai szépség a legfontosabb követelmény. «A végzet hatalmá»-ban új főszereplő *Báthy Anna*. Leonora mélabús alakja, fájdalmas panasza új szint nyertek a művésznő mélyen átélt, rokonszenves alakításában. Gere Lola temperamentumának kitűnően megfelelt Preziosilla cigánylány szerepe. Újabb kísérletek a hosszú szöveg rövidítésére most se járt sikerrel. Az ilyen toldás-foldás mind a szöveg, mind a zenei rész egységének rovására megy. A zenekart kitűnő lendülettel a tehetséges *Ferencsik János* vezette.

Prahács Margit.

Három Verdi-opera új rendezésben.

A Magyar Királyi Operaház a tavaszi Verdi-ciklusra a halhatatlan olasz zeneköltő három művét új rendezésben vitte a közönség elé. Az «új rendezés» mindig a korizlés változásában, új színházművészeti célkitűzések győzelmében és az *élő* színháznak ezekhez való alkalmazkodásában nyeri indokolását. A közönség évtizedről-évtizedre másképpen lát és érez, ezért időről-időre más beállítású és más felfogású színházi előadás-alkotásban találja meg a hiánytalan esztétikai kielégülését. Ebből szükségszerűen folyik, hogy az *igazi* «új rendezés» nem egy-egy ajtó jobbról balra helyezését jelenti, de még az új díszletek pompáját sem, hanem valami mélyebbet, lényegbevágóbbat: az *egész mű* szcenikai újjáértelmezését, az új szemmel meglátott zenei-színpadí opusnak belülről való átlelkésítését és életre-keltését.

Sajnos az operalátogató publikum munk legjava is, csupán *zenei* igényekkel várja a nézőtér elsötétülését és egy-két szép, hatásos színpadí kép teljesen kielégíti képzeletét. Ami azon túl van: a *kép* és *játék* egységbe-markolása és eggyéforrasztása a mű-

nek a muzsikából áradó szellemével — ez számára ismeretlen követelés. Ez a májusi három Verdi-előadás hangos bizonyítéka volt annak, hogy Opera-házunk színpadi produkciója még messze van ettől a benső művészi *egy-ségtől* és komoly, elmélyedő munkára van szükség ahhoz, hogy ezt megközelítse.

A zenekar magas és az énekesek hullámzó színvonalú Verdi interpretálása mellett láttunk egy sor, általában sikerült és főleg hatásos színpadképet, amelyeknek alig volt közük az operákhoz. A zene minden, csak nem életvalóság, realitás. És az operán keresztül testetöltött, énekké vált érzések, indulatok, emberszimbólumok ott mozogtak a miljót bármilyen artistikusan, de *valóság*hűen ábrázoló díszletek terében. A színpad téralakításának *szükségszerűnek* kell lennie, ami annyit jelent, hogy csak egy bizonyos darabnak egy meghatározott felvonása játszható le benne. (A három Verdi-inszenzáció nem egy színpada olyan, hogy nyugodtan alkalmazható sok más operában.) A «díszlet», ha nem környezetábrázolás, hanem a darab szellemével összecsengő jelképes téralkítás, együtt játszik az akcióval, mert nem a színtér a fontos, hanem a mű minél kifejezőbb megelevenítése. A drámai színpadok rendezői már több, mint negyedszázaddal ezelőtt rájöttek arra, hogy amikor a néző *Hamlet* sorásával akar egybeforrni, akkor csak zavar, ha a «nagy monológ» alatt egy dús-díszítésű termet lát, amiből maga Hamlet mitsem vesz észre. Adolphe Appia és Gordon Craig azonban hiába igyekeztek a kátyúba ragadt operaszínpadot továbbblendíteni a fejlődés útján, egyes országokban nagyobb e műfaj tehetetlenségi nyomatóka, semhogy a *mai kor* emberének öntudatlanul is munkáló théátrális ösztönét ki tudná elégíteni a színpadi gyakorlat konvencióival.

De tegyük fel, hogy valaki merész-

nek mondana egy olyan valóságtól elvonatkoztatott *Rigoletto*-előadást, mely a színpadon a szín-szimbolika friss hatásainak kiaknázásával, a tételrendezés új effektusaival, a kosztümöknek jellemkifejező test-maszkkokként való alkalmazásával próbálna a színpadon testet adni egy komor zenei-színpadi látomásnak, — akkor is még mindig rengeteg megújításra váró részlete marad a sablonok merevedett, poros régi előadásnak. És ez a terület, amely a külsőségektől függetlenül is mondhat újat, a *belső rendezés*, a *Spiel-Regie*, mely elsősorban az éneklő bábukból teremt művészileg élő drámai személyeket és a kórusok holt maszszájából a zenével a térben együttmozgó aktív embercsoportot. Végzőra a színpadra tóduló kórus felállása párhuzamosan a rivaldával egy valóság-hű díszletkeretben több mint paradoxon.

Messzire vezetne jelenetről-jelenetre követnünk a három Verdi-felújítást, hogy bizonyítsuk, mennyire hiányzott az előadásokból a *zene*, a *színpad* és az egyéni s a tömegben szereplő *énekesek játékanak* belső művészi harmóniája. A jeles képességek és szép készségek egy összefogó koncepció hiánya miatt mellékvágányokra kerültek és az összeredmény, sajnos, alatta maradt a korszerű igények várakozásának.

N. A.

Mozdulatművészet és szavalókórus.

Mióta Isadora Duncan, Jacques Dalcroze, majd később a magyar Lábán Rudolf újításai — amelyek a sémákba lélektelenedett ritmikus művészi mozgást felszabadították a hagyományok nyűgéből — győzelemre jutottak és a *ballet*-tel szemben kivirágzottak a modern mozgásművészeti rendszerek, egyre erősebben érezhető a törekvés, hogy a szép mozgás ne maradjon egyéni és öncélú színpadi produkció, hanem minél szélesebb néprétegeket hódítson meg s így valami

általános esztétikai kultúra nevelő-erejű eszközévé legyen. Ebből a szempontból és nem kizárólag az esztétika törvényei szerint kell megítélni azokat a hetenkint lezajló mozgásművészeti matinéket, amelyeknek keretében az egyes iskolák bemutatkoznak.

Az egyik legutóbbi ilyen mozdulatművészeti előadáson Riedl Margit és tanítványai mutatták be modern koreografikus alkotásaikat. Ha a mozgás megkomponálásának végiggondolása szempontjából a szigorú bírálat itt-ott kifogásokat is emelhetne, feltétlenül figyelemreméltó érték az, hogy mennyire tudatosan él a vezetőben a kollektív szellemű közös művészi munka akarata.

Míg a ritmikus mozgás síkján a szólótáncsal szemben a kórustánc jelentkezik, mint korszerű tünet, addig a hangban életrekelő versmondás egyéni szavalóművészetét mindenféle diadalmasan szorítja vissza a *beszélőkórus*, mely a tömegek hangján szó-

laltat meg erre alkalmas költeményeket. Természetes, ha a mozgás és a beszéd közös kollektív formára való törekvéseikben találkoztak egymással és megszületett e találkozásból a *Sprech- und Bewegungschor*-ok megváltó erejű művészete, amint ezt a sajátosan mai megnyilatkozást Németországban elnevezték.

Magyarországon néhány szórva-nyos kísérlet után Dénes Tibor kitartó munkája következtében alakult meg a székesfővárosi szavalókórus, mely május hó egyik vasárnap délelőttjén lépett másodszor a nyilvánosság elé, társulva az egy héttel előbb önállóan szereplő Riedl Margit mozdulatművészeti csoportjával. A kezdet nagy nehézségeivel küzdő lelkes csapat a sok gátlás ellenére is figyelemreméltót produkált és az előadást rendező, betanító Dénes Tibor lendületes bevezető beszéde remélni engedi, hogy nagy jövő felé indul e kívánatos kezdeményezés.

(—th.)

A rádiómikrofón esztétikája.

Az iskolák az évszázadokon át kialakult és megcsontosodott esztétikai elveket hirdetik. Az esztétikai fórumok még apáink művészetértékelési világában járnak. Irodalomtudomány, zenetudomány változatlanul a kitaposott régi úton halad. Az emberek pedig rádiót hallgatnak, melyről nem beszélnek sem az irodalmi, sem a zeneelméleti könyvek. Kitérő a művészetek megnyilvánulásának tere és az esztétika tudománya nem tudott lépést tartani e bővüléssel; még a némafilmet sem érte utól és már itt volt a hangosfilm, a hangosfilmmel pedig csaknem egyidőben vált az embertömegek mindennapi művészeti kiszolgálójává a rádió. És ha a némafilm a szemén át adta új kifejező-törvényeivel az egész életet a csodákkal betelni nem tudó léleknek, a rádió a fülön keresztül a családi szobába hozta a földkerekség milliányi cselekvését, azt az egyidőben történő tarka zürzavart, melyet élő emberiségnek nevezünk.

Mikrofónja határtalanra tette az embert és a tavaszi levegő édességéhez, az ég kékségéhez hasonlóan a mindenkitől mindenütt élvezhető szabad javakká emelte a kiváltságosakat gyönyörködtető művészetek sok ágát.

Ránkzúdult, a világotformáló dolgok szokása szerint, szüzen, szabadon. Ma már rendszert és esztétikát követel magának.

* * *

A Napkelet eddig is igyekezett úgy irodalmi, mint zenei és hangjátészási szempontból gondolatokat kialakítani a rádiómikrofón esztétikájáról. Az idevonatkozó cikkeinkből a következőkre emlékeztetjük olvasóinkat: *Felsőbüki: Hangjáték-premier a Studióban* (1928. évf. XI. köt. 552. old.); — *A rádió-hangjátékpályázat három első díjnyertesének bemutatója* (1928. évf. XI. köt. 714. old.); — *Vajthó László: Büky György «Órák» című hangjátéka a rádióban* (1929. évf. XIV. köt. 316. old.); — *Kilián Zoltán: A rádió és az irodalom* (1931. évf. 330. old.)

Állandó és háromhavonként rendszeresen visszatérő rádiórovatunk azonban most, ezekkel a sorokkal jelentkezik először. Nem a rádiótársasággal és nem a mikrofón körül szereplők személyével fogunk foglalkozni. A művészetek új eszköze érdekkel bennünket, a szellemnek térbeli méreteiben eddig ismeretlen kifejezője. Az *intézmény* és annak munkája teljes tisztaságában és magasztoságában.

Irodalom a mikrofon előtt.

A rádióban elhangzó irodalom: *hangos könyv*. Amint a szemnek való könyv jó papírt, kitűnő szedést, jól olvasható betűket, okos tipografizálást kíván, úgy a hangos könyv is igényel bizonyos kellékeket. Jó mikrofonhang, színes, de nem színpadias előadás, sajtóhiba, azaz nyelvbörlésmentesség a fő technikai szükségességek. Általános tapasztalat, hogy az írók egyrésze rossz előadó. Viszont a közönség sokszor az írónak hangbeli bemutatkozására is kíváncsi; az író rádióból hozzáférhető személye érdekli. A megoldás egyszerű: a rossz mikrofonhangú vagy rosszul előadó író mutatkozzék be műve előtt három-négy mondatban, azután jöjjön a műve hivatott előadó tolmácsolásában. Ez az előadó azonban ne legyen színész. Amint vannak kitűnő pódiumelőadók, úgy nevelendők kitűnő mikrofonelőadók is, akik sohasem szerepelnek színpadon. Legjobb mai szavalóink nem színészek.

A mikrofon elé kerülő irodalmi mű hanghatásra legyen felépítve. Ez ma még nincsen így, ezért a novella talán a legkevesebb ember által hallgatott műsorszám valamennyi között. A mikrofon a mikrofon, számára való írni-nemtudás vagy nemakarás miatt, súlyos sebeket ejtett az elbeszélő irodalmon.

Mi segít itt? A passzív kiválasztás nem. A csak úgy behozott anyagban elsikkad a jó is. Cselekvő, kezdeményező, útmutató szellem kell. A hanggal dolgozó írók kiválogatása és serkentése. Az írók felolvasásra való meghívása helyes elv, de az úgynevezett márkás név, a divatosság még nem mikrofontgarancia. A mikrofon külön világ, mely csak maga termelheti ki a márkáit. Amint a németeknél, angoloknál és amerikaiaknál meg is tette.

Eddigi tapasztalatunk: a költők egy-két kivétellel elszomorítóan rossz

szavalók. Csak szavalóművésszel engedjék verseiket mikrofon elé. A színész azonban ritkán egy a szavalóművésszel.

Színjáték — hangjáték.

A színjáték szemnek és fülnek szól. A mikrofon szempontjából több is, kevesebb is a kelleténél. Nem azonos a hangjátékkal. A hangjáték tagadása kényelmes, azonban nem művészi helytállásból fakadó felfogás.

Hangjáték van. A hangjáték a mikrofon művészetének legmagasabbrendű, tehát legnehezebb kifejezési formája. A rádió kezdkorában tartott meddő hangjátékpályázat nem azt bizonyítja, hogy nincs. A németeknél van hangjáték; az angoloknál szintén van. Ott rendezők is vannak hozzá, akik a színpadtól függetlenül, a rádióban magában nőttek fel.

Divatos elintézni a hangjátékot a némafilmmel való összehasonlítással. A némafilm csak első lépcső volt, átmenet a hangosfilmbe. Ma már halott dolog; művészete hasznavehetetlen. Így van a hangjáték is, csak átmenet a televíziós szín- és hangjátékba. A televízió minden pillanatban itt lehet. Miért kell akkor meddő és már önmagában korai halálát hordó műfajjal kísérletezni, kidobandó melegágyban sápadtan nevelgetni? A hasonlat tetszetős, de megtévesztő. A hangosfilm kifejező művészete sohasem emelkedhetett volna a némafilm művészeti eredményei nélkül a mai fokra. A némafilm művészeti kísérletezései juttathatták csak a hangosfilmet oda, hogy ereje javát a hangművészi kihozására fordíthatta. Ilyen, művészi és technikai szempontból egyformán fontos közbeeső műfaj a hangjáték, mely kezdetleges formáival és törvényeivel már szolgálatokat tett — a hangosfilmnek.

Hangjátékra van író is, színész is. Törtetlen út a rendezése, kényelmes

mellékfoglalkozásnak nem űzhető. Új és merőben modern, rádiós lelkesedés kell hozzá. Sok alkotó gyötrődés. A szerepbeolvasás nem teremtheti meg. A próbák elegendő száma biztosíthatja csak még a legaraválabb rendezőnél is a sikert. Az elegendő próbák lehetőségét a színészek magas tiszteletdíja megadja. A nálunk fizetett összegekért a színész, bármily előkelő tagja a legelső színháznak, meg is tanulhatja könyv nélkül a rádióban játszott darab szerepét.

A kísérletezés szépsége és eredetisége mozgalmassá teszi az unalomba hajló műsört. A németek teremtettek hangjátékírókat maguknak és azokat nem a divatos színműírók közül keresték ki. Akiben tehetséget láttak a mikrofon követelményeinek megértésére, azt az embert — bármily névtelen volt még — odaültették a figyelőszobákba tanulni. A divatos, elkényeztetett színpadi írótól hiába várnók a tanulniakarást. Rádióhallgatásra nem ér rá, a rádióról csak bizonyos, esztétikai mázba mártott gondolatsablont tud, természetes, hogy valóban mikrofon elé valót még felszólításra sem ír. Inkább a színpadi hatásokra írt művet erőltettedti a rádióba, mint a színpadról hozott rendező, aki kész, betanult szerelvényt hoz át valamelyik színházból inkább és úgy rádiósítja a rádióra nem való, de márkás darabot, hogy a szereplők közül egy csomót töröl. Így nem kell rendkívüli hangkulisszákkal bajlódni.

A rádió nagy darabfogyasztó és ritkán fordul elő benne, hogy egy-egy darabot többször is mikrofon elé visz. A tömegszükséglet tompítja a művészi igényességet, melyet még szociális szempontok is csökkentenek. Bármennyire ellenáll a rádiók vezetősége minden országban a színvonal népjóléti alapon való rontásának, a rossz színészek kenyérvetelő rohama rést üt a védekezésen. Így lesz a művészetből, mire a hallgató hang-

szórójába ér, sok esetben ledaráló robot.

Nagy nevek — kis produkeciók.

Minden rádió látja és érzi a színvonal időnként természetszerűen bekövetkező hanyatlását. A védekezés egyik módja ez ellen a rendkívül szívsós és kérlelhetetlen művészi munka. Másik mód a nagy nevek beállítása. A műsor így csillogó lesz. Igazán jó azonban csupán abban az esetben, ha a nagy nevek mögött a közepesek és kisebbek előbb mondott önérzetes, szívós, kemény művészi munkája érzik. A nagy név csak dísz, az épületet a többi tartja. És ha a nagy név kopik, baj van az egésszel. Reggel, délben, este nem jó mindig a nagy névvel találkozni a műsorban, mert a tömegek illendő teljesítményeket is várnak a nagy nevek által fémjelzett számoktól és művészet helyett számos esetben csak a rutint, a beidegzettség motorikus jelenségeit kapják. Ha már ott a nagy név, művészi biztosítéknak szeretnők látni, nem csalódásnak. Az aktív-inspiratív szellemet éppen tőle várnók.

A népzene és a rádió.

A rádió körül állandóan folyik a nehéz és könnyű zene harca. A könnyűzenészek lobogó meggyőződéssel védik álláspontjukat és fővük a magyarság nemzeti értékeinek megóvása szokott lenni. Nemzeti érték alatt a cigányzenekarok által játszott régebbi és mai keletű magyar műdalokat értik, melyeket magyar nótának mond a köznyelv. Míg általában e nótákért harcolnak, megfélekednek arról, hogy közben a rádió hatására igazi magyar népdalok mennek veszendőbe. A nép mindjobban városiasodik nemcsak külsőben, hanem lelkitalomban is. A rádióból hallott dalokat énekli, nem az apjától-anyjától tanultakat. Az a

népdalkincs tehát, melyből Bartók, Kodály, Lajtha gyűjtött, a rádió hatása alatt igen rövid idő alatt teljesen kipusztult. A rádió maga nem tehet e pusztításáról, hiszen a fejlődésnek ez a természetes útja, mely minden népnél, minden országban bekövetkezik. De célszerűen beállított műsorzámaival sokat jótétehet a pusztításból, ha a már eddig gyűjteményekbe került eredeti magyar népzeneből és népköltési daltermékekből minél többet divatba hoz megint. Akár maga vetethetné fel hozzáértő embereivel a művelődési központoktól távol eső vidékeken még mindig élő ősi népdalokat lemezekre; akár felhozathatna a mikrofon elé valódi népdalénekeseket. Egy nagy folklorgyűjtéssel örökké ragyogó hírnevet szerezhetne magának a magyar néplélekutatás, a magyar nemzeti művelődés feltárásának területén.

A könnyű és komoly zene háborúja.

Mióta nagyobb embertömegeké a műsorszóró rádió, a könnyű és komoly muzsika harca foglalkoztatja körülötte a legtöbb hallgatót. A hivatásos muzsikusok, akik a műsorok összeállításánál szóhoz jutnak, lelkük dédelgetett kincseit, a nehéz és komoly zene alkotásait óhajtják megszerettetni mindenkivel. Azoknak az igazságát sem lehet azonban vitatni, akik pusztán csak szórakozni szeretnének a saját elgondolásuk szerint. Mindkét álláspont jogos és mind a kettő az emberi lélek ősi alapigazságából fakad. Az őszre elkészülő 123 kilowattos nagydóval meg lesz a magyar kettős műsor, mellyel megoldódik a zeneélvezés két alapkívánsága. Az elmélyedő, komoly műsorszám mellett, azzal egyidejűleg, mindig lesz egy könnyebb, szórakoztatóbb is.

Tudomásunk van arról, hogy a rádió állandóan hangszereltet zeneműveket. A régebbi és ismeretlenebb alkotások előadása az állandóan műsoron levők, ma divatos vagy szokásos művek megúnása miatt valóban szűkséges. Itt azonban az egyes zenekarvezetőknek is szakítaniuk kell az eddig megszokott kényelemmel. Sok könyvtárbújás, rengeteg gondos utánnézés áshatja ki a feledésbe ment, sőt ki sem adott értékeket. A nagyarányú tömegfogyasztás, kivált a kettős műsor idején, feltétlenül meghozza az ilyen művek divatját. Amit a szindarabok kényelmes és csak nagyjában megcsinált előadására mondtunk, a zenekarok munkájára is áll; fokozottabb igényességet kell velük szemben mutatniuk a rádió vezetőinek. A pongyola hangversenyek szaporodnak.

A rádió nagy átalakulás előtt áll.

Az idei év az első fejlődési iram után a nagy átalakulások ideje a magyar rádiózásban. Az átszervezések nem egyedül az igazgatásban, hanem a művészeti végrehajtásban is szükségesek. Az eddig kialakult rádióesztétikai elveknek érvényesülniök kell. Szeptemberi beszámolóinkban már a nyári tapasztalatok alapján tájékoztatjuk majd olvasóinkat a megvalósított és meg nem valósított mikrofonesztétikai követelményekről. A nyár a kísérletezések alkalmas ideje, melyet a rádió nem mulaszthat el, ha az új rádióévadra teljes művészi felkészültséggel akar kiállani. A technikai felkészültség ma már nem elég, a minden csodának kijáró jelképes három nap elmúlt a rádiónál. A lelkeket kell megtartani és újra meghódítani.

És ez a bátor, teremtő, lelkes mikrofonművészetnek sikerülhet egyedül.

A számlálhatatlan szív Asszonya.

A halál rendszerint akkor jön, amikor legkevésbé várják, de nem feledkezik meg azokról sem, akiknek élete mint félelmes iránytűt figyelni szüntelen jelenlétét. Az ilyenek számára tragikus pillanat, mikor a rettegő várást egyszerre változhatatlan valósságra váltja a rontó megérkezés. Ilyen döbbenetes pillanat de Noailles grófnőnek, a mai Európa egyik legnagyobb költőjének találkozása a Halállal. Azzal a halállal, amely a középkori költészet óta nem áradt úgy el teremtő inspiráción, mint az övén. Talán csak Ady fogható hozzá ezen a ponton. Noailles grófnő éppen úgy a halál rokonának érezte magát. Ott ólálkodott szüntelen szíve körül a nagy Hallgatag. Tudta, hogy egyszer, mikor kétségbeesett korban sikolt a tűnő ifjúság után, mint elkerülhetetlen logikai szükségszerűség, szorítja meg csont kezével ezt a szívet, tán csak hogy ezt a rettenetes kiáltást ne hallja. Magában hordta csiráit valami gyógyíthatatlan kórnak, amelynek még nevét sem találta meg a kutató tudomány. Csodálatos szépségű versekké virágzott benne a rettegés ettől az Ismeretlentől, akit szinte óráról-órára újra idézett nyugtalan képzelete. A végső dolgok áhitata, a küszöbön virrasztó válás fájdalmas szépsége reszketett ezekben a versekben. Szerette az életet, görcsösen ragaszkodott hozzá s a tőle való szakadás tragikus várása valami elragadtatott lendület lázává izzott benne. Talán csak Pascal és Bossuet szóltak a szónoki hevületnek ilyen látomásos

erejével a halálról. De nálunk — és ez a különbség a halálnak minden keresztény himnikusa és a francia költőnő közt, — a halál nem végső állomás, csak átjáró, amelyen túl új, ragyogóbb, holdogabb, magasabb rendű élet kezdődik. Noailles grófnő számára a halállal végleg lezárult minden. Még annyi remény sem pislákol számára a teljes elmulás sötét gádorában, mint azok számára, akik Dante kapuján a *Lasciate ogni speranza* döbbenetes ígéje alatt beléptek.

Talán éppen ez a reménytelenség, a pogány léleknek ez a földhöz rögzöttsége tette, hogy annál határtalanabb szeretettel övezze a földi dolgokat, hogy ragaszkodó rajongásában annál több fényt, színt, illatot, varázst álmodjon beléjük. Talán azért százsorozta meg szívét és hogy annál fogékonyabb legyen minden földi benyomásra s hogy számlálhatatlan szívei közt ne ismerje ki magát a halál. Nincs költő, aki a halál árnyékában ilyen felhőtlen ragyogással, szinte hellén derűvel s mégis a hajszálnyi benyomásra is érzékeny lélek romantikájával énekelte volna az életszeretet zengő újongását. Különös költészetében a pogány hedonizmus és az askéta haláláhitat ölelkezett. Két ellentétes világ kísértette s ő ott állt a válaszut közepén, melyeknek egyik felén bacháns örömek bontogattak szívárványfátylakat, másik felén a mulás misztikus keze tárta a semmisülés birodalmának árnykapuját.

De van költészetének más kettősége is. A szimbolizmus sejtelmes, álomszerű képgazdagságával egyszerre ő csendíti meg újra a francia

költészetben a klasszikus hellenizmust, amelynek derűs útjain előtte André de Chénier és Jean Moreas járt. Örökség volt számára ez a görög lélek. Párizsban született, román nevét (Anne de Brancovan) román apjától kapta, de anyai ágon a görög Maurocordato hercegektől származott. Ez a szárnyaló, hellén könnyedség, ez a dionysosi hevület teszi táncosan szökellővé költészetét. Ez tárja meg a szimbolizmus homályát a szabadon szálló szeleknek, akár csak Henry de Régnier-vel s éppen ez teszi annyira népszerűvé abban a francia irodalomban, amely kissé belekábult már Rimbaud és Mallarmé hermetikusságaiba. De minden görögsége mellett alapjában mégis romantikus költő. Talán az utolsó nagy lendületű a Hugók és Lamartine-ok fajtájából, akik számára kényszerűség a költészet, akiknél minden ihletből fakad. Ő maga vallotta, hogy a költő nem írja szabadon versét, hanem valamely felsőbb hatalom tollba mondja neki s hogy a szép vers megelőzi születését, mert belülről kibuzgó isteni adomány. Az ő költeményei is mindig szinte önkívület lobogásából fakadtak s mint színes zuhatagok öntötték szerte képeik, érzéseik nem apadó áradását. Papnő, aki számlálhatatlan kincs ragyogásával tépi szét lelkét, hogy ezeket a tündöklő ajándékokat szórja tulajdon lobogásának máglyáira. Ő az áldozati oltár s a láng is, melyen önmagát emészti föl — írja róla Charles du Bos.

Tele van a világ sokszerű ragyogásának dicséretével, de a természet minden változatos tündöklésében aszszonyos egocentrussággal önmagát éneklí. Panteista rajongás odaadásával oldódik fel a természetben, mámorosan rohan a fénybe mint Kelley, szilaj érzékiséggel veti magát a szépség szüntelen egymásra türemlő hullámverésébe, mint Sawnburne, de mindig és mindenütt megörzi vonzó

nőiességét s egész lírája nem más, mint ennek a női kitárulásnak véget nem érő vallomása.

Már gyermekkorában írt verseket s költészte lényegében utolsó kötetéig változatlanul ugyanaz maradt. Első kötele *Le Coeur innombrable* (A számlálhatatlan Szív) egyszerre meghódította számára a népszerűséget. A *Vivants et les Morts* s a *Les Forces éternelles* (Élők és Holtak, Az örök Erők) című kötetében emelkedett alkotó gazdagságának tetőpontjára, a *L'Honneur de Souffrir* (A Szenvedés tisztessége) a klasszikus tökéletesség érett delét jelezte. Költészte itt már hibátlan volt, mint a trianoni kertek habtestű márványai, amelyeket azonban keleti nap lángja hevített hajnalpírba. *Kállay Miklós.*

Barbara Allison : La vita de Silvio Pellico. (Mondadori kiadása, Milano.)

Az olasz irredentizmus egyik vezető csillagának, Silvio Pellico grófnak emléke művészi alkotásra sugallta Barbara Allison-t, a kiváló olasz essayista írónőt *La vita di Silvio Pellico* (Silvio Pellico élete) c. munkájával.

Giovanni Berchet, az 1820-as évek híres olasz költője mondja egy helyütt: «A költő nemcsak nemzete jelenében él, hanem multjában is». Ha ez igaz, úgy Barbara Allason kétszeres szolgálatot tett nemzetének, mert Pellico életrírásában új emlékművet állított az olasz hazafiságnak is.

Silvio Pellico teste vézna, törekeny volt, de a lelkülete, az Égtől kapott isteni szikra, arra hivatva, hogy a kis, elnyomott, hét részre feldarabolt Olaszországot segítse a felszabaduláshoz, a függetlenséghez. Mi volt Piemont? A szárd királlyal együtt alig négy-millió kis nép, Turin fővárossal. A legnagyobb ellenség azonban Ausztria volt. A Sedlnitzkyek, Radetzkyek, Metternichék s a cseh és osztrák elnyomókból kikerült kamarilla és szoldateszka véres és középkori uralma

hihetetlen gyorsan termelte ki az *olasz titkos szervezeteiket*. Osztrák adatok szerint csak a Carbonariá-nak 800 ezernyi, mindenre elszánt tagja volt s a semmitől vissza nem riadó olasz irredentát állította szembe az osztrák-cseh imperializmussal. I. Ferenc alatt Ausztria elvérezve és kifosztva a napoleoni háborúk alatt, rávetette magát a termékeny és ipari Felső-Olaszországra. Az olasz lakosság nyakára húszezer osztrák katonát, rengeteg cseh és osztrák hivatalnokot, rendőrt és titkos rendőrt küldött, akik naponta kilencvenezer lírába kerültek a városnak. Az olasz iskolákból kidobták az olasz tanítókat s helyettük osztrák-németeket és cseheket állítottak be.

A milánói *élite*, a szellemi élet egy kis csoportja, írók, költők és művészek kezdték gyűjtogatni a nemzeti érzés pásztortüzét. Az osztrákok olasz nyelvű lapokat és könyvtárt adtak ki a közvélemény megnyerésére. Az olasz gondolkozók kis csoportja viszont elhatározta, hogy az olasz közvélemény tájékoztatására független szellemű lapot ad ki «*Conciliatore*» («Békéltető») címen. A legkitűnőbb olaszok álltak össze, köztük Silvio Pellico, költő és drámaíró, Berchet, a költő, Sismondi, aki Párisból küldte a tudósításokat, Ugo Foscolo és más hírességek.

Az osztrák helytartóság a lap aktájának hosszú bécsi zarándoklata után, inkább kíséretlenülülképpen, megengette a lap megjelenését. Alig egy-két szám jöhetett azonban a napvilágra, az is úgy, hogy az első szám négy oldala üresen jelent meg, a többi hasábkban pedig szakadozott sorok és hírek. Pellico számára a lap megszűnése így nagy könnyebbülés volt: visszatért a költészethez. Verseit a salonokban szavalták. «*Francesca da Rimini*» drámájának óriási sikere volt a Carignanoszínházban.

1820-ban egy végzetes levelet írt Génúában lakó öccséhez, amelyben szimbólikus szavakban ajánlotta egy

barátját, Porro grófot a figyelmébe. Porro célja, hogy az «ottani kereskedelmi viszonylatokat» tanulmányozza. Az osztrák cenzura felbontotta a leveleket s tudta, hogy «kereskedelmi viszonylatok» alatt a Carbonaria rejtőzik. Silvio Pellicot, Porro grófot és több más barátját még aznap elfogták s letartóztatták. Különösen Pellico-t vették vallatás alá. Előbb szép szóval, majd fenyegetésekkel és különböző inzultusokkal igyekeztek belőle kivenni bűntársait a Carbonariában. Pellico nem vallott s erre börtönre vetették. Olasz földön azonban csak addig maradt, míg Bécsből meg nem érkezett az értesítés, hogy a Brünn közelében lévő borzalmas és hírhedt Spielbergbe zárják, míg ítéletet nem mondanak fölötte «felségárulás» miatt, ami halálbüntetést jelenthet. A halálbüntetésről Pellico-nak tudomása volt s tudta, hogy az osztrák szoldateszka szelleme könyörtelen. Egy éjszaka őt és barátait szekerre rakták fel, hogy a morva erődbe szállítsák. Az olasz lakosság valahogy mégis tudomást szerzett s az olasz falvak, ahol áthaladtak, ébren voltak, mindenütt égtek a mécsesek és néma meghatottsággal üdvözölték a hírneves költőt. És a megérkezéskor sorfalat állott a morva városka lakossága is és cseh nyelven beszélgetve sajnálkoztak és mutogattak a kocsiiban ülő olasz hazafiakra.

A spielbergi börtönök tulajdonképpen a legborzalmasabb kazamaták. Ahová Silvio Pellicot helyezték, inkább sírbolthoz hasonlított nedves falaival, lehullott vakolatával és gyöngye világosságával. Semmi sztorzat. Egy durva deszka-prics, szalmazsák nélkül. Fölötte két vaslánc. Az egyik a kézre, másik a lábra.

Pellico-t, a szívhajos, gyöngye tüdejű embert e kazamatába taszították. A cél itt az volt, hogy továbbra is kivallassák: árulja el a Carbonaria szervezetét. A halálbüntetés esetleg el

is marad, ha mindent bevall. Az osztrák-cseh szoldateszka minden fufangjával próbálták vallatni. A nehéz, rozsdás vas miatt egy lépést sem tehetett börtönében. Eleinte aludni sem tudott e szörnyű helyzetben, rémképek kínozták. Nem a saját életéért, hanem rajongva szeretett szüleiért, akiket nem értesíthetett, mert erre nem adtak lehetőséget. Minden levelezést tiltottak; semmi levél hozzá nem érkezhett. Az ételek élvezhetlenek voltak. A beteges test rövidesen egyik lázból a másikba esett. A börtön cseh igazgatója még sem engedte pihenni, hanem láncával hozatta fel a költőt s naponta vallatta, árulja el többi «bűntársait.»

Hetek után érkezett meg a bécsi rendelet, amely Silvio Pellico halálbüntetését 15 évi szigorú várfogságra változtatta.

Egy napon megérkezett Bécsből a parancs, hogy megengedik a költőnek a levelezést hozzátartozóival. Hogy szüleit megnyugtassa, az átélт szörnyű szenvedések helyett állandóan azt írja, hogy *a bánásmóddal meg van elégedve* s vallásos meditációban, írással és olvasással tölti el napjait.

Silvio Pellico megbénult bilincsbe vert lábára. A spielbergi börtönnek volt egy szentéletű papja, Ziak (Zsák?) nevű, aki nagy szálnalmat érzett az olasz foglyok iránt. Egész állásának kockázatával maga írt levelet a bécsi udvarban lévő előkelő összeköttetéseihez s különösen Silvio Pellico és Maroncelli súlyos állapotát emelve ki, könyörgött megkegyelmezésükért.

Az eredmény mindössze az volt, hogy egy börtönorvos látogatást tett Pelliconál; a költő nagy szenvedéseiről panaszkodott s különösen arról, hogy a lábát kínozó bilincs aludni sem engedi. Az orvos azonban azt a meg-

állapítást tette, hogy Pellico még elviselheti a láncokat.

Új és az osztrák szoldateszka eddigi kiküldötteinél még ambiciózusabb személység vette át a foglyok felügyeletét: Münch von Bellinghausen. Úgy találta, hogy a foglyok unatkoznak és a legszigorúbb kényszermunkát rendelte el számukra. Az abból állott, hogy nyers, piszkos és bűzös lencsomókból fonatokat csináljanak, fát fűrészeljenek, cipőt foltozzanak. A lencsomókkal való foglalkozás volt a legrosszabb; a lentőmegeket valamikor olajba áztatták s rothadt bűzt árasztottak; a kezelés nyomán hólyagok keletkeztek, nagyfájdalmakat okozva. Silvio Pellico tíz évet töltött így a spielbergi börtönben, amikor Ziák plébános szünetlen könyörgéseire és levelezéseire I. Ferenc császár kegyelme végre megérkezett. A fogházigazgató Maroncellival együtt felhívatta és közölte velük a magas leiratot.

A költő visszatérhetett szülei házához. Súlyos betegen ért haza s sokáig, nagyon sokáig gyötörték még ébren és álomban Spielberg rettenetes évei.

Mikor évek múlva, egy plébános barátja ösztönzésére, megírta «I miei prigionieri» c. halhatatlan művét, nem túlzott semmiben, saját maga vigyázott legjobban, hogy az igazsághoz híven írja le ott átélт szörnyű éveit. A művet lefordították minden nyelvre. Magyarul 1861-ben jelent meg Zádori János fordításában Balassagyarmaton. Több színpadi művet is alkotott, köztük a «Gismonda»-nak is nagy sikere volt s a címszerepet nem kisebb művésznő játszotta, mint Adelaida Ristori.

Silvio Pellico csodálatos keresztény állhatatosságát a világ összes keresztény tankönyveiben példaképpen állítják az ifjúság elé. (1.)

A NAPKELET minden közleményéért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: HARTMANN JÁNOS.

Stephaneum nyomda r. t. — Felelős: IFJ. KOHL FERENC.